

**BALOGH EDGÁR
SZÁMADÁSOM (1956—1993)**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BALOGH EDGÁR SZÁMADÁSOM

A kiadói tanács tagjai:

Balázs Imre József

Cseke Péter.

Horváth Andor

Kántor Lajos

Kelemen Hunor

Kovács Kiss Gyöngy

Lászlóffy Aladár

Selyem Zsuzsa

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BALOGH EDGÁR

SZÁMADÁSOM

Emlékirat
1956–1993

KOMP-PRESS
KORUNK BARÁTI TÁRSASÁG

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Megjelent az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
– Kisebbségi Tanács és a Román Művelődési
Minisztérium támogatásával
Cartea a apărut cu sprijinul
Ministerului Culturii din România
Szerkesztette, bevezetővel ellátta: KÁNTOR LAJOS

@ Balogh Edgár örökösei, 1999
ISBN 973-9373-13-5

AZ UTOLSÓ HARMINC ÉV

Szolgálatról, vezérkedésről, színvakságról

*Balogh Edgár életének utolsó harminc éve. Egyharmad a kilencvenből. Századvégi, ezredvégi visszatekintés a Duna-medencéből. (Ahogy az éles látású és éles hangú Bajor Andor írta a **Pokoli különkiadás** című kötet „Balogh Edgár” címszavában: „született a Duna-medencében, majd átúszta azt és Kolozsvárra költözött”.)*

*A **Hét próbával** (1965), a felvidéki Sarló-nemzedék történetét 1935-ig író könyvvel megkezdett, a már erdélyi históriaként előadott **Szolgálatban** (1978) háború előtti és második világháborús élményeivel folytatott, majd a szép reményeket és első nagy pofoncsapásokat **Férfimunka** (1936) cím alá soroló kötettel befejeződni látszó emlékirat-sor teljesezik ki az 1993. december 31-én lezárt Számadásommal. Érdemes egy kicsit a jelzett évszámok mögé nézni. Anélkül, hogy most megpróbálnánk Balogh Edgár életét az első (temesvári) naptól, 1906. szeptember 7-től vagy éppen a nagyszebeni ősöktől, a szász Kessler családtól s a Balogh nevet adó anyai ágtól előre (1996. június 19-ig) és vissza pörgetni, a brassói, illetve kolozsvári áttelepedés körülményeit, a budapesti és vargyasi (erdővidéki) indíttatásokat számba venni – maradjunk a könyvek születésének évszámainál, a kiadások idejének felidézésénél. A szerző tehát 1993 legvégén tett pontot emlékiratai záróköteté után, egy pápai szózat képviselte békevágyra és igazságérzetre, a szeretet-tartalék érvényesülésére hivatkozva. II. János Pált idézi Balogh Edgár, mert magára is vonatkozóan érzi – ha nem is vélheti teljes felmentésnek „csalódásokba fulladt hiszékenysége bűne alól” – a következő megállapítást: „...számos értelmiségi vállalta az együttműködést a kommunista hatóságokkal. Ám egy meghatározott pillanatban rá kellett döbbernünk, hogy a valóság eltér elképzeléseiktől.” **A La Stampa**-interjút kommentálva,*

egyént és tömeget egyaránt vonzó erkölcsi eszményről beszél a mozgalmi múltját vállaló, számvetést készítő publicista, és ebben a vonatkozásban mondhatni egyenlőségjelet tesz „a jobboldal elmélyülő nemzeti árándképe” és a „néptestvériségben és osztálytalan társadalomban” hívó baloldaliak között. Jön aztán egy epilógus, a pápai interjúra következő évből – „az egész számadás értelmét a változó viszonyok közt összegező toldalék”, „a századot végigélő szerző hozzászólása a kötet befejezését követő 1994-es magyarországi választásokhoz”. Az akkor nyolcvannyolcadik évében járó Balogh Edgár saját múltjából és politikai tapasztalataiból egy másik szeletet emel ki: az MSZP (1994-es) választási győzelmét a kisebbségi kérdéssel és az RMDSZ-politizálással kapcsolja össze a **Romániai Magyar Szónak** írt, az emlékirat végére átemelt cikkében; a hangsúly itt is a nemzeti egységre, a kéznyújtásra, a béke és emberség megőrzésére esik – noha a dimenziók kissé mások.

Sem az első, sem a második (toldalékos) befejezés nem talált igazi visszhangra – legalábbis olyanra nem, ami az emlékiratok e negyedik kötetét megjelenéshez segítette volna. (Persze, szerzőnk aligha vádolható egyik vagy másik konjunktúra remélhető kihasználásával; az életműbe mindkét befejezés eleve beletartozik, amint ez az itt következő emlékezésből kiolvasható.) Posztumusz műként lát tehát napvilágot, 1999-ben, Korunk-közelben, az utolsó Balogh Edgár-mű. A **Hét próbát** annak idején a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadó örömmel vállalta, József Attila és Julius Fucik barátját, küzdőtársát nyilván nem akarták megvárakoztatni. A **Szolgálatban** kiadója a bukaresti Kriterion volt, s a fülszövegben a Vásárhelyi Találkozó (1937) szervezőjét, a mártírhaltált halt Józsa Béla egykori munkatársát méltatták. Súlyosabbak voltak már a cenzúra-viszonyok Romániában 1985-ben, amikor a **Férfimunka** kézírata elkészült, így a pesti Magvetőre várt, hogy a „Tények és tanúk” sorozatba illessze Balogh Edgár kötetét.

Mi változott meg a kilencvenes évek közepére, hogy a Számadásom sorozatosan visszautasításra vagy elhallgatásra talált? Mert maga a szöveg lényegesen nem különbözik az előző három emlékiratrésztől. Igaz, a negyedik könyv már valóban a „kolozsvári remete” műve, semmiképpen nem a „bujdosó fejedelemé”, noha a sokat megélt Korunk-szerkesztő, hajdani politikus és egyetemi tanár Rákóczi Fe-

renc emlékiratait vette „mestermintának”. A könyvben felidézett történetek azonban – a Bolyai Egyetemen megélt 1956, az 1959-es egyetemegyesítés-egyetemfelszámolás, az új **Korunk** első évei, a prágai és romániai 1968, személyes találkozások Nicolae Ceaușescuval, 1989 decembere Kolozsvárt – nem remete-mesék, hanem az évtizedeken át vezető szerepet játszott közéleti ember emlékei, ahogy azt a rendszerváltás (?) utáni helyzetben szocialista eszményeit őrző, korszerűen megújítani akaró közíró felidézi, értelmezi. Balogh Edgár nemigen tud szabadulni ugyan egy régi beszédmódtól, minősítései természetesen itt-ott (e bevezető írója szerint sok helyen) vitathatóak, ám azt, hogy történelmi személyiség szól e lapokon, nemigen lehet kétségbe vonni.

Abban is történelmet kell látnunk, ahogy a **Számadásom** írója – például az 1957-es Korunk-índító vezércikkét magyarázva – így értelmezi az utókor előtti felelősséget: „Megtévesztésünkről volt szó, nem a mi tévedésünkről.” Hasonló mondatokat, nem menthető pillanatok, folyamatok felületi elemzését tovább lehetne mazsolázni e könyvből, és a feledékenység példáit is idézhetnénk, az egy nemzedékkel fiatalabb kortárs, munkatárs emlékei alapján. Kiegészíthetők, nyilvánvalóan, olyan helyzetek leírásai, mint amelyben a „vezérkedés”-ről való lemondás, illetve e felszólítás elhangzott, a '89-es fordulat után. Abban bizonyára igaza van Balogh Edgárnak, hogy törvényszerűséget lát „abban a színvakságban, ahogyan a demokrácia beköszöntésével innen is, onnan is megindult a bűnbak-keresés”. Valószínűleg ezzel (is) magyarázható, hogy emlékiratainak befejező kötetére mostanáig nem akadtt kiadó.

Azt hiszem, tíz évvel a „vezérkedés” végleges lezárultát követően, tanulságos, sőt érdekes olvasmány Balogh Edgár utolsó „szolgálat”, sajtós számadása.

Kántor Lajos

1.

Hatalmon sohasem voltam, a kisebbségi sorsban népünket szolgálva bíztam abban a szocialista rendszerben, melynek eszmeisége mint a néptestvérség és társadalmi igazság megvalósításának történelmi kísérlete ifjúkoromtól kezdve bennem élt. Reális munkaterep volt ez a rendszer számomra, majd hadállás is az eszménnyel ellentétes erőkkkel szemben mindaddig, míg maga a hatalom a nemzeti egyenlőséget és a dolgozók jogait fel nem adta. Hol és meddig volt értelme a szocializmus iránt tanúsított bizalmamnak, s mikor szakadt ez meg, ez nyilvánvalóan éppen úgy függött magának a hatalomnak fokozatos parancsuralmi eltorzulásától, mint az én egyoldalú tájékozódásomtól s a tornyosuló bajok közt újra meg újra reménykedő hiszékenységetől. Az eredeti elveitől elhajlott szocialista hatalom sorsának történelmi megítélése egy kérelhetetlen tárgyilagosságra váró tudományos feladat, az én viszonyulásom mindehhez őszinte és lelkiismeretes igazmondásomat követeli meg.

Keresve sem találhattam volna példásabb jeligét vallomásaim számára, mint Rákóczi emlékiratainak az *Örök Igazsághoz* címzett ajánló levelét. Ennek Vas István fordításában megjelent soraiból idézem: „csak annyiban adom elő az események okait, amennyiben eredetük énbennem van. És minthogy a történe-

lem lényege ebből áll, a lehető legegyszerűbben részletezem majd, hogy kiderüljön, melyek voltak sötét tudatlanságom és melyek a Te isteni világosságod művei. És mint ahogy nem emlékszem, hogy szándékosan bárkivel szemben is színletem vagy csaltam volna, teljes alázattal bevallom, hogy sokszor cselekedtem meggondolatlanul és még gyakrabban ügyetlenül.”

II. Rákóczi Ferenc történelmi alakja a kisebbségi sorsban már csak azért is ideállá válhatott nemzedékem számára, mert a Nyugatról ránk mért Trianonnal, majd a fenyegető nagynémet uralmi nyomással szemben egy kelet-európai összefogástól vártuk elmaradt népeink emancipációját, a függetlenséget éppen úgy, mint a szociális felemelkedést, akárcsak ő a maga idejében, amikor a Habsburgokkal szállt szembe. A Nagyságos Fejedelem tiszteletéhez illő most követni önvallomásainak szerénységét is. Ő hatalma teljében keresett egy korában lehetséges magyar–román–szláv szolidaritást és európai megértést, s szándékainak bukásában is álmai tisztaságát idézte. Mi eleve minden hatalmi lehetőségen kívül rekedten kerestünk támogatást a szocializmus adottságai közt, s legjobb szándékainkban csalódva ugyancsak alulmaradtunk. A bujdosó fejedelem nyomán magunkra vehetjük az önbírálat alázatát.

Önéletrajzi emlékezéseim eddig megjelent első két kötetében csehszlovákiai diákéletem mozgalmasságát és egy „magyar szocialista” eszmekörhöz való eljutásunk hét próbáját, majd az országból történt kiutasításom után Erdélyben – apám hazájában – s a készülő második világháború epizódjaként Magyarországhoz visszacsatolt Kolozsváron töltött újságíró esztendő és családalapításom szolgálatát írtam meg. Évtizedekre tagolt köteteim harmadikaként az 1944-es sorsfordulót, valamint a Magyar Népi Szövetség tündöklését és bukását rögzítettem, beleértve a sztálini rendszer börtöneiben elszenvedett esztendők viszontagságait. 1955-ben történt szabadulá-

som és a Sztálin halálát követő „jégolvadás” légkörében kiharcolt rehabilitálás után beszámoltam még megszakított egyetemi előadásaim és közírói tevékenységem újraindulásáról, de már nem jelezhettem az új történelmi szakaszt nyitó fordulat bekövetkezését. Negyedik emlékirat-kötetem most az 1956-os magyar forradalmat s annak romániai következményeit veszi kiindulásnak.

Megpróbálok magyarázatot adni egykorú lelki bonyodalmainmról s azok többféleképpen megítélhető gyakorlati leegyszerűsítéséről.

Bocsássam előre: a magyarázat közeltávon reálpolitikai belátásra utal, hiszen a román pártkormányzat a Magyarországon történtek után kulturális engedményekkel jelentkezett, melyeket nem lehetett igénybe nem vennünk minden fedezet nélkül maradt kisebbségi életünkben, hosszabb távon azonban az alkalmazkodás magával hozta a helyzettel való megalkuvás előre nem látott következményeit. A közeltávban való gondolkodás mindenkori gyakorlatóságom – a tapasztalatokból való közvetlen kiindulás – ügyessége vagy ügyetlensége volt, ami pedig a hosszabb távra való kitekintést, a nyitást a jövőre jelentette életemben, itt – igen, itt gyónnom kell. Ide belejátszott nemegyszer elfogultsággá szigorodó jóhiszeműségem.

1956-ban Nagy Imréért s mellette a mindenkor tisztelt Lukács Györgyért, a pártéletről ismert Losonczy Gézáért aggódtam, értük szorongtam, a Rákosi-korszak végét remélve, bár 1935-ben éppen én köszöntöttem a másodszer is elítélt Rákosi Mátyást a pozsonyi *Az Út* különszáma élén, s beszédeinek gyűjteményét is bevezettem, személyében látva a „magyar Dimitrov”-ot, aki szembe mer szállni bíráival... Még Széli Jenő bukaresti magyar követ útján 1948-ban is levélben fordultam hozzá honvéd alezredes unokabátyám érdekében, aki ugyan visszavonuló katonai egységével megvédett egy cseh városkát a németektől, de szovjet fogságba esett, s a család közbenjárá-

somat kérte. Még mindig abban a hitben éltem, hogy Rákosi segítségével felépülhet a magyar szocializmus? A magam támasztotta „magyar Dimitrov”-mítosz csak a szégyenletes Rajk-per nyomán oszlott szét.

Nem, a népfronti Dimitrovtól, aki ismeretes perében a balos terrorista költészettől is elhatárolta magát, ilyesmi nem telt volna ki. A népfelkelés robbanó hírére Nagy Imrétől vártam a Hruscsov-politika reformjainak érvényesítését.

Fellobbant bennem is a dolgok logikája, de félelmem a kapitalista restaurálástól, a Nyugat imperiális magatartása, mely az egyidejű Szuez-kalandban is megnyilvánult, elfordított reményeimtől a felkísértő ellenforradalmi, tulajdonképpen Nagy Imre újszerű szocializmusát is keresztező hírek hallatára. A trianoni békediktátum szelleme suhintott meg a Nyugati Hatalmak intrikus magatartásának láttára, s mert még Csehszlovákiából emlékeztem a „polgári demokrácia” kisebbségellenes csendőrterrorjára, megpróbáltam újra hinni, most már Kádár János reformokat ígérő, bármennyire tragikus, de reálisnak tetsző politikájában. A kibontakozó balos terrortól nem értesültem kellőleg, s amíg Hruscsovot meg nem buktatták, nem is ébredtem fel elvárásaimból.

2.

Az erdélyi magyarság a Sztálin-korszakot elítélő XX. szovjetkommunista pártkongresszus ellenére még mindig csak egy-egy megmaradt intézménye, lapja, személyi próbálkozásai keretében vegetált, s a budapesti forradalom felkészületlenül érte. Rajk László rehabilitálása és újratemetése, a Petőfi Körből esetlegesen áthallatszó hírek, a gyűlölt Rákosi-klikk háttérbe szorulása ugyan sejtetett már valamit, de mindez éppen egy tisztább Hruscsov-korszak ígéréteinek látszott, s így a diákság tüntetéseinek üzenete, a rádió ostroma egy oktalan

Gerő-féle kihívás után sem gyengítette, inkább erősítette a reformszocializmushoz fűződő reményeinket.

Diákjaim a történelmi tanszéken – s ez volt az én összezsugorodott közéleti világom a meghurcolás után – egyöntetűen megszakították az előadást, s együtt vitattuk meg a rádióból hallott eseményeket, míg egy reggel azzal az örömhírral nem állíthattam be órámra, hogy legújabb jelentés szerint Nagy Imre az új magyar miniszterelnök! A tanulás menetét végre folytattuk, annak is örvendve, hogy a szovjet haderő kivonul Magyarországról, ahogyan már régebben Romániát is elhagyta. Csak két ifjú, Várhegyi István és Nagy Benedek „nem tette le a fegyvert”, s hagyta el beleegyezéssel a termet.

A politikai szinkép azonban elkomorult, s bekövetkezett az újabb megszállás... Számomra, aki saját boldogulásunkat is a Rákosi-terror bukásától és a szocializmus megújódásától vártam, végzetesnek tűnt mind a semlegességi nyilatkozat, vagyis Magyarország kiválása a szocialista világból, mind a váratlan szovjet beavatkozás. Az első esetben a szocialista világ gazdasági emancipációjáról való lemaradást tartottam veszélyesnek, félve a nyugati fölény gazdasági konkurencijától, a második esetben – s ez sajnos bekövetkezett – a balos ortodox erők felülkerekedése riasztott. Letörten osztottam a nemzeti gyászban. Ferkő fiam érettségi előtt álló társaival fekete ruhában ment Brassai Sámuelről elnevezett iskolájába... Emlékszem még egy vitára. Diákjaink a történések hevében egyetemi autonómiát sürgettek, bár az események túlhaladtak fellépésükön. Mi tanárok a Bolyai-egyetemet féltettük.

Még fel sem ocsúdtunk, s máris Kolozsvárra érkezett a Román Munkáspárt gépezetének központi küldöttsége, s nagy garral meghirdette a nemzeti kérdésben tett jószolgálati engedményeket. Közölték a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (betűszóval *NyIrK*) elindítását a Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének kiadásá-

ban, engedélyezték a *Korunk* újraindítását, megjelenhetett megint a leállított *Ifjúmunkás*. E három kulcsfontosságú alapítás, illetve újraalapítás mellett jelentős volt a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola magyar tagozatának újraindítása is. A magyar nyelv-művelés és irodalmi kutatás akadémiai szintre emelése, a magyar ifjúsági mozgalom korszerű felkarolása, szellemi fórum az értelmiségnek, mindez megannyi alapkövetelmény, akárcsak az agrármérnöki nevelés visszaállítása anyanyelven, s ezzel kapcsolatban a magyar mezőgazdasági könyvkiadás ígérkező reneszánsza. A nekünk juttatott engedmények vértelen vívmányok voltak, de valljuk be: Magyarországon vérezték ezekért is a leverett népfelkelés áldozatai.

Személy szerint érintett a pártmerektség régóta esedékes nemzetiség-politikai lazítása. A *Korunk* egykori főszerkesztőjének klasszikus örökébe Gáll Ernő tanártársamat jelölték, ismert szabadelvűségére való tekintettel azonban melléje akarták állítani az ortodox magatartása (no meg állítólagos „trockista” vádak) miatt jobban kézben tartható Csehi Gyula tanulmányi igazgatót. Ennek hallatára Margit asszony, Gáll Gábor özvegye felrohant Miron Constantinescu bukaresti küldötthöz, az új pártvonal képviselőjéhez, s szenvedélyes fenyegetések kíséretében tiltakozott Csehi jelölése ellen, akinek meg nem bocsátható vétke volt a néhai akadémikus erőszakos eltávolítása a közéletből... Helyébe kerültem én, a „narodnyik” meg „nacionalista” megbélyegzésű, de legalább illegalista múltú meggyőződéses kommunista.

Gáll Ernő előzékenységéből, talán a régi *Korunk* idősebb munkatársaként is rám hárult az újrainduló folyóirat első vezércikkének szerzése. *Új humanizmus* örhelyén cím alatt reagáltam le a megtiszteltetést (1957), s itt kipattant belőlem – mondjuk így – a szocializmus népi hite, a XX. szovjet pártkongresszus hitelébe vetett eufória.

Kántor Lajos, utódunk a szerkesztésben, a lap 1990-ben induló harmadik folyamában visszamenőleg történelmi tévedéseket igazít helyre, önámításnak nevezve vezércikkem lelkesedését a szocializmus számunkra megnyíló új lehetőségeiért. Ha én most előveszem s elemezni kezdem egykori humanista biztatásaimat, be kell látnom, hogy szép hiedelmeim ellen döntött az idő. De nemcsak azzal, hogy a magát szocialistának nevező hatalmi rendszer azóta megcáfolta önmagát, hanem az 1989-es decemberi romániai fordulatot követőleg is. Programadó cikkem elvárása szerint „egy megvalósuló nemzetköziség tökéletesítésének napi feladatait” állítja elénk a *Korunk* Kolozsvára, mára azonban éppen ez a város lett az állítólagos demokráciában egy szélsőséges román nacionalizmus góca. Ilyen romlásban máig sem és egyáltalán nem tagadhatom meg azt a maradandó eszmeiséget, hogy Erdély hagyományos fővárosa az itt élő népek találkozásának fórumává váljék. Amit akkor hittem és vallottam, az a szocializmus eltorzítása és csődje után is jogos eszményi követelés marad a helyébe került álmegoldások ellenére is, és új történelemért kiált.

Nem a mi egykori tiszta célkitűzéseinket tartom történelmi tévedésnek, hanem a magyarországi eseményektől megriadt román pártállam fondorlatos játékában fedezem fel a bűnt. Amit mi akkor a tagadhatatlanul válságon átmenő Hruscsov-politika tanulság-levonásának s a reformokra áttérő kezdeményezésnek láttunk, merő időhúzásnak bizonyult, éppen a hruscsovi nyitás ellentmondásokkal küszködő próbáival szemben, taktikailag leplezve a készülő ortodox restaurációt, mely magában a Szovjetunióban is Hruscsov bukásához vezetett. Megtévesztésünkről volt szó, nem a mi tévedésünkről.

A néptestvériségnek író-nagyjaink transzilvanizmusában gyökerező hitéről s alapvető népruralmi felfogásunkról nem mondok le ma sem. Másban érzem magam vétkesnek. Abban,

hogy meg sem láttam az ok-okozati összefüggést Nagy Imrék népi forradalmának letörése és az ebben rejlő reformellenes visszarendeződések fenyegető veszélye között. Hálátlan voltam mindazért, amit tulajdonképpen nem az álcázott balos engedékenységek, hanem – bárminő ellentmondásai ellenére is – a nép erejéből élre jutott Nagy Imre-kormány erkölcsi példaképeinek, úttörésének kellett volna megköszönnöm.

Elhatároltam magamat ettől a történelmi erőfelmutatástól, s ez megalkuvás volt. Szégyenlem. Meg is bűnhődtem ezért a következőkben.

Egyelőre semmi mást tekintetbe nem véve az öünkbe hullott új lehetőségek teljes kiaknázása következett. Személyesen vállalt „pártos lelkiismerettel” (ahogyan egy következő *Korunk*-vezércikkem már címében is kifejezte) eleve biztosítani kívántam a kapott új keretek minél teljesebb felhasználását, vagyis megtöltését munkánkkal. Már a rehabilitáció után városi néptanácsosnak választottak meg a kerületemben, s úgy éreztem, ezzel a megbízatással élve is oldalfedezetet, védernyőt kell nyújtanom minden olyan magyar szellemi törekvésnek, melynek szakmai képviselői a dogmatikus történelmi szakaszban háttérbe szorultak vagy éppenséggel üldözésnek voltak kitéve polgári múltjuk és a felszámolt régi magyar intézményekben viselt szerepük rosszindulatú megítélése következtében.

Hamarosan a romániai magyar tudományosság csúcsteljesítményeként köszönhettem *Korunk*-cikkből a Bodor András, Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila szerkesztésében megjelent 1957-es *Kelemen Lajos-émlékkönyvet*, melyben román, szász és magyarországi Erdély-kutatók is felvonultak a honi jelesek – köztük Benkő Samu, Bíró Vencel, Csetri Elek, Ferenczi István, Debreczeni László, Imreh István, Kiss András, Kristóf György, Nagy Jenő, Pataki József, Vita Zsigmond – társaságában. Saját felelős nemzetiségi munkám

is új lendülethez juthatott. Folytattam történelemtanári tevékenységem muzeológiai és műemlékvédő kiegészítését, amit kétszer is megszakítottak letartóztatásaim. Sikertelenül próbáltam újra bekapcsolódnom az aradi 1848–49-es ereklyegyűjtemény megmentésébe és korszerűsítésébe, de az Óvári Toronynak, Kolozsvár legrégebbi épületének 1952-ben elkezdett restaurálása abbamaradt, kényszerű távollétemben visszavédett zöldségraktárnak. Végleges hazatérésem után azonban sikerült a városi tanáccsal elfogadtatnom a Műemlékvédő Bizottság s a Bethlen-bástyában megnyitandó Városi Múzeum létesítését.

Szabadabbá vált munkakedv nyilvánult meg abban a fogadtatásban is, melyben a meginduló *Korunk* részesült városi kiszállások és a középiskolák meglátogatása alkalmából országszerte. A megszülető *NyIrK* akadémiai keretében végre újra szóhoz juthatott a Bolyai Tudományegyetem néprajzkutató és nyelvművelő iskolája, s a Domokos Géza főszerkesztése alatt újrainduló *Ifjúmunkás*ban jelentkezhetett az erdélyi magyar irodalmat fellendítő Forrás-nemzedék.

Nem véletlen, hogy a magyar nyelven megjelenő bukaresti kormánylap, az *Előre* ebben az időben közölte *Elő nemzetköziség* cím alatt új román–magyar megértést hirdető fejtegetésemet.

Lelkesedésem még győzte szusszal. 1957 szeptemberében írom: „...aki tanúja az egész államot megmozgató Arany- vagy Ady-kultusznak, aki találkozik fejlődő szocialista demokráciánk néptanács-formáiban minden együttélő nemzetiség dolgozóinak képviselőjével, aki járt az egykor nyomorgó székelység földjén megnyílt bányákban és új gyárakban, s aki színházainkban, művelődési otthonainkban, tudományos intézeteinkben felfedezte, hogy itt a román nép kulturális forradalmával egy időben egy tüneményes magyar kulturális forradalom is végbemegy, az tudja, hogy a proletár nemzetköziség nem szólam, hanem napról napra bővülő valóság.”

De milyen a Szovjetunió Sztálin halála után? Nem tudom, kirakatrendezésből-e, engem is bevásztottak egy írókból és művészekből álló romániai küldöttségbe, s ezzel – maga Constanta Crăciun művelődésügyi miniszternő volt az élén – két héten át bejárhattam a moldvai és ukrán szovjetköztársaság falvait és városait. Meglepetés volt a háborús romjaiból újjáépült Kisinyev, Kijev és Harkov látványa, falvakon a korszerűen berendezett kultúrotthonok filmbemutató és hangversenyterme, az újonnan bearanyozott templomkupolák csillogása, s mindenütt a munka képe: hatalmas traktorgyár virágoskertben és almatermesztő kolhoz csomagoló üzemmel, az árut szállító repülőgéppel.

Engem természetesen a nemzetiségi helyzet érdekelt. Elszakadozva más érdeklődésű útitársaimtól külön látogatásokat tettem, így felkerestem az akkor még mindig moldovánoknak nevezett besszarábiai románok akadémiáját. Miután elmagyaráztatták velem az itt található magyar helynevek titkát, a Magyarországról Tatárországba vezető régi kereskedelmi út őrhelyeit, kérésemre felvilágosítást kaptam az éppen frissen készülő (nekem kefelenyomatban bemutatott) gagauz ábécéskönyvről. Egy sporttelepi népünnepélyen láthattam is ennek a törökfajta néptörzsnek sajátos viseletét és táncát a román, ukrán és orosz mutatványok között. Jártam falusi könyvtárban, ahol az erőszakolt cirill betűs könyvek mellett megjelentek végre a latin betűs román kiadványok is.

Legjobban az ukrán írószövetségben lepődtem meg, amikor nekem is fel kellett szólalnom, s a tolmács – megszakítva szövegemet – közölte, hogy én a román beszédben is ukránul használtam az ő helyneveiket. Vagyis „Kijiv”-et és „Harkiv”-et mondtam az orosz elnevezés helyett... Az írók felugrottak és úgy tapsoltak meg román társaim csodálkozására, pedig én csak a kettős állomásfeliratokról olvastam le az ukrán eredetit. Jólétet és nyugalmat, városligeteket és sporttereket, szépen

öltözött, vidám ifjúságot láttam mindenütt, zsúfolt színházakat (az egyik előadáson rehabilitált politikai fogoly szembesült karrierista feljelentőivel), s egy bemutatott iskolában megsúgta kérésemre a tanár, hogy hosszú idő után most állították vissza a román nyelvű középiskolát. Kipuhatoltam, hogy a meglátogatott falvak szövetkezeti gazdaságai élére csak most kerültek a helyiek anyanyelvén beszélő fiatal agrármérnökök.

A látottak és hallottak megnyugtattak, eloszlatva gyanakvásaimat. Amerre jártam, a látvány tényleg biztató volt. Mintha itt már háttérbe szorultak volna azok az ellenséges erők, amelyeknek börtöneimet is köszönhettem, mintha eltűnt volna a Magyar Népi Szövetséget felmorzsoló balos klikk.

Jártunk feleséggel és a fiúkkal „otthon” Vargyason, s ha akadtak is panaszok, inkább személyi visszaélésekből eredtek, de Soós Péter sógorom új építkezése, a Vaspatakán élénk tároló barnaszénfejtés vagy a leningrádi egyetemről hazatérő Borbáth Károly helytörténeti munkássága, minden arra sarkallt, hogy így nyissam riportomat a *Korunkban*: „Ide gyertek, költők, himnuszt írni! A Székelyföld megváltozott sarkába, szép Erdővidékre!” Még mindig bizakodom, pedig már híre járja, hogy letartóztatások indultak Kolozsvárt, s amikor a házsongárdi író-sírok rendbehozása körül megint irredentavád születik, felajánlott mentő tanúskodásomat az ifjú irodalomtörténész Dávid Gyula koncepció perében nem fogadják el (csak jó évtized múlva kerülhetett sorra a rehabilitáció keretében).

Egy hír, egy utcán elkapott szörnyű hír váratlanul megzavarta az új szocialista konszolidációba vetett hiszékenységet. Autóbuszra vártam, s egy lelépő az érkező kocsiból odaszólt: „Na elvtárs, ő aztán megkapta a magáét. Ma reggel felakasztották! „Kicsodát? – kérdeztem ostobán. A leszálló, egy pártaktivista, régi ellenfelem futtában odaszólt még: „Nagy Imre megérdemelte sorsát!” Csak álltam, az autóbusz tovább-

ment. Utoljára akkor hallottam Nagy Imréről, amikor valaki átadta nekem a vele együtt Romániába hurcolt Lukács György üdvözlését egy éppen akkor Bukarestben megjelent összeállításomért (Benedek Elek régi harcos publicisztikáját gyűjtöttem össze *Halljátok, emberek?* cím alatt), s az illető közvetlen forrásra, Valter Romanra hivatkozva megemlítette, hogy a menekült kormánytagok „megvannak...” A lelkiismeretembe vágó kétegyeknél csak tehetetlenségem nyomatéka volt nagyobb. Később olyan szálldosó hírek vagy álhírek jöttek, hogy „ezt a kínai ultrák, Hruscsov ellenfelei erőszakolták ki”, meg hogy Kádár János sírt a halálos ítélet kihirdetésekor.

Még biztatást adott növekvő aggályaim legyűrésére egy csehszlovákiai látogatás élményanyaga is. Erről ugyancsak a *Korunkban* számoltam be 1958 szeptemberében. Mintha ott hegedőben volnának már a kitelepítéskor és reszlovakizáláskor támadt sebek, mindenfelé posztsztálinista magyar kulturális pezsgés. Egy zselizi magyar népünnepélyen országos seregszemlét kaptunk. Feleségem itt ismerhette meg Csallóköz, Mátyusföld, Zoboralja, Ipolyvidék népét, átélve mindazt, amit diákkori vándorlásaim elbeszéléséből hallott. A magyar tájak ébredése színes pompájában villant elénk.

Látogatásunk Pozsonyban a volt Duna-utcai Felsőbb Leányiskola épületében, ahol valamikor édesanyám tanított s most egy magyar középiskolai tanárképesítő kurzus vizsgája folyt, beszélgetés az írószövetségben egybegyűlt magyar írókkal a Sarló hagyományairól, előadás a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének székházában s a magyar tanzék felkeresésekor szerzett benyomások, végül egy kirándulás Komáromba, ahol visszaállították a Klapka-szobrot, s a Csallóközben tapasztalt általános gazdagodás, hát mindez olyan következtetéseket engedett levonni, hogy itt „még egy-két erős vonás, és a nagy mű, a szocializmus építése kész ...” Huszonhárom évi távollét után alkalmam volt megismerkedni

Csanda Sándor, Dobos László, Tóth Tibor, Turczel Lajos személyében egy olyan új értelmiségi nemzedékkel, mely egyaránt elmélyítette a felvidéki magyarság önismeretét és a kapcsolatokat a cseh és szlovák irodalommal, s ez megerősített abban a boldog hiedelemben, hogy a Sztálin, Rákosi és Gottwald névvel jelzett torzulások bukása után, ha fájdalmas magyar tragédia árán is, de a Makszim Gorkij megálmodta „szocialista humánus” megvalósítása végre egyenes pályára került.

Itthon felszaporodott munkaköreimben teljes odaadással nekiláttam a feladatteljesítésnek. A történelmi tanszéken nemcsak a román fejedelemségek és Erdély XIX. századi történelmébe mélyedtem a tanterv előírásai szerint, hanem kitértem ama Kossuth–Alecsandri és Klapka–Cuza közeledésekre, egy Dunai Szövetség-terv keletkezésének körvonalaira is. A szemináriumok keretében ugyanekkor bevontam hallgatóimat a létesítendő Városi Múzeum előmunkálataiba Kolozsvár helytörténeti kérdéseinek feldolgozása formájában. Kiosztott téma lett 1958-ban a Házsongárdi Temető, a Bethlen-bástya, Mátyás király óvári szülőháza, Fadrusz János Mátyás-szobra, a kolozsvári színház története, az Unitárius Kollégium múltja és tanári kara, a Bánffy-palota, a mezőgazdasági főiskola múltja, az állomás felé vezető út keletkezése, a Fellegvár, s akinek magából a városból tárgykör nem akadt, saját szülőhelyének történeti feldolgozásával jelentkezhett. Így került megvitatásra Nagyvárad vára, a székelykeresztúri gimnázium, a szentbenedeki Kornis-kastély, a csíkszeredai Mikó-vár, a Székely Nemzeti Múzeum, a szalontai Csonkatorony, Nyárádszereda, Felvinc monografikus bemutatása.

Mint történelemtanár Mályusz Elemér és Szabó István népi, Kelemen Lajos műemlékvédő és László Gyula múzeumszervező útmutatásaiból indultam ki. Nehezen elkezdett s meg is szakított tanári pályám kísérletei során Jakó Zsigmond ama

irányadását tekintetem a magam és hallgatóim számára irányadónak, mellyel éppen a helytörténetben jelölte meg az erdélyi múlt folytonosságába való tudati megfogódzás nemzetfenntartó kritériumát. Az egyoldalú román nacionalista történetírás kizárólagos megfogalmazásait megtörve rést nyitottunk saját népünk hagyományainak felfedezése számára.

Ezt a törekvést támasztotta alá közben *Egyenes beszéd* cím alatt Bukarestben kiadott írásgyűjteményemben (1957) az a pirongató felelősségrevonás, mellyel az egyetem felvételi vizsgáin szerzett megfigyeléseim alapján a saját honi ismereteinket elhanyagoló középiskolai történelemoktatás elidegenítő következményeit igyekeztem leleplezni. Tételként szegeztem le *Honunk e hazában* című írásomban: „Addig is, míg a valóban példaadó hazai történet közös erőnkől megszületik, fel kell bátorodniok a legjobbaknak, s kellő felvilágosítással és munkával már most ki kell szorítaniok iskoláinkból a kicsinyes szektás szellemet, a népünkről és vidékünkről megfelelkező sablont, s helyébe fel kell eleveníteniök mindazt a hagyományt, mely valódi otthonunknak őrizi meg e széles, szép hazát. Bajosan járulhat hozzá őszintén és becsületesen az ország szocialista fellendítéséhez az, aki elsikkasztja saját nemzeti örökségét, ahelyett, hogy ennek kincseivel járulna hozzá a román néppel s az ország más nemzetiségeivel a közös jövő építéséhez.”

Munkánk teljében villámcsapásként ért a Bolyai Tudományegyetem megszűnése a Babeş Egyetemmel való egyesítés ürügyén, letaglózva a szocializmus reformjához fűzött reményeinket.

3.

Időnként eljutott ugyan hozzám annak a híre, hogy felsőbb pártkörökben gáncsokodó megjegyzések hangzottak el a Bolyai Tudományegyetemmel kapcsolatban, de az ilyen vádas-

kodások állítólagos nacionalista magatartásunk ellen régen megszokottak voltak. Az 1956-os diák-letartóztatások ebbe a koncepcióba tartozó terror-hulláma is lezajlott már, maga az egyetem azonban – úgy látszott – megmenekült.

Történetileg visszatekintve az 1944-es fordulatkor, a szovjet katonai megszállás alatt elfogadott szakszervezeti kompetenciával, sőt Észak-Erdély négy hónapig tartó autonómiája idején is biztosítani tudtuk a Ferenc József Egyetem folytonosságát, ezt követőleg pedig a Groza-kormány hatalomátvételekor törvény született a kolozsvári magyar egyetem megmaradásáról immár Bolyai Tudományegyetem címen. 1945-ben magam is részt vettem a visszatérő román egyetem küldöttségével folyó tárgyalásokon. Így nem is gondoltam az egyetem létét fenyegető törvényszegésre. Elmerültem felszaporodott tanári munkám s a városnál vállalt elfoglaltságaim gondjaiba, s teljesen felkészületlenül csöppentem bele a két egyetem egyesítését előkészítő rendkívüli tanácsülés komor hangulatába.

Váratlanul ért az elnöklő Takáts Lajos rektor furcsa közlése a két egyetem nyilvánvalóan már eldöntött egyesítéséről. Elhangzott az is, hogy ezzel kapcsolatosan sem kérdés, sem hozzászólás nem intézhető! Az egyesítés javaslata Bukarestben az Ifjúmunkás Szövetség* országos nagygyűlésén elhangzott felszólalás formájában robbant ki, s az önkéntesnek álcázott diákóhaj a párt vezető köreiben helyeslésre talált... A rektori figyelmeztetés ellenére szóra emelkedtem, s a nyilván lelépő Bolyai vezetőség szemére vettem, hogy minden előzetes információ és megtárgyalás nélkül, minden szokást és szabályt félretéve akar tudomásul venni egy diáklány előregyártott felszólalásával kezdeményezett összeolvasztást.

Bevallom, kiborultam. Egy jelenlevő pártaktivista kivezett a teremből.

* Helyesen: Diákszövetség (Szerk.)

Az egyesítő akció azonban gáttalanul megindult. 1959. február 26-án az Egyetemiek Háza nagytermében nagygyűlés elé került a Bolyai és Babeş Egyetem egybevonása. A fondorlatosan indított puccs sikerült, a tény beütött. A nyomasztó légkörben immár nyugodtabban léptem fel, szóra emelkedve a zsúfolt padsorokból, s mert a teljes felszámolástól félttem, megpróbáltam legalább fenntartással élni. Ezért a két egyetem hagyományos együttműködésére hivatkozva a különböző nemzeti kultúrák sajátos feladataira tereltem a figyelmet. Ugyancsak szorongással emelkedett szólásra a közönség sorai-ból Nagy István is, a tanárrá emelt író, s kifejtette egy hasonlattal, mennyire kockázatos a házasságkötés, hiszen sikerülhet jól is, rosszul is... Itt megszakad az emlékezésem. Történetesen betegágyból keltem fel, úgy ért a meghívás a manifesztációra. Szünet következett, és én hazasiettem – az ágyba.

Még aznap jöttek az egyetemről, bár már nem tudom, kik, s közölték, hogy a szünet után megszólalt az elnöki emelvényről egy központi pártküldött, s alaposan leszidta a két – még-hozzá illegális múlttal rendelkező – aggályoskodót. Visszautasította Nagy István házassági hasonlatát, engem pedig megszólt, hogy marxista tanár létemre nemzeti kultúrákat emlegetek, ahelyett, hogy osztálykultúrákról szólva a két egyetem közös alapjára helyezkedtem volna. Ezeket közölvé kértek fel a látogatók, hogy „tegyem jóvá” a történeteket, mert a mi kettőnk magatartása „mindnyájunknak árthat”.

Mit tegyek? Másnap reggel egy csomó lázcsillapító pirulát j bekapva visszamentem a gyűlésbe. Besündörögtem a tömegbe, de megtaláltak, Vasile Vaida, a városi párttitkár behívott egy hátsó szobába, s bemutatott a két fővárosi vendégnek. Az egyik, aki már előző nap nyíltan megrótt, Nicolae Ceauşescu volt, akkor már a Központi Bizottság tagja, társa pedig Atanasie Joja akadémikus. A diskurzust a jóindulatú Vaida azzal kezdte, hogy eleve megvédett mint a román–magyar közele-

dés régi hirdetőjét, majd az akadémikus vette át a szót és Leninre hivatkozva valóságos előadást tartott arról, milyen tévedés nemzeti kultúrákról beszélni a közös osztályalap helyett... Társa, a KB-tag összeszorított ajakkal hallgatott, az egész idő alatt egy szava sem volt. Joja nekem szegezte: miért nem veszem tudomásul a közös érdekű egyesítést?

A felszólításként is ható kérdésre válaszolva közöltem, hogy a megtörténtet tudomásul vehetem, de ha osztálykultúráról van is szó, a nyelvkérdés még mindig nyitva marad. Lenint tudtam én is idézni. Vaida mellém állt, s ígéretét vettem, hogy az egyetemi előadások nyelvéről külön értekezletet hívnak össze, ahol én is részt vehetek.

Az ígéret birtokában tettem eleget a nálam járt látogatóknak is, amikor egy második felszólalásomban – ugyancsak a pad-sorokból – közöltem az egyesítés tudomásulvételét, elkerülve a teljes elszigetelődést az egyesítést ünneplő tömegben. Ekkor hallottam meg először Ceaușescu szenvedélyes hangját. Kihívták ugyanis az emelvényre Szabédi Lászlót, nyilvánvalóan tőle is a tudomásulvételt várva, de amint magyarul elkezdett beszédében megemlítette Petru Groza miniszterelnököt a magyar egyetem törvényesítésével kapcsolatban, Ceaușescu durván félbeszakította. Erre Szabédi lejött a pódiumról, és az incidensnek az egész nagygyűlést meghökkentő folytatása lett. A következő szünetben állítólag Szabédi olyasmit mondott mások előtt, hogy azért nem folytatta felszólalását, mert nem akart az én sorsomra jutni. Mit érthetett ezen? Talán az én régi meghurcolásomra, börtönbe vetésemre gondolt? Vagy megsejthette volna, hogy a bösz központi aktivista máris összeesküvést szimatol az ő felszólalása és az előzőleg visszautasítottak aggályai között? Óvatos lett, de hogy nem határolta el magát tőlem, azt következő találkozásaink igazolták.

A cigarettaszünetbeli beszélgetést feltételezhetően egy szerencsétlen sorsú fiatal tanársegéd súgta be.* Előzőleg beteg gyermekét át próbálta csempészni a határon, hogy Debrecenben gyógyíttassa, de elfogták. Kémkedési per lett az ügyből, s csak úgy szabadult, hogy alárendelte magát az állambiztonsági szerveknek. Ha ez így történt, feledjük el... A besúgásnak azonban drámai következményei lettek. Sorra kihívták ugyanis az emelvényre mindazokat az írókat, tanárokat, akik együtt beszélgettek egy sarokban Szabédival, de meghurcolásukban sem tudtak valami komoly „pártellenes” kitételre emlékezni a nyilvános faggatás alatt.

A következő napokban többször is berendelték a szekuritátéra Szabédit, aki rejtélyes haláláig többször felkeresett, nyomott hangulatára feloldást keresve. Arra emlékszem, hozzánk szeretett volna költözni a házba. Akkor már a két fiúval a Rákóczi úton laktunk, itt kert is van, s Lacival olyasmiről beszélgettünk: mindenből visszavonulva rózsákat fogunk termesztetni... Egy beigért napon nem jött, s riadva hallottuk, hogy az egyik versében szereplő „gyors iramú szörny” elé vetette magát. Dezmérről hozták be roncsolt testét. Siettünk feleséggel Postakert utcai lakására, ahol még elolvashattam szép búcsúlevelét. Ezt is a vasúti sínek mellől hozták be Margit asszonynak. Akkori kábultságomban egy sorára sem tudok emlékezni. A levelet a hatóságok elkérték, azóta nyoma veszett.**

Valószínűleg az öngyilkosság hatása alatt hamarosan összehívták mind a román, mind a magyar tanszemélyzet küldötteit a megígért bukaresti megbeszélésre. Itt tört ki a lappangó vihar. Kiderült ugyanis, hogy mi is az egyesítés

* Egy kolozsvári vezető pártaktivista, Tompa István későbbi emlékezése mást nevez

meg Szabédi besúgójaként. (Szerk.)

** Szabédi László búcsúlevele előkerült az özvegye által őrzött hagyatékban. (Szerk.)

tulajdonképpeni célja. Emil Popovici nyelvész-professzor váratlanul egy már előre elkészített tervet olvasott fel, melyben a magyar nyelvhasználat a régi Ferdinánd-egyetem mintájára csak a magyar nyelv és irodalom tanszékére korlátozódott. Nyomatékosan adott az előterjesztett javaslatnak, hogy azt – amint kiderült, a Bolyai-rektorátus és egyetemi tanács tudta nélkül – két fiatal magyar tanártársunk is eleve aláírta. A megint csak puccs-szerű javaslatot az egyébként liberális gondolkozásáról ismert előadó azzal az érveléssel támasztotta alá, hogy a kiképzés érdekében minden más tudomány nyelve csak a román lehet.

Megdöbbsentünk.

Takáts Lajost ekkor láttam könnyekre fakadni. Valami olyat kezdett magyarázni, hogy Antonescu alatt Dél-Erdélyben a román iskolák magyar növendékei legalább a hittant anyanyelvükön tanulhatták, s most a helyébe került világnézeti tárgyat, a dialektikus materializmust sem kapják meg magyarul ... Ez a felsőbb hatóságok felé tetszetősen hangzó érv sem hatott. Ádáz vita keletkezett. Még meg sem kezdődött az egyesített egyetemen az oktatás, de már beütött a csalódás. A két szerencsétlen magyar aláíró most ébredt rá, hogy a teljes magyar tanszemélyzet átvétele ellenében meg akarják szüntetni a magyar nyelvű tudományos fejlődést. Demeter János a magyar jogi kar megszüntetése ellen tiltakozott, és minden más kar részéről is egyöntetű volt a visszautasítás. A javaslat két beugratott aláírója, Csendes Zoltán, a statisztikus és Nagy Lajos, a geológus megszegyenülten hallgatott.

A szellemi csata javunkra dőlt el. Mintha a román kartársak is csak most érezték volna meg, hogy többről van szó, mint pusztán nyelvkérdésről, itt több százados európai rangú erdélyi magyar matematikai, jogi, fizikai, kémiai, történeti, földrajzi tudománykincs folytatása forog kockán. Egész napos párbeszéd után közös jegyzőkönyvet írtunk alá, mely szerint

az egyesített egyetemen „minden tantárgy két nyelven kerül előadásra”. A kettős elnevezéshez is ragaszkodtunk. Megszületett a Babeş-Bolyai Egyetem nem beolvasztást, hanem egyesítést jelképező új címe.

Ezzel a jegyzőkönyvvel mentünk számot adni a Román Munkáspárt Központi Bizottsága elé. Itt Gheorghe Gheorghiu-Dej elnökölt, mellette Miron Constantinescu vitte a szót. Tekintve az egységes határozatot, nem került többé sor ellenkezésre. A beolvasztó puccs itt nem sikerült, a párt nem kockáztathatta tekintélyét egy közös megegyezés visszautasításával. Constantin Daicoviciu felhozott kifogása a kettős elnevezés ellen, márhogy „Babeş és Bolyai sohasem találkoztak” és az elnevezésből majd a diákok ajkán könnyen „Ba-Boi” (apróhal) gúnynév születhetik, olyan rossz vicc volt, hogy senki sem vette komolyan.

Más lett a meglepetés. Miron Constantinescu közölte, hogy közben az oktatásügyi minisztérium megváltoztatta az iskolákban Románia történelmének és földrajzának eddig használt előadási módját, és hogy a magyar vagy más kisebbségi diákoknak könnyebbé tegye az államban használatos érintkezési nyelv gyakorlati elsajátítását, a két tantárgyat mindenütt csak románul fogják tanítani, elmélyítve így a hazafias tudatot.

Belém hasított a kétely: amit megnyertünk a réven, elveszíthetjük a vámon?

Éppen szemben ültem Constantinescuval. Odakottyantottam, nem visszatérés-e az ilyen döntés ama régi jelszóhoz: „Vorbiți românește!” (Románul beszéljenek!). Válaszul megkaptam a kioktatást. Tévedek, mert ama régi jelszó így hangzott: „Vorbiți numai românește!” (Csak románul beszéljenek!), ami más, senki sem tér erre vissza... Ezzel a megnyugtatóssal térhettünk haza. Nyilvánvalóvá vált, hogy a minisztériumi döntéssel, mely feltételezhetően a párt nyomására történt a mi

ellensúlyozásunk céljából, a magyar nyelvű történelem- és földrajztanári képzés előadása máris léket kapott.

Az új helyzetet mérlegelve lemondtam előadásaimat a történelmi tanszéken, s átléptem a magyar irodalom tanszékre. Nem volt kétséges, hogy mindazok a kérdések, melyekben a magyar tudományos eredmények akár a dákó-román elmélet-ről, akár a Habsburg-reakciót támogató román mozgalom 48-as szerepéről kialakult hivatalos felfogástól különböznek, a román történelmi karba való beillesztéssel nem voltak többé szabadon képviselhetők.

A bukaresti tárgyalásokból sokkal tragikusabb következtést vontak le a Popovici-féle baljós javaslatot eredetileg aláíró, nyilván félrevezetett társaink. Ezzel tudom csak magyarázni az érzékeny lelkületű Csendes Zoltán rejtélyes öngyilkosságát. Néhány év múltán, amikor felszólították, hogy „holnaptól kezdve” tartsa előadásait románul, követte őt Nagy Lajos is. Mozdony elé vetette magát, mint az egyesítés után Szabédi László.

A következő három évtized során fokozatosan csökkent, végül szinte teljesen megszűnt a magyar nyelvű oktatás az egyetemen. Kétségtelenné vált az egyesítés elején tervbe vett s egyre leplezetlenebbül végrehajtott beolvasztás. A román és magyar hallgatók számára együttesen meghirdetett helyek taktikájával a magyar diákok számára előnytelen közös felvételi vizsgákon egyre kevesebb magyar hallgatót vettek fel, míg végül sikerült a csoportindításhoz törvényileg megkövetelt hét hallgató alá nyomni számukat. A végzős évfolyamok kifutásával így évről évre kevesebb lett a magyarul tanulóknak tartandó óra; egy szélesebb asszimilációs tervnek megfelelően a maradék magyar végzeteket meg a régi Regát területén román nyelvű iskolákba szórták szét. Ugyanekkor a Székelyföldre magyarul egyáltalán nem tudó román tanszemélyzetet telepítettek, külön fizetési pótlékkal, mint valami misszionáriusokat.

Magyar hallgatók egyre kevesebben jutottak egyetemi pályára, a magyar iskolák pedig egyre ritkábban kaptak magyar tanárokat.

Amikor 1984 szeptemberében a Kolozsvárt meglátogató Ceaușescu – akkor már pártfő és államelnök – elé akartuk terjeszteni panaszainkat mint ketten még élők az előadások nyelvét biztosító bukaresti jegyzőkönyv aláírói közül, már-mint Demeter János és személyem, csak az ugyancsak Kolozsvárt tartózkodó Ion Teoreanu oktatásügyi miniszterig jutottunk el. Az történt ugyanis az őszi felvételin, hogy csak hat magyar jelentkező jutott be a felvett húsz közé, s ezért felfüggesztették a történelmi karon a magyar előadások folytonosságát. A tanácskozás az egyetem rektori hivatalában folyt. Panaszunkat előadva bemutattuk a minden tárgyra vonatkozó megjegyzés jegyzőkönyvének eredeti példányát. Ha Teoreanu már-már hajlamos lett volna engedékenységre, a mellette ülő ismeretlen központi pártküldött durván közbeszólt, és megfenyegette a jobb indulatú rektort, aki mellettünk kardoskodott, hogyha folytatja támogatásunkat, megvonják az ide vonatkozó költségvetési jóváhagyást.

A csalódás itt is könnyeket fakasztott, a behívott Kovács József történész elsírta magát... Az államtanács tagja, mindenkor a kormányzattal tartott, s most saját magyar történelmi előadásairól kellett lemondania. Akácsak Ion Vlad rektoré, az ő közbenjárása is sikertelen volt. Maradt minden a beolvasztási forgatókönyv szerint. Különben ekkorra már az egyetem kettős neve is csak a Farkas utcai homlokzaton maradt meg kirakatnak, hivatalos iratokon és pecséteken már „Universitatea din Cluj-Napoca” szerepelt.

Puccs, fenntartások, könnyek, kiborulások, öngyilkosságok, kényszerű megalkuvások, fenyegetések így vezettek el odáig, hogy az 1989-es népforradalmi fordulat óta részben jóvátettek után is ugyanott vagyunk, ahol 1959-ben. Nyelvi hely-

reállítások és a felvételi keret kibővítése ellenére is önálló egyetem nélkül, egy esetleges új beolvasztási folyamat lehetőségével.

Átlépésem a magyar irodalmi tanszékre új alkalmat adott arra, hogy a változó körülmények ellenére továbbra is saját felfogásom szerint adjam elő mondandóimat. Történelmi vonatkozású közéleti elkötelezettségeimet azonban az egyetemen kívül nem adhattam fel. Mind az aradi 48-as ereklyemúzeum megmentése, mind Kolozsvár városi múzeumának megalapítása s a néptanács mellett létesített Műemlékvédő Bizottság vezetése terén folytattam munkámat mindaddig, amíg egy ellenséges hatalmi nyomás praktikái itt is kudarcba nem fullasztották igyekezeteimet.

4.

Mindenkor elfogadom jogos panaszként a régi Magyarországra feltörekvő nemzetiségeknek történelmi hiányérzetét. A középkori eredetű hungarus-tudatból kiemelkedve saját eredetük különböző mítoszaival igyekeztek pótolni egy megkívánt múltat, s így serkentették magukat a jövő kivívására. Átélttem a szlovák nemzetiség nemzetté válását Csehszlovákiában, s Erdélybe érve tanúja lehettem az itt századok óta betelepedett és túlsúlyba jutott román lakosság felemelkedésének is. Az első világháborút követő utódállami keretekben történelmi igazság érvényesült mind a szlovákok, mind a románok javára. Amit viszont nem értek, és kárhoztatom is, az önálló nemzetté válásuknak türelmetlen visszája, az a szenvedélyes düh, mellyel szélsőséges elemeik megszakítják a folytonosságot, lerombolva, elpusztítva, kiirtva a magyarsággal közös múlt minden emlékét.

Szobrok százai tűnnek el, helyneveket csavarnak ki, városképeket változtatnak meg, s a kisebbségivé vált magyarság tömbjeit és szigeteit saját hagyományos fejlődésmenetükből

kiszakítani, beolvasztani vagy legalábbis pusztán etnikai tényésszé csángósítani igyekeznek. Mindezt nem csökkentette, hanem súlyosbította egy félreértett sztálini típusú szocializmus mindent egybemosó központosítása, végkifejletében az „egyneműsítés” pánszláv vagy pánromán örületével.

Történelmi környezetben születtem és éltem. Ifjúságom emlékeiként hordozom magamban az egykor voltakat s azok megsemmisülését. Bennem él a temesvári barokk és apám Nagyszebenének gótikája. Fejem felett a pozsonyi dómtemplom tornyán fénylő szentkorona. Még olvashattam ott a Ventur utcában Mátyás király dunai egyeteme, az Academia Istropolitana feliratát s odébb a Mihálykapu utcában a Széchenyi Istvánra utaló országgyűlési emléktáblát. Ezek régóta eltűntek, akárcsak a napóleoni békekötés vagy az 1848-as királyi törvényszentesítés márványba vésett emlékeztető táblái a Prímáspalota bejáratában, s talán már csak én tudom, hol található egy mellékutcában Szent László ódon kőszobrocskája (ha ugyan még megvan), vagy hol az evangélikus temetőben Jesszenák János báró és Rázgha Pál lelkész 1849-es vértanúk sírja. Tanúja voltam a csodálatosan szép Mária-Terézia-szobor lerombolásának, s egy marhaistállóban koszorúztam meg diák-társaimmal az odarejtett Petőfi-szobrot... Amikor Erdélybe kényszerültem, itt már hiányzott az aradi vértanúk emlékműve, eltűnt a segesvári Petőfi, a piski Bem, a marosvásárhelyi Kossuth. Nem folytatom, bár a Hohenzollern-királyság és a szocializmust meghamisító parancsuralom után ma, az újdonsült polgári demokráciában sem szűnt meg a tervszerű nacionalista képprombolás.

Mindezek ellenére találtam mindig megértő román értelmi-ségi szövetségeseket is abban a hagyományörző munkában, amelyben újra meg újra megfogadtam, hogy népszolgálatunk során a múltjuktól megfosztott és a történelemből kiszorított tömegeinket visszasegítjük a magyar fejlődésmenetbe. Ez volt,

ez maradt a Bolyai Tudományegyetem felszámolása után is vállalt felelősségem a muzeologia és a műemlékvédelem terén.

Kezdem az aradi múzeummal.

Már két letartóztatásom közt, 1952-ben elvállaltam Zala Béla múzeumigazgató kérésére a raktárban levő 48-as ereklyegyűjtemény olyanféle visszaállítását, hogy az eredeti magyar történelmi anyag egészüljön ki megfelelő román emléktárgyakkal s az egykorú európai forradalmak összefüggéseit tükrözze. Éppen akkor dolgoztam Nicolae Bălcescu válogatott írásainak magyar kiadásán, s kellő módon beillesztettem a múzeumi programba mindazt, ami a román fejedelemségekben is lezajlott demokratikus megmozdulásokat a magyar szabadságharcral összekötötte. Glück Jenő volt történelem szakos tanítványommal együtt, akit a gyűjtemény örékek alkalmaztak, igyekeztünk szemléletessé tenni a magyar és román forradalmi erők egymásratalálásának mozzanatait, kezdve Eftimie Murgu budai kiszabadításától Kossuth és Bălcescu szegedi találkozásáig és szerződéskötéséig. Művészeket kértünk fel egy-egy ilyen jelenet megörökítésére.

Három újabb börtönév után hazaérve s a kedvezőbbnek tűnő légkört felhasználva ott folytattuk munkánkat, ahol elhagytuk volt. Az aradi Tizenhárom vértanúságára emlékeztető anyagsorozatba beleillesztettük Bălcescu topánfalvi látogatását és Avram Iancu elkésve is jelentős elvi átállását a szabadságharcos táborba. A kibővített s a magyar–román megbékélést is feltüntető múzeumi részleg megnyitásával egyidejűleg felvetődött végre az aradi vértanúság emlékművének visszaállítása is (együtt egy aradi Bălcescu-szobor javaslatával), de itt már gyanús ellenállás volt észlelhető. 1960-ban pedig egy Bukarestből érkezett múzeumi inspektor magát a történelmi gyűjteményt is „soviniszta jellegűnek” minősítette. Az igazgatót lehordta, mire szelűtést kapott, Glück Jenőt pedig kidobták állásából. A 48-as tárat bezárták, az ereklyéket ismer-

retlen helyre szállították. A Bolyai Tudományegyetem felszámolását a magyarság európai áldozata és a románsággal történt kiegyezése tárgyi emlékezetének szétdúlása követte.

Itt már megpróbáltam a visszalövést.

Azonnal szakemberekből álló bizottság küldését kértem a felettes bukaresti hatóságoktól, közölve, hogy az aradi gyűjteményt mind a magyar, mind a román zártkörűséggel szemben a hazai és európai események átfogó elemzése szerint rendeztük újjá, s a váratlan szétszórás csakis hozzá nem értő közegek elfogultságával magyarázható.

A nyár elején hivatalos értesítést kaptam, hogy Andrei Oțetea akadémikus elnöklete alatt egy Aradra delegált szakértő bizottság tagjává neveztek ki két társammal, az egyesített Babeș-Bolyai Egyetem két fiatal történészével, Kovács József előadó tanárral és Camil Mureșan tanársegéddel együtt. 1960. szeptember 19-ére össze is hívták az aradi Kultúrpalota épületébe a bizottságot. Az ugyancsak oda kinevezett Victor Chereșteșiu kolozsvári professzor társaságában történetesen már egy nappal hamarabb beállítottunk, s így akaratlanul meghallhattuk egy segédkező pártaktivista panaszát, aki azzal fogadott, hogy számos társával együtt egész előző éjjel hordták fel a pincéből s rakták vissza helyére az ereklyeanyagot, nehogy az érkező bizottság üres termekre találjon... Mire a bukarestiek megjöttek, tényleg minden kifogástalanul eredeti helyén találtatott, s a múzeumi személyzet bevonásával megkezdődhetett az ankét.

Nos, a felvett jegyzőkönyv szerint a gyűjtemény elrendezése általános elismerésre talált. Számos újabb javaslat hangozott el a tár kiegészítésére mind a román forradalmi megmozdulások, mind a román–magyar közeledési kísérletek szemléletes tétele végett, egészen a forradalmak leverését követő emigrációk együttműködéséig. A kritikai hangsúly fokozott igénye merült fel mind Kossuth, mind Avram Iancu politikai

hibáival szemben, de változatlanul megmaradt mindaz, ami a román és magyar forradalmárok találkozását mozdította elő. Közös elhatározás lett a magyarázó szövegek kétnyelvűsége. Támadt ugyan egy ízléstelen vita arról, hogy a kivégzett tábornokok közt a „grófok” – mármint Leiningen-Westerburg Károly és Vécsey Károly – „lehetek-e haladó gondolkozásúak”, amint ezt egy fővárosi professzor fejtegette, de a többségben maradt annyi tapintat, hogy az oktanal baloskodást kihagyták a jegyzőkönyvből. Előrejelzésnek a bekövetkezőkre ez is elég volt. Egyelőre azonban győzött a történelmi tárgyilagosság, s azzal a megnyugvással térhettünk haza, hogy a híres múzeumi gyűjtemény újra a közönség rendelkezésére állt.

Míg Aradon csak alkalmi segítséget nyújthattam az ereklyék megmentéséhez, addig Kolozsvárt teljes személyi felelősséggel vállalhattam a helytörténeti hagyományápolást egy hivatalossá tett műemlékbizottság élén. Céлом itt is kettős volt: a változó valóságban biztosítani a város még mindig többségében magyar lakosságának történelmi folytonosságát, s ugyanekkor a növekvő számban urbanizálódó román lakosság figyelmét felhívni a Kincses Város szép örökségére.

A körülmények minderre szerfelett kedvezőek voltak országos és helyi viszonylatban egyaránt. Bukarestben kitűnő szakemberek vezetésével s egyre növekvőbb hatáskörrel működött egy központi műemlékvédő szerv, ennek köszönhetően nemcsak a híres moldvai kolostorokat hozták rendbe, hanem Erdélyben is megkezdték a restaurálásokat. Újjászülített Vajdahunyad vára s Kolozsvárt a Szent Mihály templom magyar műépítészek és restaurátorok bevonásával. Elkészült a megvédendő erdélyi emléképiletek listája, s terveim számára különösen megfelelt a városi tanács egyértelmű magatartása. Helytörténeti pedagógiámmal volt tehát mibe kapaszkodnom, éltem is a támogatással.

A város Török István tanár vezetése alatt álló oktatási és művelődési ügyosztálya már 1958. március 17-én kelt levelében felkérte az akkor még különálló román és magyar egyetem történelmi tanszékeit, hogy keressenek módot egy Várostarténeti Múzeum felállítására a Bethlen-bástyában, melyet állami költséggel restauráltak ugyan, de egyelőre üresen áll. Ugyanez az ügyosztály szeptember 23-án művészek, történészek és építészek bevonásával ankétot rendezett a műemlékvédelem időszerű kérdéseiről. Az elhangzott javaslatok alapján a néptanács 1958. november 10-én hozott határozatával felállította a város Műemlékvédő Bizottságát.

Ez szabályszerűen meg is alakult a Városházán, élén háromtagú kirendeltséggel Virgil Salvanu műépítész, Virgil Vătăşianu művészettörténész s a város részéről jómagam személyében. A bizottságba bevont szakemberek közül kiemelem Aurel Ciupe festőművész, Debreczeni László épületrestaurátor, Virgil Fulicea szobrász, Floriancsics Jenő építésszámológ, Kovács Zoltán festőművész, Kós Károly író, Benkóné Nagy Margit művészettörténész és Starmüller Géza műépítész segítő tevékenységét. Néhány éven át sikerült is a város történelmi arculatának megvédése bárminő kártevéssel, pongyolással, giccsel szemben.

A bizottság pártfogása alatt kezdtük el hallgatóimmal a Várostarténeti Múzeum előkészítését, s folytattuk ezt az egyetemek egyesítése után is, amikor már elhagytam a romániai egyetemi tanszéket. A városi hatóságok nyújtotta fedezet biztosabbnak ígérkezett munkánk számára. Az őstörténelmi leletektől a korszerű műszaki berendezésekig felkerestünk, kinyomoztunk, feltártunk minden olyan adatot és anyagot, mely teljessé teheti a városalakulás folyamatát egy kelta teleptől és a dák-római Napocától a mai Kolozsvárig. Diákjaim segítségével sikerült régi gyűjteményekben, magánkézen, intézményeknél, fényképekben, még a Városháza pad-

lásán is megtalálni olyasmit, mi kiállítandó. Kidolgoztuk a múzeum szabatos tervét, s a néptanácsból kapott pénzekből – ha másból nem, hát az erre a célra átengedett városi bicikli-adóból – 180.000 lej értékben teljes múzeumi berendezés született: gáz, villany, víz és telefon bevezetése, ajtók, ablakok felszerelése, tűzrendészeti ellátás, fotólaboratórium és preparáló kemma, méretekre rendelt tárolók és munkaasztalok. A terjedelmes három kiállító termet és megfelelő raktárhelyiségeket magába foglaló védbástyába világosan értelmezhető csoportosításban helyezhettük el az előkerült 25 000 darab tárgyat: edényeket, fegyvereket, a céhek munkaeszközeit, képeket, nyomtatványokat. Kiderült, hogy ez volt az utolsó pillanat a városból még begyűjthető tárgyak megmentésére.

Talán nem is illenék emlékiratomba az ilyen részletezés, ha a világ legtermészetesebb dolgaként a befektetett munka nyomán megnyílt volna ez a gyűjtő és kutató helytörténeti műhely-múzeum, s bárki látogató rendelkezésére állhatott volna mind a mai napig. Hamar bekövetkezett pusztulásával azonban ez a létesítmény maga is csupán emlékké foszlott, hiányával keltve feljegyzendő érdekességet.

Mi történt?

Starmüller Géza berendező művészete tetszetős és korszerű intézménnyel ajándékozta meg a minden tekintetben fejlődésnek indult várost. Kint a bejáratnál aranylott már a márványba vésett kétnyelvű felirat. A kovácsolt vasból készült művészi zászlótartóba kitűztük már az állami lobogót. A Román Népköztársaság kikiáltásának 13-ik évfordulója alkalmából 1960. december 30-ára készen álltunk arra, hogy a városi tanácsnak átadjuk több évi munkánk eredményét. Aznap reggel a fővárosi Scînteia első oldalán hozott is egy felvételt az új intézményről, s közölte, hogy Románia második városa ezzel a múzeumnyitással tiszteli meg az ország napját.

Ekkor csapott le újra a mennykő. A megnyitás délelőttjén Bukarestből ukáz jött, hogy tilos megnyitni a múzeumot, le kell zárni a gyűjteményeket. Ennyi. Magyarázat nincsen. Egy pillanat alatt semmivé porzott szét az egész tünemény. Kolozsvár múzeumának azonmód vége lett. A nagy gonddal helyreállított és intézménnyé avatott egykori Szabók Bástyája azóta is a patkányok tanyája.

A váratlan letiltásnak semmiféle megokolását nem közölték, sőt nemcsak velünk, hanem a néptanáccsal sem.

Hibáztunk volna valahol? De hiszen a részletes tematikát minden magyarázattal, kellő fényképekkel már előzetesen, külön albumban, román nyelvű szöveggel személyesen adtam át mind Constantin Daicoviciu professzornak, az Erdélyi Múzeum igazgatójának, mind Constanța Crăciun művelődésügyi miniszternek, s mindketten teljes elismeréssel fogadták ezt a tervet. Igaz, hogy főleg magyar diákjaim dolgoztak az anyag behozásán, de ez magától adódott, mert a város múltjára vonatkozó bibliográfia, az egykorú levéltári bizonyítékok s a felhasznált köz- és magángyűjtemények eredeti összeállítása a lakosság és az egyházi vagy világi intézmények természeténél fogva magyar nyelvtudást és ismereteket igényelt. Minden vonatkozásban biztosítottuk – román történész kollégáink tanácsát kérve – a város történetével kapcsolatos román anyag kiállítását is. Nem hivatalosan, csak úgy suttogásból hírlett, hogy valahol Bukarestben maga a „várostörténet” mint olyan esett volna kifogás alá az erdélyi városok szász vagy magyar történeti képének a román vidéktől elütő jellege miatt... Talán itt rejlik a magyarázat, erre engedett következtetni az egyidejűleg emelt kifogás Segesvár múzeumának szász történeti túlsúlya ellen.

Hiába fordultunk bárkihez, senki sem tudott semmit, csak annyit, hogy a várostörténeti anyagot a már évek óta elhanya-

golt Erdélyi Múzeumnak kell átadni, bár az továbbra is zárva maradt.

A mi várostörténeti múzeumunk holttérbe került. A néptanács illetékesei a bekövetkezett zavarban nem tudtak vagy nem mertek mit kezdeni, s egyelőre óvatosságból hónapokig a kulcsokat sem akarták tőlem átvenni. A helyzet haszonélvezője egyedül kisebbik fiam, Andris lett, aki időnként elkérte a kulcsokat s a bástya emeletén kiállított velocipéden körülkariázott a teremben.

Utójáték következett. Egy késő este, már lefekvés után, ismeretlen emberek becsöngettek lakásomba azzal, hogy bontják a Bethlen-bástyát! A hihetetlen hírre feleségemmel együtt felöltöztünk s azonnal a város másik végében levő Bástyához siettünk, magunkat megnyugtató, hogy rémhír az egész. Meglepetésünkre egy magányos bulldózert találtunk, s azonnal szembetűnt, hogy a bejárat mellől félig kihúztak egy feliratos követ. A környék lakói közül még mindig ácsorogtak ott néhányan, ezek mondták el, hogy a követ két munkás előbb csakánnyal akarta kivájni a falból, de ez nem sikerült. Ezért rendelték oda a bulldózert, hogy köteleket csavarva a részben kiszabadított köre megpróbálják azt egészében kirántani a falból. Ez sem sikerült, a munkát másnapra hagyták.

Csak reggel tudtam telefonon megtalálni Rúzsa István polgármesterhelyettest, s tőle tudtam meg, hogy a kitett kétnyelvű múzeumi tábla levételéről van szó, de félreértés történt ... Találkozót adtunk egymásnak a bástyánál. Mire odaértünk, a bulldózeresek már egész hosszában kihúzták a másfél méteres követ. Elmondták, hogy a kapott feladat nem volt elég világos. A múzeum cégtáblája vadonatúj volt, feltételezték, hogy csak egy másik feliratról lehet szó. Rábukkantak a régi latin felírára, s előbb ki akarták verni a betűket, de az egyik öreg munkás gyanút fogott, hogy a szöveg „oroszul van”, jobb lesz sértetlenül hagyva magát a követ kirángatni a falból. Közben oda

érkezett Starmüller Géza, hát ő kerített egy vakoló kanalat és egy marék beáztatott gipszet, s egy csapásra szépen bekente a tiltott tábla betűit. A bulldózeresek végül is nagy nehezen visszanyomták a kirántott kőhasábot, s a középkorból maradt latin felirat megúsztta a megsemmisítést.

A begipszelt múzeumi tábla ma is ott idéetlenkedik a bejárat mellett, s balra lent az ódon szöveg sérülései maradandóan figyelmeztetnek az emberi butaság történetének ide fűződő rejtélyére.

Kincses Kolozsvár múltjának eltörlése megkezdődött, s mindez csak bevezetés mindahoz, ami még elkövetkezhetik.

5.

Volt még egy hazulról hozott álmom a néprajzi keresztpon-
tokon fejlődő városok úttörő nemzetközi hídszerepéről. Őr-
zöm temesvári gyermekkorom szerb doktor bácsijának és
édesanyám román tanár kolléganőjének élő emlékét. Pozsony-
ban, ahová 1910-ben költöztünk, német–magyar–szlovák
együttélés, egymásrahatás és súrlódások élménye rögződött
ifjúságomba, majd Erdélyben hol Kolozsvár magyar–román
összetétele, hol Brassó szász–román–magyar vegyes világa
ragadott meg. Az így szerzett tapasztalatokból színesedett az
a vágyálom, hogy ezeknek a városoknak népek találkozóhe-
lyén valami különös, eredendő szerepük lehet a Kárpát-me-
dence békéjének, a Németh László emlegette tejtestvérek
kölcsonös tiszteletének és összefogásának jövődjében. Ez a
városképlet egészítette ki nálam a helyi magyar megmaradás
hagyományápoló kultuszát az itt élő más nemzetiségű lakos-
ság sajátosságának figyelembevételével.

Kikopva az önálló magyar egyetemből, megcsúfoltan a ko-
lozsvári bástya-múzeum várostörténeti kezdeményezésében,
nem maradt egyéb hátra, mint az együttélés szép álmának

továbbkergetése a városi tanácsosi tisztségemből vállalt műemlékvédelemben.

Nem egyedül, nem is magyar kizárólagossággal, hanem a legnevesebb román művészek, történészek s mondhatnám Kolozsvár egész hivatalos építészmérnöki kara segítségével éveken át reneszánsz kapukat és ablakkereteket bontattunk ki a városképet eltorzító kirakatok és cégtáblák alól, a Zsigmond király korabeli városfalak letördelt szegleteit állíttattuk helyre. Gondoskodtunk a Bánffy-palota befalazott oszlopcsarnokának és barokk vaskapujának visszaállításáról. Szakmunkákat készítettünk az elhagyott Tűzoltó Torony és Varga Bástya restaurálására. Felhasználva a Veress Ferenc-féle egykorú fényképfelvételeket visszavarázsoltuk a Főtér nem egy eredeti kapukeretét, átjárók megnyitásával megoldottuk közlekedési csomópontok kiszélesítését, megakadályoztuk boltívek bontását s kőfaragványok eltüntetését üzlethelyiségek nyitásánál. Hosszú volna felsorolni a heti permanenciában dolgozó Műemlékvédő Bizottság legkevesebb száz beavatkozását a városesztétika alakulásába, hiszen még természetrajzosokat is bevontunk, ha egy-egy fasor sajátos egységét kellett megóvnunk.

Mindenesetre kiemelkedő volt a millennium alkalmából a városnak küldött ajándéknak, az eredetileg 1373-ban Kolozsvári Márton és György mesterek alkotta prágai Szent György szobor hű másolatának áthelyezése. A bájos remekmű az Egyetemi Könyvtár előtti forgalmas téren közlekedési akadályt okozott, felállítása ott különben is méltatlan volt az akkor még jelentéktelen háttérrel. Hova tegyük? Vita támadt. Volt, aki a Szent Mihály templom szentélye mellé javasolta, de a Mátyás-szobor arányaival elnyomta volna a lován ágaskodó lándzsás szent formás kis alakját. Egy másik indítvány a Bánffy-palota helyreállított udvarán vélte elhelyezendőnek, de így zárt területre került volna, amolyan múzeumi tárgyként illusztrálva az

épületben elhelyezett képzőművészeti gyűjteményeket. Végül az a felfogás győzött, hogy például véve Fadrusz Mátyását, ez a város múltját idéző remek is találjon korszerű gótikus hátteret a Farkas utcai templom előterében. Személyesen mentem el a református püspökségre beleegyezést kérni, hogy a szobrot a templom elé állíthassuk. Megengedték, s rövidesen ott is állott a szobor Prágából beszerzett és magas talapzatára vésett eredeti feliratával, melyen a város szász neve, Clussenberch szerepel. Gheorghe Funar, a hírhedt mai polgármester, három évtized után ebből a jól megválasztott műemlék-környezetből akarja kiragadni a Sárkányölőt, azzal az ostoba érvel, hogy azt „kommunisták” helyezték oda.

A Műemlékvédő Bizottság túlélte úgy egy évvel a Várostitörténeti Múzeum betiltását, de végül maga is az előtörő központi nacionalizmus áldozatává vált. Éppen a pusztulásnak és szabad rablásnak kitett Házsongárdi Temető történelmi sírjainak védelmén dolgoztunk, amikor a soron következő esti ülésre sietve az utcán állított le egy fiatal városi mérnök azzal, hogy ne siessek, hiszen a bizottságot már feloszlatták. Megrökönyödtem, hogyhogy? Azzal próbált megnyugtatni, hogy hát kérem, adminisztrációs hiba, elfelejtették ezt írásban közölni.

Ennyi. Összecsomagoltam a nálam maradt műemlékvédelmi tervrajzokat (vagyont értek), s felvittem a néptanácshoz. Letettem az asztalra a testes paksamétát. Többet arrafelé nem jártam. Minek? A házsongárdi panteon növekvő pusztítása azonban továbbra is izgatott. Levélben fordultam tehát Bicskovszky József alpolgármesterhez, részletesen tájékoztatva a védelemre szoruló 600 sírról, majd kitértem a Bethlen-bástya elhanyagolt környékének rendezésére is, legalább az mutasson valamit, ha már a bástya üresen áll... Nem kaptam választ. A temető ügye a következő években sokunkat foglalkoztatott. A *Korunk* Gaál György szorgalmából bő ismertetést, sőt térképet is közölt, Magyarországon megjelent azóta Herepei János,

majd Lászlóffy Aladár házsongárdi monográfiája, mindez azonban nem használt. Amit fent megígértek, azt lent eltussolták azzal az érvel, hogy „aránytalanul sok a magyar holtak sírja”. A régi nyugóhelyek bolygatása máig sem szünetel.

A műemlékbizottság szélnek eresztésének volt még egy utójátéka. Elég mulatságos.

A *Korunk* főtéri szerkesztőségébe, ahol dolgoztam, egy szép napon, 1962 őszén lehetett, beállított három mesterember, s velem kívánt beszélni. A Karolina-téren – az Óvár régi főterén – álló Státuát, Ferenc császár és Karolina Augusztia császárné 1817-i erdélyi látogatása emlékére emelt obeliszket még a Műemlékvédő Bizottság restauráltatta. A kőfaragók derekas munkát végeztek, de késtek vele, s amikor jelteni akarták, hogy elkészültek, a néptanácsnál tudni sem akartak semmiről. Hogyanisne, egy gyanús történelmi művet lebontás helyett helyrehozott a felosztatott bizottság, ugyan ki is vállal ilyesmiért felelősséget? Elküldték tehát a mestereket hozzám... A munkálatok már eleve ki voltak fizetve, éppen csak az átadás jegyzőkönyvi hitelesítése volt még hátra. Elmentem tehát a türelmetlen kőfaragókkal a Státuához, megelégedetten körüljártam, majd köszönettel igazoltam az átvételt. Mint azelőtt a Bethlen-bástya kulcsának, most a Státuának is – mondhatnám – a gazdája lettem.

A furcsa bonyodalmat Constantin Daicoviciu azzal oldotta fel, hogy felment a Városházára és a maga modorában lehordta az illetékeseket, azt állítva, hogy „minél több ilyen emlékműre volna szükség, mert az egykori Erdélynek nem a magyar királysághoz, hanem a német-római császársághoz tartozását igazolják!” Sztentori hangjától és hazafias érveléseitől a néptanácsnál úgy megrettentek, hogy az Óvár közepén azóta is háborítatlanul áll a restaurált emlékmű, éppen csak az uralkodópár kolozsvári bevonulását és a császárnő kegyes kenyérosztását ábrázoló domborművek maradtak csonkán mind a

mai napig. Ezeket művészekkel akartuk helyrehozatni, erre azonban bizottságunk megszüntetése folytán már nem került sor.

Amiben hittem, amire törekedtem, a több nemzetiségű városok különleges humán-hivatása egy tovaszálló szivárványba itatódva hamar feledésbe veszett.

Ma már tudom, ez a három évtizeddel ezelőtt lejátszódó betiltódsi, a kész Várostörténeti Múzeum szétszórása és a helyi műemlékvédelem felfüggesztése csupán előzetese volt egy nagyarányú demográfiai változtatásnak, melynek során nemcsak a környezet városiasodása, nemcsak a kulturális intézmények és ipari létesítmények kibontakozásával járó lakosságszaporulat jutott érvényre, hanem egy tudatos nacionalizáló szándék is százezres román tömegek betelepítésével. Nagy István írja *Sáncalja* című emlékiratában (1968), hogy mint inas valamikor Nagyenyedről gyalog szökött haza Kolozsvárra, s a Feleki Tetőről ködtengerbe borultan pillantotta meg szülővárosát. Onnan felülről nézvést még én is láttam a képet, csakhogy akkor éppen tavasz volt, zöld ligetek, szőlőkertek, erdők gyűrűjében rejlett akkor a város. Ma? Ugyanonnan jól látható fehér betonrengeteg fogja körül a régi belteret, a betelepítettek új negyedeinek övezete. Ebben a mai foglalatban már-már elenyésző a hajdan volt történelmi mag.

Mindezt fejlődésnek is tekinthetném, ha belém nem nyilallna az a mai fenyegetés, amely ezt a városbelsőt sem tűri meg, mert annak „magyar jellege” a vidékről beáramló vagy éppen a Kárpátokon túlról érkező újabb tömegek számára „idegen”... Ma, az 1989-es népfelkelés kolozsvári véráldozata után, a magyar feliratok eltiltásával egyidejűleg már meg is kezdődött a hagyományos magyar intézmények, szerkesztőségek, feléledt egyesületek fokozatos kiszorítása a belvárosból, s pártprogram hirdeti múltunk emlékeinek teljes eltüntetését. A diktatúra beigéerte Endlösung nemzeti kizárolagossága az állítólagos

polgári demokrácia beálltával is ilyen értelemben készül „etnikai tisztogatásra”.

Egyébként nem lett különb a még 1960-ban visszaállított és kibővített aradi 48-as gyűjtemény sorsa sem. Aradról 1993. november 7-én kelt levelében Ujj János kérdezősködésemre így válaszol: „Az aradi ereklyemúzeum már régesrég nem az 1848-as ereklyék bemutatását szolgálja; 1973-ban a gyulaférvári múzeum példájára átszervezték; a belső munkálatokat egy bukaresti cég vállalta [...] A múzeumból kikerült minden 1848-as anyag, csak a román nép történelmét bemutató tárgyak maradtak ott. [...] A gyűjtemény egy részét idén bemutatták Szegeden, de a legnagyobb rész két évtizede a pincében porosodik.”

6.

Most már igazán kiszorultam a közéletből, szigorúan csak tanári és szerkesztői munkámba zártan.

Róttam naponta a háromszöget lakásomtól a szerkesztőségig, innen a Marianum-beli tanszékig és onnan átlósan vissza a Rákóczi út 48 alá. Megírtam már egyszer valahol, hogy magányos útjaim alatt hetedmagammal társalgok, főleg menetközben az utcákon át, vagyis rekapitulálom magamban a most már csak képzeletben ismételt falukutatót, politikai agitátort, népművelőt, pedagógust, az elgáncsolt muzeológust, a még belőlem hátramaradt szerkesztőt és az eddig közügyek csavarodásaiba rejtett, most már önmagát kereső író. A magány feloldása volt ez. Következő életszakaszom szétszórt cikkei hol az emlékeimben őrzött szellemi örökséget idéző *Toll és emberség* (1965), hol a már családi meghittségig visszakozott férj és apa apró vallomásait tartalmazó *Én tintás esztergapadom* című kötetbe (1967) gyűltek. Ez a töprengő magány adott alkalmat sorozatos bukásaim számbavételére. Nyaldostam hiszékenységem és csalódásaim sebeit.

A magyar irodalom tanszékén bizalmatlanság fogadott. Közelharcot kellett vívnom a pártortodoxiában megrekedt Csehi Gyula barátommal, a tanulmányi igazgatóval, aki semmi kísérletezést nem tűrt meg a szabványokon kívül, s gyanakvással fogadta az irodalom válfajaként felfogott közírást, a publicisztikát. Csak fakultatív, tehát nem kötelező órákat kaptam, szerencsére azonban volt bőven jelentkező. Úgy gondolom, a diákok bizalma nemcsak a „börtönviselt” tanárnak szólt, hanem annak a gyakorlati felismerésnek is, hogy a kisebbségi életben kenyérkereseti forrás, sőt küldetés is lehet a hírlapírói pálya.

Előadásaimat azzal kezdtem, hogy egyfelől érvényt szerezsek a szépirodalmat mindig kiegészítő publicisztikának, melylyel a nemzeti és emberi gondokat viselő írók a közügyet értelmezik és szolgálják, másfelől magát az informálást, a kimondottan tényközlő újságírói feladatok gyakorlatát beiktassam a magyar irodalomtanárok meglehetősen egyoldalú képzésébe. Itt makacsoltam meg magam, itt próbáltam utat tomi, elsőként vállalva diákjaimmal az eladdig tudományosan nem ápoltság körét.

Közvetlen munkaterem a diákjaimmal közös órák kísérleti műhelye lett. Hogyan fordítsam őket irodalmi keretben is a közügyek népszolgálatára felé?

Nemcsak a hivatalosan előírt sablonokat, a dogmatikus előítéletek árnyait kellett kikerülnünk, hanem egy elvont esztétizálás irodalomközpontúságát is a nemzetkisebbségi lét szükségleteinek érzékeltetésével. Gyakorlatilag jól jött éppen a klasszikussá vált írók elhanyagolt, sokszor elhallgattatott publicisztikájának elővarázsolása. Műhelyünkben mintává vált a közíró Ady Endre felfedezése, a versei számát tízszeresen is felülmúló politikai cikk-tömeg. Például emlegettük Móricz Zsigmond regényei mögül novelláit, novellái mögül riportjait és értelmező vitáirásait. Elkanyarodtunk a világiro-

dalomba, kihámozva Dante *Isteni Színjáték*ából a benne sűrűsödő politikumot, vagy akár a kötelező Marxból és Engelsből a magyar forradalom és szabadságharc egykorú magyarázatát, belemerülve munkásszociográfiájuk valóságrajzába is. Erdélyből megtaláltuk a novellaszerző Petelei István vezércikkeinek a köznapokba vágó jelentőségét, akárha Kolozsvár utcáinak tisztaságáról vagy főterének kialakításáról volt is azokban szó, s a hivatalos baloldaliság divatja mögül kiemeltük Kós Károly, Krenner Miklós vagy éppenséggel Kacsó Sándor néptestvériséget kereső igazát.

Magam tanultam a legtöbbet saját műhelyemben. Emlékszem, meg kellett védenem ebből a szempontból Tamási Áron 1937-es *Vásárhelyi Hitvallását*, idézve már-már megtagadott, mélyből fakadó népi írásait s székely igazmondását az erdélyi sorskérdésekben. Meg kellett végre és meg is lehetett fogódnom mindabban, ami az egymással szembesülő *Korunkban* és *Erdélyi Helikonban* egyazon emberi és magyar felelősség, transzszilván humanizmus és kelet-európai emancipáció volt. Irodalmi lapjainkban különben ekkor már megindult a jégzajlás és tavaszi zöldár a Forrás-nemzedék első szerzőivel. Bálint Tibor, Veress Zoltán, Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár neoavantgárd ihletésű szépirodalma jelentkezett, s a szellemi versengésben bővült, szélesedett Sütő András, Szabó Gyula, Kányádi Sándor eredendő népi indulása. Soron volt az 1961-ben még „hamis angyal”-nak megbélyegzett Dsida Jenő újraolvasása és rehabilitálása, s ebbe a szellemi áramlatba nőtt bele, ide zárkózott fel az egyetemen készülődők népszolgálat.

Kilenc éven át, 1968 nyaráig adtam elő évről évre bővített publicisztikai és sajtótörténeti kurzusomat, s utólag is sajnó nosztalgiával lapozgatom a hallgatóim szerkesztette próba-új-ságoldalak fakuló kivágásait. Nemcsak új újságíró-raj, hanem friss író-nemzedék is csírázott itt a jövőnek, gazdagítva a színskálát és kiegészítve az új elvárásokat.

Az egyik fiatal pályakezdő, az akkor még diák Farkas Árpád így jellemezte mind a maga, mind társai erkölcsiségét: „Önkéntes, belső kényszerből fakadó cselekvés, használni akarás – azt hiszem, ez a mi elkötelezettségünk. A lekötelezettség gerincsorvasztó, meddő, passzív állapot, a pincér mosolya a buksza elővételekor, zordsága zárás után.” Megfogalmazásához teszi hozzá a visszatekintő Kántor Lajos ama lexikoni megjegyzést, hogy ez a magatartás-formula fejeződik ki a Forrás-nemzedék egymást követő hullámainak az elődökhöz való viszonyában, hagyomány-szemléletében, szabadság-felfogásában.

Előttem van 1962-ből a kolozsvári *Igazság* napilap egy oldala három fiatal szerző tudomásom szerint első írásával. A hallgatók a kolozsvári Nyomdaipari Vállalat – az egykori Minerva – műhelyeit keresték fel, hogy megírják élményeiket. „Tessék! – ajánlom be őket az olvasóknak, – itt tipeg az első írás, még kezdő a kifejezés, de ész és szív hozzáállása az ügyhöz tiszta.” A három szerző egyike, Klacsmányi Sándor később Nagybányán a *Bányavidéki Fáklya*, a második, Pongrácz Mária, a temesvári *Szabad Szó* főszerkesztője lett, a harmadik pedig, Szekernyés János, *A Hét* ismert munkatársává nőtte ki magát, ő a Bánság magyar irodalomtörténésze, 1990-ben az *Ezredvég* folyóirat alapítója. Ő a cikket ezzel a jóslatszerű vallomással zárja: „Eddig is szerettem az újságot. Ezentúl a benne testet öltő munkát is értékelem.”

1964 májusában már heten számolnak be helyszíni tudósítással „a tej útvjáról” a falusi begyűjtéstől kezdve a pasztörizáláson és palackozáson át a reggeli kihordásig. Köztük találok Gálfalvi György nevét, ma a *Látó* szerkesztője, mellette Mihály Olga, Szaniszló József, Zsibói Béla, csupa azóta bevált újságíró. Ez a csoport vállalkozott a Tiberiu Popoviciu akadémikus vezette Számítási Intézet munkálatainak bemutatására is, utat törve sajtónkban a mára már általánossá vált számítógép-

használatnak. Itt Eszteró István, Bartunek István és a később Aradi néven feltűnt Schreiner József *Korunk*-szerkesztő névaláírása ötlik szemembe.

Az irodalom szakos hallgatók szerkesztési gyakorlata a tényközlésen túl hovatovább az esztétikum szintjén közelítette meg egy rangos publicisztika követelményeit. 1965-ben *A szép mindenkié* című *Igazság*-oldal van soron. Itt kiemelkedő Apáthy Géza, Balázs András, Béres Katalin, Farkas Árpád, Kuti Márta, Magyar Lajos, Molnos Lajos, Zsehránszky István jelentkezése. Ma mindegyikük neve fémjelzett és közkeletű.

Bővült a humán tárgykör a színjátszás irányában is. A kolozsvári Magyar Színház újszerű Madách-bemutatójáról a bukaresti *Előre* hasábjain számolnak be körinterjú formájában a tanszék újságíró-növendékei, s a témáról egy más karról érkezett önkéntes hallgató, Csép Sándor értekezik az *Ifjúmunkás* oldalain. Miről is volt szó? A Tragédia rendezője, a később Izraelbe költözött Rappaport Ottó nem kisebb célt tűzött maga és a színtársulat elé, mint azt, hogy az erdélyi magyarság Nemzeti Színházaként újszerűen, de teljes művészi méltóságában mutassa be a darabot. Ez sikerült is, mire szemináriumunk meghívta a rendezőt egy párbeszédre. A lányok kávéfőztek, áthágva minden tanügyi merevséget, s meghitt beszélgetésben sikerült is magunk közé varázsolnia Madách Imre kételkedő és bizakodó filozófiáját... Csép Sándor azóta a romániai magyar televíziós adás példaadó irányítója lett, maga is drámaszerző, s az egyetemi vitában kialakult Nemzeti Színház-igény mindmáig visszatér, valahányszor „modernizálás” ürügyén az erdélyi magyar színjátszás kockáztatja rangját.

Most már jött visszhang művelődésünk egyetemi úttörésére. Az *Ifjúmunkás* maga is korszerű hangváltással megkerüli a dogmatikus beidegződéseket, az irodalmi pezsgés és forrongás élére lendül, 1968-ban irodalmi mellékletet indít, s új rajként üdvözli az éppen végző magyar filológiai hallgatókat,

köztük az azóta nevet szerzett Cseke Pétert, Katona Ádámot, Móra Lászlót, Szabó T. Ádámot, Zágoni Lászlót. „Kívánjuk nekik – jegyzi meg a szerkesztőség –, hogy továbbra is kutassák a megírásra érdemes jelenségeket, bővítsék publicisztikai ismereteiket, csiszolják íráskészségüket, aminek, akár a sajtóban, akár a tanügyben helyezkednek majd el, mindenképpen hasznát veszik.”

Erre az időre esik a szeminárium öt jeles író-ígéretének kalandja is a hatóságokkal. Apáthy Géza, Farkas Árpád, Király László, Magyar Lajos és Molnos Lajos ellen eljárás indult állítólagos államellenesség vádjával... Az államvizsga előtt álló tehetséges ötös csoportot Constantin Daicoviciu rektor elé rendelték, s az egyetemről való kizárás réme fenyegetett. Idejében közbeléptem hallgatóim érdekében, s a vizsgálatot folytató állambiztonsági tiszt mellé ülve zárt helyiségben betekinthessem a „doszár”-ba. Nevetséges dologról volt szó. A fiatalok valami buli hangulatában élesen kifakadtak Nagy István és Szemlér Ferenc szerintük konzervatív és konformista, dogmatikus megnyilatkozásai ellen, sőt a két írónak felelősségrevonó levelet is készültek küldeni. Szóval: irodalmi vitáról volt szó, a két „öreg” egy-egy írását szemlélve és bírálva! Siettem a rektorhoz, aki maga is megrettent a hatósági beavatkozástól. Megnyugtattott, hogy ő majd „hangosan lehordja” a tetteseket, s ezzel le is zárja az ügyet, megvédve a fiatalok pályaindulását.

Így is történt, de ez nem volt elég. Egy nyilvános gyűlésen nekem is meg kellett védenem diákjaimat, kis előadásban értékelve irodalmi jelentőségüket, s egyben bírálva, hogy türelmetlenek voltak, pontosabban elővigyázatlanok is, amikor olyan elemekkel állottak szóba, akik – amint kiderült – más dolgokért felelősségre vonva „beköpték” őket. Bátorításuk kedvéért elítéltem a fiatalok írásaiban felkísértő borúlátást is, leküzdvé saját egyre erősödő sötétlátásomat. Az egész ügy éppen jelentéktelenségénél fogva jellemző az akkori közállá-

potokban rejlő s mindenben összeesküvést szimatoló szélsőségre.

1968 elején ifjabb Jakab Antallal (akkor még a K. betű nélkül) találkozunk a Tehnofrig üzem fiatal házасairól szóló derűs *Igazság*-oldalon. Írói kiforrottsága itt olyannyira szembetűnő, hogy feltételezhetően hamarabb ragadott már tollat, K. Jakab Antal aláírással újságíró édesapja nyomdokát követve. Nos, ezzel véget is ért bábáskodásom az erdélyi magyar sajtószolgálat folyamatossága körül. Egy bürokratikus rendelkezés ürügyén – a kettős munkahely leállításával – megszüntették egyetemi tanárságomat, arra készítve, hogy a felajánlott két lehetőség közül a *Korunk* szerkesztőségében viselt, s számomra felelősebbnek tetsző szerepet válasszam. Igaz, egyben felajánlották, hogy akár nyugalomba is vonulhatnék a régi párttagoknak járó megkülönböztetett AFDA-nyugdíjjal. Hát ezt nem fogadtam el, maradtam Gáll Ernő mellett a *Korunk*nál, fel nem adva ezt az utolsó posztot.

Közben az elhalálozott Gheorghe Gheorghiu-Dej helyébe az agilis és radikális aktivista, Nicolae Ceaușescu került a pártvezéri székbe. Emelkedő karrierje mögött a nála műveltebb, ennél fogva mérsékeltebb segesvári jogtudós, Ion Gheorghe Maurer jó ideig tanácsadó szerepet játszott. Hruscsov reformpolitikájának bukása s a pártortodoxia Szovjetunió-beli felerősödése után úgy látszott, hogy a román kommunizmus függetlenebb útra lép, s ez a nemzeti jelleget öltő új szakasz a honiség természete s törvényei szerint bizonyos fokú enyhülést hoz az erdélyi magyarság kérdéseiben is. Az új főtitkár (s mellette ülő tanácsadója) másfélszáz magyar értelmiségi meghívásával konferenciát rendezett és vezetett Bukarestben, ahol elhangzottak a legégetőbb igények és követelmények. Itt még olyan érzelmi kitörés is felcsendülhetett, hogy Jancsó Elemér professzor mellére ütve elkialthatta: „Az én szívem az én anyanyelvem!” Bármilyen demokratikus nyitánynak tűnt is ez az

értekezlet, magában hordta nemcsak bizonyos engedmények ígéretét, hanem a mögöttes nemzetállami aspirációk fenyegetését is.

Jellemző egy velem kapcsolatos epizód.

Eredetileg ugyanis levelet intéztem a párt kongresszusához, melyben éppen egy ilyen magyar „meghallgatás” rendezését kértem az új vezetéstől. Amikor a bukaresti értekezlet megvalósult, abban a hiszemben, hogy ez nekem is válasz, felszólaltam, s a jelenlevő Oláh Tibor marosvásárhelyi irodalomkritikus barátom segítségével románra fordított szöveget felolvastva megköszöntem az összehívást. Ekkor horkant fel Ceaușescu, és visszautasította azt a feltevést, mintha a konferencia összehívása magyar oldalról történt kezdeményezés volna... Megint persona non grata lettem, s egy erre beállított temesvári hozzászóló egyenesen nekem szegezte azt a véleményt, hogy ne teljes magyar iskoláztatást sürgessek, amint felszólalásomban tettem, hanem csupán az általános iskolákra, vagyis az elemi oktatásra szorítkozzék az anyanyelvi oktatás követelménye. A felszólaló – történetesen egy magyar tanár – ellenjavaslata szerint a felsőbb oktatásban már a középiskoláktól kezdve a tantárgyakat csak románul adják elő... Ez itt még csak előrejelzés volt, jóval később vált nyílt kormányprogrammá.

Az elkövetkezőkre figyelmeztetett különben az elnöklő Ceaușescu ama záró kitétele is, hogy valójában mind románok vagyunk, ha a származásunk különbözik is. A mellettem ülő Palocsay Rudolf biológus-kertész akadémikus kétségbeesve ugrott fel azzal, hogy „no ezt aztán megkaptuk!”, de a székek már zörögtek, az ülés szétszéledt.

Az az alkalom, hogy a Székelyföld városaiban új helyi lapok indulhatnak magyar nyelven, mégiscsak pozitívum lett, kedvező lehetőséget nyújtva a sajtó-szeminárium hallgatóinak, hogy az életbe lépve publicista-újságírókként elhelyezkedhes-

senek. Ha a kimondott újságíró-képzés egy negyed századra meg is szakadt, ha a következőkben el is sötétült a romániai magyar sajtótörténet, az egykori gárda megviselten is megállta helyét, s a diktatúra bukása után megélnékvált magyar sajtó igényei szerint a publicisztikai kurzusok szüksége is újjászületett. Farkas Árpád, a sepsiszentgyörgyi *Háromszék* napilap mai főszerkesztője, elkérte újoncai számára régi jegyzeteimet, s Cseke Péter, a *Korunk* mai főtítkára, az 1993-as évfolyamon új erővel, új mondandóval folytatja a Babeş-Bolyai Egyetem magyar irodalmi tanszékén 1968-ban megszűnt sajtótörténeti előadásokat és szemináriumot. Öregségem kínzó hiányérzeteit kielégíti most a megnyugtató tudat, hogy annyi kudarc és csalódás ellenére mégsem éltem hiába.

7.

Tizenöt évet töltöttem el a *Korunk* íróasztalánál. Szemben a Mátyás-szoborral s mögötte a Szent Mihály templommal úgy ülünk egy szobában a Főtér felett, hogy Gáll Ernő az ablaknál, vele oldalvást-átellenben a belső ajtónál én, többnyire jó hangosan vitatkozva a lapszámok összeállításánál. Úgy is mondhatnám, szellemi csatatér volt az egész szerkesztőség. Ahogyan a szakszerkesztőktől érkeztek, nálunk csaptak össze a véleményhullámok.

Hiába is tagadnám: két véglet voltunk, kettőnk között kellett kiegyenlítődnie a közös és viszonyaink szerint lehetséges eredménynek. Hogy is volt? Gáll Ernő a *Korunk* hagyományos egyetemlegességét, a nagyvilágbeli körültekintést, a gondolatok sokszínűségét képviselte, az én külön gondom a *Korunk* másik nagy öröksége, a helyi felelősség, az erdélyi magyar tárgykör ébrentartása volt. Neki vigyáznia kellett, hogy felülről ne csapjon ránk a kozmopolitizmus vádjá, nekem óvakodnom kellett attól, hogy nemzetiségi mondandónkat a nacionalistaság szokásos gyanúja ne érhesse. Fedezékünkben

e kettős veszéllyel kellett számról számra szembenéznünk, s ha a véleménycserék hevében akadt is köztünk amolyan urbánus–népi súrlódás, ha fel is újult köztünk újra meg újra a magyar irodalomból, szélesebben a magyar közvéleményből Arany János és Reviczky Gyula lírai párviadala óta ismert kozmopolita-vita, rögtön hozzá kell tennem, hogy eleve mindig az összeegyeztetés, a harmonikus egybeillesztés volt a célunk. Közös eredményként örvendtünk, ha a fokozódó cenzúra ellenére is világképet nyújthattunk és benne nemzetiségi azonosságtudatunk is kellő dokumentációhoz jutott.

Ha csak durva vázlatban, ellentétünket és mégis-egységünket úgy jellemezném, hogy Gál Ernő deduktív gondolkozástechnikával értékes szakmai – filozófiai és szociológiai – tájékozottságából, egy eszmei Európa-képből ereszkedett alá a napi feladatok közé, szabadelvűségével teret engedve maga körül bárki igazának, én viszont a honi tényekből, a vállalt vagy elutasított erdélyi valóságból indultam ki a tennivalókra, táji, népi, történelmi folytonosságból vállalva konkrétumot. Ebből a kettős megközelítésből fakadtak ütközéseink is, nem egyszer személyi feszültségben, de volt mindkettőnkben egy mélyebb meggyőződésbeli azonosság: a szocialista humánusra alapozott világnézet. Ő hazuról hozott polgári hagyatékbeütéssel, én a kisebbségi mozgalmak gyakorlatában kialakult plebejus népi-nemzeti kötődésben. Bizalmunk a nemzetközi munkásmozgalom történeti küldetése iránt megvolt, tudtunk és akartunk is a legjobb értelemben vett forradalmi ideológia irányelveihez igazodni, de csakis a humanista fejlődés menetében, óvatosan szembeszállva a pártéletben újra meg újra feltűnedező dogmatikus szélsőséggel és egyre türelmetlenebb nemzetállami kizárólagossággal.

Gáll Ernőt minden esetben a tudományos szocializmus elvi és erkölcsi tisztaságához ragaszkodó meggyőződés vezette, engem a nemzetiségi gyakorlat szükségleteiből következő

pragmatizmus hajtott. A történelemben vállalt személyi hivatástudat volt az ütközőpont: a főszerkesztő az általános emberit kereste, én esztendőkön át a „mi-tudat” alanyi elfogadását követeltem meg az erdélyi magyar sorsképletben.

Nem véletlen, hogy amire én a helyzetek ösztönös felfogása révén jutottam el, azt Gáll Ernő a nyugati szociológiákban feltűnt „identitás-tudat” elméleti megismerése és vizsgálata alapján tette magáévá. Én tévedhettem, esetleg túlozhattam gyakorlatiasságommal, ő tévedhetett, esetleg túlozhatott eszményi elvontságában, de együtt a kettő – a dolgok természetes kitapintása és a tudományos igazolás –, ez volt az, ami végeredményben előbbre vitte, fellendítette a folyóiratot.

Ha Gáll Ernő olvasmányaiából utalt Albert Schweitzer odaadó afrikai emberségére, akkor én a mi Balázs Ferencünk mészköi népszolgálatával egészítettem ki a humánus panorámáját. Ha Gáll a regionalizmusnak engedményt téve arról szólt, hogy rendben van, legyen minden számban „egy-két cikk” erdélyi témakörből való, akkor én bizony (esetleg emelkedett hangon és íróasztalomon dörömbölve) megfordítottam az arányt, s a tárgykör túlnyomó többségét honi történelem, néprajz, nyelvápolás számára követeltem, csupán pótlásul fogadva el olyan írásokat, melyek témáinkat szélesebb nemzetközi viszonylatokba emelik. Élt bennem a gyanú, hogy Gáll Gábor örökébe olyan utód került, aki átélve a deportálás kálváriáját személyi és családi kötöttségei folytán valamiféle előítéllettel viseltetik – nem is minden alap nélkül – egy világnézetileg át nem szűrt népi-nemzeti tájékozódással szemben. Erre azt reagáltam, hogy konkrét nemzeti küldetésére hivatkoztam, akinek a *Korunk* élén át kell magán zuhogtatnia a teljes magyar történelmi élményt és népiséget, hogy kikerülve az egyéni sors korlátaiból, az ő embersége is határozott nemzeti formát ölthessen.

Vissza kellett gondolnom arra, hogy a magyar kommün bukása után emigrált Gaál Gábort is mennyi szópárbajban kellett rávennem, hogy akár egy liberális emigráns-gondolat-körből, akár a szektás kommunista zártságból kirángassam és a Csehszlovákiából hozott népfronti vonal vállalására bírjam, rászoktatva az erdélyi magyar fiatalok népi realizmusának befogadására. Ilyesféle lett a szerepem Gáll Ernő mellett is, míg konkrét erdélyi elhivatottságának teljes tudatára nem ébredt. Ha túl rámenős is voltam, nyilvánvalóan csak azt a folyamatot segítettem elő, melyet maga a felelős poszt is a *Korunk* élén kibontott belőle. Ő lett a mi Jászi Oszkárunk, a nemzetiségi kérdés filozófusa, aki a népben-nemzetben való gondolkodást nemhogy kikerülte volna, hanem ellenkezőleg, európai szintre emelte.

A tizenöt év alatt tanultunk egymástól. Én nem süllyedtem provinciális beltenyészetbe, s ő sem ragadt meg elvontságai témagőzében. Végül is neki köszönhattük azt a tündöklő megfogalmazást, mellyel mindnyájunkat megajándékozott, amikor egy kirobbanó sznob-vitában nemzetiségi önösszeszedésünket „a sajátosság méltósága” címen üdvözölte.

Már egyetemi munkámmal párhuzamosan igyekeztem a *Korunk* hasábjain arcvonalat húzni a hagyományápolás és a hagyományokat elhallgató vagy eltorzító dogmatizmus közé. Akkoriban ez a front csak nagyon óvatosan, mondhatnám rangrejtve jelentkezhett, de mára mégis csak világos, hogy *Ady asszonyideálja* címen (1963) Révai József, később *A politikus Ady* cím alatt (1969) a proletkultosok torzított Ady-képét igazítottam helyre, s amikor Csehi Gyula a munkásirodalmat egy könyvében elszigeteli a parasztság szociális kérdéseire rádöbbenő népi írótól és csak a polgári humanistákban fedez fel rokonságot, *A munkásirodalom és szövetségesei* címet viselő hozzászólásomban (1963) számonkérem a mulasztást, helyreállítva azt az értékelést, amelyet már Gaál Gábor régi *Korunkja* a

népi írókkal kapcsolatban – történetesen Hatvany Lajossal szemben – megadott. A dogmatikus kirekesztések felszámolásához tartozik mindaz, amit ezekben az években akár az *Erdélyi Múzeum*, akár Jakabffy Elemér s a lugosi *Magyar Kisebbség* örökségéből átmentettünk, vagy hogy egy körköszöntőben az *Erdélyi Helikon* és a *Korunk* ellentétes pólusait eszmei közös nevezőre hoztuk Kós Károly és Nagy István párhuzamában.

Mindez újra meg újra közelharcokba került fenn és lenn, de a megjelenések igazolták, hogy a *Korunk* jelentős szerephez jutott a múltat tagadó hivatalos kultúrpolitika művészetellenességének felszámolásában. Eszembe jut az is, hogy a hatvanéves nyelvész-tudós Szabó T. Attilát csak névalírással ellátott, vagyis személyi jegyzettel ünnepelhettük, mert szerkesztőségi felköszöntésére a lap hatósági intézésre „nem vállalkozhatott”...

És ami egyáltalán nem jelenhetett meg? Nem ment át a cenzúrán egy jegyzetem, mert restelkedtem benne amiatt, hogy a cigány nemzetiség nyelvén még csak jó napot sem tudok kívánni. Vagy: a sajtóközpontból elhallgattattak, mert egy akkoriban Bukarestben létesült Délkelet-Európai Intézet tárgykörébe a hiányzó román-magyar kérdést is be akartam vettetni – „félreértve” az új intézmény kizárólag balkáni beállítottságát... Ilyenkor áll meg az emberi ész. Hát hogyan, a Kárpátok koszorújában élő Erdély s egyáltalán a Kárpátok két oldalán elterülő Románia is a Balkán földrajzi fogalmába tartozik?

Gáncsoskodások és balos visszaütések ellenére is tartott még bizalmunk a szocializmus önrevíziója s haladó lehetőségei iránt, hiszen minden alkalomkor, valahányszor súrlódtunk vagy éppenséggel ütköztünk a felsőbbiséggel, magunkénak tulajdonítottuk a szocializmus igazi álmát. Úgy éreztük, hogy a sztálinizmus maradványaival tökéletesen még le nem számolt uralom bizonytalanságaival szemben mi leszünk a mérce.

Türelmünkkel a mi felkészülődésünktől vártuk az elkövetkezendő tisztulást. Hittük, hogy pontosan ezzel a bensőleg viselt „különb pártossággal” (egy cikkemben így fogalmaztam: „a pártosság örömeivel”) mi maradunk majd felül egy gondolati vakság minden maradék torzulásán. A *Korunk* nemzeti és világméretű témagazdagodása a bevont szakemberek nemcsak filozófiai, hanem már műszaki-tudományos tárgyköreivel túljárt a dolgainkba rontó hivatalos elemek eszén.

Nem a *Korunk* történetét írom, ezzel mások tartoznak, csak a magam hozzájárulásával emlékezem meg a lap szellemi és erkölcsi fénykoráról, melyről később derült ki, hogy csak kihunyó csóva lehetett a reményeinkkel ellentétben végül ránk omló diktatúra sötétjében.

Alig hagytam el az egyetemet, fordulóba került a politika. Az európai történések alaposan belegázoltak a *Korunk* életébe is. Az 1968-as „prágai tavasz” – a balos pártirányzat bukása és az általános elégedetlenség népmozgalomba lendülése – magára zúdította a Szovjetunióban Brezsnyev fellépésével felerősödő regressziót, s az előállt válságban éppen Románia tagadta meg a szocialista államok közös katonai fellépését a Dubcek-féle reformvilág ellen. Ez a román magatartás váratlan rokon-szenvet keltett nemcsak a nyugati országokban, hanem idehaza is mozgalmi hűségnyilatkozatra készítette a Kolozsvárt egybegyűlt magyar értelmiségieket. A szerkesztőségen belül akadt azonban bizonyos fokú nézeteltérés, sőt vita keletkezett a helyzet megítélésében, hiszen híre jött, hogy a válságba jutott csehszlovákiai rendszer merevségével szemben nemcsak a szocialista reformtábor mozdult meg, hanem a magyarságot újra megsemmisítéssel fenyegető szlovák nacionalizmus is. Ez ürügyet szolgáltatott a Kádár-kormánynak, hogy a brezsnyevi ortodox restauráció megtorló büntetésében, Csehszlovákia lerohanásában magyar csapatokkal részt vegyen.

A borzalmas alternatíva – a balos reakció vagy az anarchia – engem különösen megdöbbentett. Értesültem a Duna-utcai magyar gimnáziumot ostromló szlovák diáktüntetésről, s nem tudtam egyértelműen elfogadni azokat sem, akik Dubcek védelmében magát a szocialista rendszert akarták felszámolni. Ezért tettem be a katonai retorzió ellen Kolozsvárt megfogalmazott nyilatkozatba – emlékszem, Földes László radikalizmusával szemben – a szocialista rend megtartásának követelményét. Elítéltem a jogtalan katonai megszállást, de ugyanekkor elhatároltam magam a szocializmust feladó liberálisoktól is.

Magamra maradtam.

A Csehszlovákiába betörő Brezsnyev-hadművelet nemcsak a Hruscsov bukásával már megtorpant reformszocialista törekvéseknek vetett drasztikus véget, hanem a keletkező válságidőben a szocializmus megújítása helyett egy eléggé anarchikus jellegű „új baloldal” fellépésének is teret nyitott. Érthető, mert a szocializmus hitelvesztésével egyidejűleg a vietnami szennyes háború a kapitalista-imperialista világ erkölcsi csődjét is kipattintotta. Kibontakozott a hippidiákkorrongások kétfrontos harca mind a szovjet-erőszak, mind a Nyugat hatalmi módszerei ellen, s a kalandor David Cohn-Bendit franciaországi fellépése a maga Marcuse-Trockij eszmetársításával meddő utcai harcba vitte a diákság könnyen hullámszásba hozható tömegeit. Ez a furcsa „forradalom” – akárcsak a délamerikai Che Guevara-féle partizán erdei csatározás – hamar terjedő divatot kavart maga köré nálunk is, tényleges történelmi erők és koncepciók nélkül felingerelve tanácstalanná bambult értelmiségi köröket, főleg a „valami másra” vágyó ingatag fiatalokat.

Egyáltalán nem a „valami más” útkereső ideológiája borzolt fel, hanem a céltalanság, az értelmetlen szabadosság, amellyel a mi lázadó ifjaink – pontosan az élükön járó elit – egy tudatos

elidegenedés jegyében túladni készült a nemzetiségi élet folytonosságát biztosító népszolgálat mindennapi gyakorlásán. Mintha a jogos ellenzéki ségben nem várt volna ránc a kisebbségi önfenntartás száz meg száz feladata... Az alaphangot tulajdonképpen a fiatal és zseniális filozófus-esztéta, Bretter György ütötte meg, amikor jelképes értelemben Ikarosz legendáját korszerűsítette egy írásában a gondolatok körforgásából kivágott „tett” heroizálásával, félreszorítva ugyan a dogmatizmus és pártkizárólagosság koloncait, de nyitva hagyva a cselekvés értelmét és célját. Az egyetemen, a zeneművészeti és képzőművészeti főiskolán tanára köré gyűlő ifjú táborban s a szerkesztőségben belül is nem egy fiatal felfogásában a túl általános útmutatás a mindent tagadás szélsősége felé csúszott el. A „bretterizmus” egyre inkább a párizsi diákokkal rokonszenvező sznobéria örvényében valamilyen „direkt akció” kívánsága felé kanyarodott, de lehetőségek hiányában benső tűzben lobbant fel, s amolyan szektává rögződött, tagadva bármit, ami az adott körülmények között konkrét cselekvő munkára készítetett volna.

Megpróbáltam magával a fejjel beszélni, aki szellemi rangjánál fogva mégsem volt egy Cohn-Bendit vadregényes alakjával azonosítható. Máig örvendek, hogy egy egész délelőttöt betöltő kávéházi beszélgetés után Bretter György két remek tanulmánnyal lepte meg a *Korunkot*, mintegy igazolásául annak, hogy maga is ráébredt a múlt és jelen valóságától elidegenedő nihilizmus veszélyére. A *Vörösmarty filozófikuma* (1970) azonnal meg is jelent, vállalva „a nemzet önkifejezésének tudatformája”-ként gondolat és költészet absztrakció-mentes harcát a lét nagy problémáinak megoldásáért. Másik kis remekművét a székely gótikus templomokban rejlő népi állhatatosságról már csak egy későbbi gyűjteményes kötet közölhette. Ki tudja, vajon a vallásosság vagy a nacionalizmus veszélyétől

riadt-e vissza a *Korunk* soros felső lektora Bukarestben, amikor kiiktatta az írást műsorunkból?

Mindez elkésett. A dogmatizmussal szembekerült, de magára nem ébredt fiatal tábor nem tudott tájhoz-néphez visszahajolni. Jött az értelmetlenné züllött világra feleselő értelmetlenség irodalmi kultusza, az önmagában forgó „metanyelv” terméketlen divatja. Reális vállalások helyett az önmagából csodát váró üresjárat, minden régi „szöveg” kiátkozása, egy-egy öngyilkosság és a kivándorlás ingere.

Hogyan is védekezhettem volna a már-már személyeskedéssé fajuló vitákban? Nyíltan és gorombán kimondtam *Valóság és magatartás* cím alatt (1970) mind a dogmatikus szűkkeblűséggel, mind a nihilista elgyökértelenedéssel szemben: „A két véglet valójában együtt is hat. Ahol merevség van az élet mindennapi kérdéseinek megítélésében, ott reakcióként felburjánzik az elidegenedés. Egy-egy, a valóságtól és a tömegektől elszakadt szektásnak mindig egy-egy sznob felel meg, aki a tények és feladatok világát divatmajmolásban könnyen felelőtlenesgre váltja fel.” Megpróbáltam irodalomtörténeti burokba csomagolva kifejteni válaszaimat. Egy kis elmefuttatásom *A Szilveszter-kaland* címmel (1973) Petőfi „apostolának” királygyilkos terrorcselekménye kapcsán fejti ki, hogyan tér vissza a költő anarchikus egyéni szélsőségéből a tömegek szabadságmozgalmához, elhagyva a nihilizmus kísértését. Egy másik írásom ugyancsak idevág: *Madách útja Timontól Mózesig* cím alatt (1973) hivatkozom az író-politikusra, aki ifjú publicista korának Shakespeare Athéni Timonjára ütő zsörtölődései után eljut a hivatottak nemzetszervezéséig Mózes bibliai szerepében... De hát ki vette volna észre célzásaimat?

Az ütközések játékában a reformszocialista jócskán hoppon maradt.

Csak jóval később, a *Szárnyas oltár* címmel a gyomai Kner Nyomda kiállításában megjelent kötetemben (1978) pakoltam

ki teljes egészében a *Korunk* belső ellentmondásaival, amikor is a *Szép Szó*-fejezet álneves szereplői egy fiktív emlékgyűlés keretében sorra szembesítik érveiket, dokumentálva mindazt, ami a „bretterista” vitákban kicsattant.

Kibontakozni az egymást kizáró végletekből csakis egy módon ígérkezett lehetőségek: ha a *Korunk* jobban felkarolja, személyesen meggyőzi és cselekvő pályára lendíti a fiatalokat. Bemutattuk tehát a lapban diák-munkatársaink első termését, így Rostás Zoltán, Bodó Barna, Molnár Gusztáv, Bálint Éva, Sallay Ibolya, Gaal György, Tamás Gáspár Miklós írásait, a bennük feltűnő „új hullám”-ot. Az egyetemen kívülről folytattam a fiatal erők bevetését az írásbeliség széles skálájába, amikor a *Korunk* piederesztáljáról továbbra is érvényt próbáltam szerezni annak az elképzelésnek, hogy a beilleszkedést az állami életbe a magyar nemzetiség mint entitás, mint önfenntartó közület hagyományápolása és jövővállalása alapján népszerűsítsem a következő értelmiségi nemzedék soraiban. Mintha ehhez növekedett volna is a lehetőség. A kormányzat több intézkedése javunkra szolgált.

A Román Kommunista Párt központja mellett – feltételezhetően Maurer kezdeményezésére – megalakult a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa, ami bizonyos közösségi joggyakorlat felé nyitott reményeket. A közkérdések széles skálájával megindult Bukarestben *A Hét* című folyóirat Huszár Sándor szerkesztésében, s a nagyvilágban már Csehszlovákia szovjet megszállásakor hitelhez jutott Nicolae Ceaușescu az új magyar szerv első plenáris ülésén kijelentette: „Ugyanazokban a városokban, ugyanazokban a községekben, ahol évszázadok óta együtt élnek, a jövő évezredekben át is együtt fognak élni a románok és magyarok.”

Ilyen színes háttér előtt új bizakodással köszönhettem azt a kilenc ifjú szerzőt, aki 1971-ben eszményképéről és jövő-terveiről is vallott hasábjaiakon. Köztük volt a pályakezdő Németi

Rudolf, Török László, H. Szabó Gyula, Markó Béla, Csortán Ferenc, csupa később ismertté vált név. Sikerült megnyernünk egy csoportot a diákmozgalomban hagyományos falujárás és szociográfia felújítása számára is. Hét ifjú, az egykori szerkesztőnk, a Gestapo áldozatává vált Kovács Katona Jenő egykorú falubemutatására emlékezve, meglátogatta a szilágysági Bogdándot és a *Korunk*nak feldolgozta a falu mai kérdéseit.

Az elhúzódó feszültségek, összecsapások láncolatát csak 1980-ban vágta el egy kerekasztal-megbeszélés, melynek jegyzőkönyvét *A szóértés előfeltételeiről* címen közölte a lap Aradi József és Bretter Zoltán tollából. Megnyitójában Gáll Ernő figyelmeztetett a szétaprózódásnak, a különböző felfogást képviselők közti érintkezés lehetetlenné válásának veszélyére, s a fellobbanó szenvedélyek szülte szakadék áthidalására szólította fel a jelenlevő feleket. Közmegelegedésre ekkor jelentkezett Molnár Gusztáv, a filozófiát végzett fiatal társadalomkutató a maga nemzedéki vallomásával. Ő már a második világháború után született, s csak olvasmányai során jutott hozzá a megelőző nemzedék álmainak, terveinek, küzdelmeinek és részleges eredményeinek ismertetéséhez. Rá is tudott kapcsolódni a megszakadt folyamatosságra, s egy értelmetlenné váló generációs elszigetelődés nihiljéből visszatérhetett a történelmi kontinuitás helyreállítására. Vállalta a Kós-féle *Kiáltó Szó*, az Erdélyi Fialok, a Vásárhelyi Találkozó és a Magyar Népi Szövetség népi-nemzeti szemléletét és mondanóját, új optimizmussal buzdítva az időben és térben meghatározott s történelmileg elakadt feladatok teljesítésére.

Éppen jókor. Érvényesült még a magyar kisebbség feltápaszkodásának menete. Megjelentek a *Korunk* pompás évkönyvei (1973–1989), lehetőségessé vált a romániai magyar humán és reál művek szerzőinek kitüntetése Bolyai-díjjal, megszületett a Kriterion Könyvkiadó Domokos Gézával az élen, megindult a kalotaszegi, székely és csángó folklór ápolása és

közlése. Rátértünk évszázados iskoláink múltjának feltárására, sajtónkban új erőre kapott az ország ipari fejlődésére utaló műszaki és természettudományi felzárkózás. Jelentkeztek már Románia és Magyarország új művelődési kapcsolatai. Sőt: 1977. június 16-án a két államfő-főtítkár, Ceaușescu és Kádár János Nagyváradon kötött szerződése szerint „a nemzeti kérdés helyes, marxista-leninista megoldása a két országban, s a kisebbségek egyenlő jogainak és sokoldalú fejlődésének biztosítása jelentős tényező a szocializmus építésében Romániában és Magyarországon, a román-magyar barátság erősítésében.” Ebben az atmoszférában szervezte meg Kántor Lajos, aki a *Korunk* vitáiban a világra nyitást és a nemzetiségi tudatot kiegyenlíteni törekedett, a *Korunk* Galéria találkozóit a közönséggel. Ezek – már a megyeházán székelő szerkesztőség termében – felfrissítették a város lehangolt közéletét.

Néhány baljós jel ugyan már akadt figyelmeztetésül, hogy a pártéletben visszahúzó erők készülődnek. A magyar és német nemzetiségű dolgozók 1983-as együttes ülésén az államfő Ceaușescu beszéde még egy zavartalan pártvonal benyomását kelti, de már nem kapunk engedélyt arra, hogy az ötvenéves *Korunk* tiszteletére a Magyar Tudományos Akadémián rendezett emlékülésen részt vegyünk. Megjelenik Ion Lăncrănjan hírhedt magyarellenes uszító irata (1982). A beharangozott *Sors és emlék* című *Korunk*-pályázat egybegyűlt anyaga nem kap közlési engedélyt. 1983 őszén beüt a bukaresti *A Hét* főszerkesztőjének, Horváth Andornak botrányos leváltása egy átlátszó provokáció ürügyén (egy klisé rejtélyes módon „megfordítva” jelent meg).* Puccsal sikerült ott az első lap-eltérítés egy hovatovább terjedő recept szerint... Kitor a *Korunk* szerkesztőségén belül egy áldatlan – homályos hátterű – személyi

* A *Hét* leváltott főszerkesztője Huszár Sándor. Horváth Andor főszerkesztő-helyettesként szolidarizált Huszárral, ezért őt is menesztették. (Szerk.)

harc, s Gáll Ernő kitessékelése (1984) után megkezdődött a lap múltját felszámoló új szakasz.

Ekkor már régen nem tartoztam a szerkesztőséghez. 65-ik életévem betöltésekor 1971-ben nyugdíjaztak, ettől kezdve már csak alkalmi külső munkatárs lehettem.

8.

A rólam alkotott ellenség-képből börtönéveim alatt hiányzott még a „nacionalista összeesküvő” megbélyegzése mellől az „antiszemita” jelző. *Paradigma az együttélés erkölcséről* cím alatt (1974) megjelent írásom nyomán ez a vád is befutott. Cikkemben a zsidóság emancipációjáért vívott százados küzdelmek általános emberi jelentőségét méltattam, utalva az európai zsidóság történelmi feltörekvésére, ami „a megpróbáltatások annyi szenvedésén át valójában mindenkor hozzájárulás volt a demokratikus erők, a szabadságtörekvések érvényesüléséhez.” Inkriminálttá vált bizonyos körökben, hogy ezt a történelmi haladó szerepet féltettem mindattól, ami Izrael uralkodó körei részéről a néptestvériséget fenyegeti. Felhorkantak itt is, ott is, amikor leszegeztem: „Az együttélés harmóniája minden helyzetre érvényes erkölcsi szabály, s a zsidó diaszpóra nagy tanulságai az önálló államalapítás után sem veszhetnek kárba. Történelmi távlatokban gondolkodó zsidó munkások és értelmiségiek is visszatérnek egy kölcsönös elismerésen alapuló teljes béke s azon túlmenőleg az arab–zsidó együttműködés helyesléséhez.”

Megérték minden érzékenységet, de sohasem oszthatom olyanok szenvedélyességét, akik például a magyar kisebbségeket érő sérelmekre a „Mindent vissza!” bosszújával válaszolnak, vagy a másik oldalon az utódállamok létét féltik a magyar nyelvhasználatról. Magyar és román szélsőségesek vádaskodásai után most megkaptam az „antiszemita” bélyeget is nem egy ismerősömtől. Csomag érkezett Bukarestből: az Izraelbe

készülő Rappaport Ottó szó nélkül visszaküldte neki dedikált könyveimet... Okfejtésem csak azok egyetértésével találkozott, akik fajilag üldözött voltukban is megőrizték teljes emberségüket, s ha magukat zsidó nemzetiségűeknek vallják is, nem az izraeli agresszorok, hanem az arabokkal megértést keresők oldalára állnak. Az együttélés erkölce, tehát a bennszülött palesztinokkal való igazságos megbékélés távlatnyitása szélsőséges zsidók szemében „antiszemitizmus”-nak minősült, önmagának ellentmondva, hiszen az arabok is – szemiták!

A lapot és főszerkesztőjét, Gáll Ernőt nem egy sértődött ultra részéről levélbeli megrovás érte cikkem közlése miatt.

Az ügy nem aludt el. Az eredetileg Kolozsvárt megjelent, majd Tel Avivban kiadott *Új Kelet* jónak látta még 1976-ban is engem antiszemitának kisserkeszteni egy állítólag Méliusz Józseffel valahol Franciaországban készített interjú keretében. A cikk szerzője, Dános Miklós Romániából disszidált Nyugat-Németországba, miután itthon évekig „román hazafi”-nak játszotta meg magát. Ez azonban maradjon belügye, szóljak itt most az izraeli támadásról. Dános nem állít sem többet, sem kevesebbet, mint azt, hogy „a romániai magyar írók soraiban, ha nem is nyomatékkal, de itt-ott helyet szorít magának az antiszemitizmus rejtett formája. Ennek egyik példája Balogh Edgár cikke a kolozsvári *Korunkban*.” A különös az volt, hogy a szóbanforgó kérdésről jóval előbb magam is adtam interjút egy Benedek Pál nevű izraeli újságírónak, s azt az *Új Kelet* közölte is. Mint kisebbségi, aki a román-magyar viszony rendezését vártam az egyenlőség és egyetértés alapján, nem hirdethettem mást, mint a palesztinokkal való megbékélést, zsidó–arab kiegyezés megszületését remélve... Most ugyanabban a lapban ugyanezért megtámadtak.

Miután az *Új Kelet* pálforduló közlése kezembe került, Dános Miklóst akartam felelősségre vonni, már csak azért is, mert éppen ő volt az, aki – még romániai tartózkodása alatt –

elkérte *Keserű órán* című antológiája (1974) számára a nagysármási zsidó lakosok kegyetlen legyilkolásáról szóló írásomat... A kötet régi *Világosság*-beli cikkemmel meg is jelent az észak-erdélyi zsidók deportálásának harmincadik évfordulójára. A közben kivándorolt Dános hollétéről senki sem tudott, s mert időnként írásai jelentek meg a budapesti *Élet és Irodalom* hasábjain, Jovánovics Miklóshoz, a lap főszerkesztőjéhez fordultam panaszommal, felkérve, hogy továbbítsa leveletem munkatársának.

A levél megőrzött másolatából idézem védekezésemet a rágalmazással szemben: „Ifjúkorom óta kisebbségi lévén, mindenkor [...] a szlovák, illetve a román dolgozókkal együtt kerestem a magyar nemzetiség egyenrangú felemelkedésének útját, szóval az együttélés humánumát tettem magamévá, egy szándékon a magyar irodalom és közgondolkodás jeleseivel. Nem mérhetek más mértékkel a zsidóság kérdéseiben sem: tiltakozom minden származási megkülönböztetés ellen, elfogadva azok egyenjogúságát is, akik önálló zsidó nemzetiséggé képezik magukat, de nem fogadhatok el semmi előjogot javukra sem. A tiszta nemzetköziség egyaránt biztosít szabad beolvadást és nemzeti létet, míg a faji elzárkózás és az uralkodás más nemzetiség felett a fasizmus katasztrófáit hozza vissza”.

Eléggé mulatságos a folytatás.

Még azon a nyáron Dános, a kipellengérezett disszidens, bántatlanul megjelent egy fekete-tengeri fürdőhelyen, ami már magában is furcsa, s ott találkozott Csehi Gyulával. Általa azt a kérelmet intézte hozzám, járjam ki Jovánovicsnál a levelem óta leállított cikkeinek elfogadását, mert „nagy szüksége van magyar valutára”. Csehi maga is csatlakozott a kérelemhez... Mit is mondhattam volna erre? Nem azt kértem én az És főszerkesztőjétől, hogy utasítsa vissza Dános írásait, hanem azt, juttassa el leveletem ismeretlen helyen tartózkodó munkatársának, hogy az az ellenem elkövetett komizságot kellő

helyen visszavonja! Válasz nem érkezett, a köztünk dúló „fél-reértés” nyitva maradt. Méliusz különféle hivatkozásokkal megszakította régi barátságunkat, de mert ez egyoldalúan csak részéről történt, nem mentem bele a Dános-féle átlátszó csapdába, egyáltalán nem akarván ide kanyarítani Méliusszal való irodalmi vitámat a népi írók jelentőségéről, amit ő alábecsült. Nézeteink eltérése ugyanis nem ment vérre, mint Dános kihívása.

Annyit már hallottam (Kolozsvárt kerengett a hír), hogy Dános eredetileg Izraelbe akart menni, de „kommunista” múltjára hivatkozva Rappaport Ottó, az *Új Kelet* főszerkesztője azt mondta neki, menjen csak Nyugatra, ott bizonyítsa be zsidóságát, s csak azután jelentkezék... Ez volt talán a próbakő, az én kiszerkesztésem? Nos hát, Rappaport és Dános egymásra talált, s jó médiummá vált számukra Méliusz, aki különben *Jitgadal* című elégiájával kiérdemelte a zsidók meghurcolása ellen fellépő keresztény írók Jeruzsálemi Nagydíját. Méliusz híres költeményét magam is üdvözöltem, s a Jovánovichhoz intézett levélben annyit tettem hozzá. „Bízom a jövőben, s abban is, hogy ilyen jutalmat előbb-utóbb az is szerezhet Jeruzsálemben, aki az ott élő arabok és zsidók teljes egyenjóságát és közös népuralmát szövi dalba.”

Békülékeny hajlamaim szerint hamar túltettem magamat a törtéteken, a provokációt azonban újabb követte. Nincsenek konkrét bizonyítékaim a régi és az újabb támadás összefüggését illetően, de a kettő kapcsolatát nem is volt olyan nehéz kikövetkeztetni.

Keszthelyi Gyula, az *Igazság* főszerkesztője telefonon felhívott, hogy levelem van náluk, jelentkezsem érte. Felmentem, s egy már felnyitott borítékot nyomott a kezembe. A nekem szóló betét egy Münchenből keltezett, s a szerkesztőségnek címzett levél melléklete volt. Az én postai címemet – írta a feladó – nem ismeri, ezért kéri fel az *Igazságot* a továbbításra.

A nekem szóló sorok egy bizonyos „vitéz ifj. Mikó Levente” aláírásával különböző vitézi és bajtársi szövetségek, valamint az Erdélyért küzdő magyar emigráns szervezetek nevében köszöntik a nekem tulajdonított kiállást „a román nacionalista, kommunista diktatúra ellen a magyar nemzetiség jogaiért”, s hetvenedik születésnapom alkalmából kívánják, érjem meg „a magyar szabadság győzelmét, az ‘Erdélyt vissza!’ beteljesülését.” Első pillantásra meglátszott, hogy a hitvány papiroson, minden fejléc és pecsét nélkül, tehát valószínűtlenül kezdetleges formában küldött üdvözet hamisítvány. Volt annyi eszem, hogy a levelet azonnal elvigyem a megyei pártszervezethez, ahol – mint sejtettem – már tudtak róla, de meghagyták, hogy forduljak Bukaresthez, mert ilyesmiben csak ott ismerhetik ki magukat. Az eredeti levelet azonnal postáztam is a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának titkárához, Vincze Jánoshoz, nem ok nélkül feltételezve, hogy ismert balos intrikus és régi ellenfelem lévén köze lehet az egészhez. Választ nem kaptam.

Megpróbáltam magam kinyomozni a rejtélyes levél eredetét. Elmentem súlyosan beteg Mikó Imre barátomhoz, aki megviselt állapota ellenére *A csendes Petőfi utca* című önéletrajzi emlékezésén dolgozott. Kérdésekre, van-e Münchenben „vitéz” rokona, kiderült, hogy nincsen, határozottan nincs, mert tudna róla. A család neve különben is védett, más nem vehette volna fel... Itt meg is akadt kutatásom, alátámasztva gyanúmat, hogy hamis aláírású ál-levélről van szó. Az egész ki is hullott volna további érdeklődésemből, ha a véletlen új nyomra nem figyelmeztet.

Egyik bukaresti látogatóm mesélte, hogy kedves művésznőnk, Balogh Éva tragikus halála alkalmából írt nekrológja miatt Halász Anna, *A Hét* szerkesztője külföldről szemrehányásnak volt kitéve. Dános Miklós és Huszár Irma*

* Elírás: Salamon Ernő özvegyének neve: Huszár Ilona, németországi lakhelye: Aachen.

közös levélben tiltakozott a megemlékezés ellen, azon a címen, hogy Balogh Éva „antiszemita” volt (állítólag nem volt hajlandó egy történetesen zsidó származású költő egyik versét elszavalni). Kérdésemre, honnan jött a levél, a válasz annyi volt: Hannoverből. Belém villant az emlékezés, hogy az *Igazság* szerkesztőségében átadott levél szövege ugyan Münchenből volt keltezve, de kívül a postabélyegzőn Hannover város neve volt olvasható. Ott él Salamon Ernő költő újra férjhez ment özvegye, s megtudtam, Dános szívesen és gyakran látogatott oda Huszárékhoz. Számomra nem volt többé kétséges, hogy Huszárék házában született az engem kompromittálni szándékozó „müncheni” üdvözet is.

De hát érdemes-e az ilyen személyi dolgokat annyi idő múltával újra előkotorni?

Úgy gondolom, a cikkeimben többször ismétlődő „hátmögöttiség” miatt – igen! Ahogyan ma már a szociológia is mérlegeli, elemzi, magyarázni tudja akár a „pletyka”, akár a „rémhír” felületi jelenségeit, rákövetkeztetve a bennük, mögöttük rejlő okokra és tendenciákra, úgy a legcsekélyebb, látszólag egyedi és véletlenszerű „esetek” is általában tartalmazhatnak szélesebb összefüggéseket és mélyebbről fakadó energiákat, hát még ha e megnyilatkozások közügyi jellegűek. Távol áll tőlem az üldözöttség idegörlő mániája, de nyugodt természetemben sem moshatom el a kis dolgok nagyságát, ha azok elvi, világnézeti, politikai vonatkozásaikkal valaminő háttér komolyságára figyelmeztetnek. Márpedig a „Paradigma”-cikk Tel-Avivtól Hannoverig nyúló következményei aligha választhatók le arról a hamarosan kikerekedő kampányról, amellyel féktelenné váló román nacionalista elemek a fasiszta rasszizmus bűneit egyoldalúan a magyarság nyakába igyekeznek varrni, elhallgatva a német megszállás alatt végbement észak-erdélyi deportálást megelőző román antiszemita pogromot és kivégzéseket.

Mintha valami titkos egyetértés valahol összefűzte volna az egész magyar nép ellen uszítókat: román és zsidó szerzők részéről egyaránt tápot kapott az ilyen egyoldalú vádemelés. Nem érem már meg a korszak titkos diplomáciájának és államvédelmi szerveinek harminc év után talán megnyíló levéltárait, s így csak a látszatokból következtethetők ilyen alkalmi együttműködésre. Még csak nem is feltételezésre utalok, legfeljebb – a magyar nyelv gazdag képlékenységére támaszkodva – egy feltételezhetőségre. Vajon az egész Dános-epizód nem volt-e apró láncszeme a készülődő általános politikai hadműveletnek?

Egy kimerítő történelmi visszatekintés, Gáll Ernő *Kettős kisebbségben* című vallomása (1991) a román–magyar–zsidó viszonyulásokról a *Korunk* már a diktatúra bukása után megjelenő folyamában tud arról, s nyíltan ki is mondja, hogy a légerekből és munkaszolgálatokból szabadult zsidókban az új román hatalom 1945-től kezdve a feltételezett magyar nacionalizmus ellenfeleire vélt találni, s káderválasztásoknál ezért számukra előnyöket nyújtott. Ez ellenérzéseket váltott ki, mihelyt a zsidó üldözöttekből magyar vezető posztokon „nem-egyszer fanatikus üldözők lettek...” Annak ellenére, hogy Gáll Ernő felmutatja az Erdélyi Helikontól Kányádi Sándorig és Sütő Andrásig egy Erdélyben mélyen gyökerező, nagy múltú magyar–zsidó rokonszenv és együttélés példáit, valahol keletkezhetett az új rendszer rejtekeiben ezzel szemben egy utólagos „antiszemita” vádemelés olyanok részéről, akik ezzel is hajlamosak voltak az erősödő román szélsőséges magyarellenességet kiszolgálni.

Ilyen együttműködésre hívta fel a figyelmet már 1986-ban egykori harcostársunk, Tudor Bugnariu egyetemi tanár nyílt levele egy bukaresti román lapban.

Ebben a lapban ugyanis cikk jelent meg a Horthy-rendszer észak-erdélyi zsidóellenes bűneiről, a deportálásról, nem szól-

va arról, hogy ez a német megszállás alatt történt. Bár a megtetteket ennek ellenére is le kellett leplezni, emlékezetben tartani és magyar részeseit is elítélni, ezúttal többről volt szó a professzor levelében. A nyílt levél ugyanis leleplezve egyenesen kimondta, hogy több mint négy évtizeddel a történetek után eláltalánosítva támadni egy „magyar fasizmust” tulajdonképpen a rejtett mai magyarellenes és Magyarországot befeketítő sovinszta sajtóhadjárat. „Nincs jó és rossz fasizmus” – írja Bugnariu, s részletesen kitér a román fasisztáknak az észak-erdélyi deportálásokat megelőző bűneire, a hírhedt halálvonatra, a jászvásári pogromra, a vágóhídi bestiális jelenetre és a transznisztriai tömegkivégzésekre. Bugnariu, aki a második világháborút Kolozsváron élte át, mindkét bűnrészesség visszautasítását kéri számon az elkésett „zsidóbarát” cikkírótól, joggal gyanítva, hogy itt valami másról van szó, mint a zsidó tragédiáról.

Valóban ki hitte volna, hogy a népi demokrácia kezdetén mind román, mind különösen magyar részről törvényesen megtorolt fasizmus legyőzése óta eltelt évtizedek múltán új alkalom nyílik olyan felhánytorgatásokra, amelyekről lerí az egyoldalúság. Tudor Bugnariu találóan tapint rá az észak-erdélyi deportálásokat felidéző cikk rokonságára mindazokkal az írásokkal, sőt könyvekkel, amelyek abban az időben már sorozatban felújították a román köztudatban a Horthy-korszak szélsőséges jobboldali elemeinek nemcsak zsidókkal, hanem románokkal szemben is elkövetett erőszakosságait, mintegy az egész magyarságot vonva felelősségre, s gondosan elhallgatva mindazt, amit a hitlerizmus nyomán a magyar népnek is el kellett szenvednie. Ugyanekkor egy szót sem ejtettek mindarról, amit zsidóknak és magyaroknak az Antonescu-diktatúra alatt kellett átélniük.

Mondjam itt el: a szenvedéseket túlélő, megfogyatkozottan hazatért kolozsvári zsidók találkozásán 1945-ben a Magyar

Népi Szövetség nevében köszöntöttem az egybegyűlteket, és bizony a magyar szó hallatára kifütyültek... A gyűlésre Palesztinából érkezett régi újságíró kartárs, Jámbor Ferenc azzal próbálta megnyugtatni a tüntetőket, hogy hiszen a magyar szónok elbocsátott kalotaszentkirályi tanítóként maga is a Horthy-rendszer üldözöttje volt. Az előállott csöndben kiszakadt belőlem: „Ami önöknek nemzeti gyász, az nekünk nemzeti szégyen! „ Erre kitört az elismerő taps. Békében váltunk el. Mi valahol a Szilágyságban egy farmot biztosítottunk a jövőd kibuc-tagoknak, s erre még emlékeztek azok a cionisták, akik kérésére az 50-es évek elején Petőfiről és Adyról tartottam előadást a zsilavai közös cellában.

Akkor is, azelőtt is, most is az 1937-es Vásárhelyi Találkozó erkölcsi modellje állt előttem. Fél század óta újra meg újra hangsúlyozom, hogy ez a társadalomszervező modell mintaadóan meghatározta az erdélyi magyar lakosság önvédelmi egységét s a más nemzetiségekkel való egyetértésének hagyományát. Az ott megfogalmazott transzszilván felfogásban kifejezésre jutott mindaz, ami a honi adottságokból szükségszerűen az együttélés élő nemzetköziségeként megszülethetett, szemben minden kizárólagossággal és gyűlölködéssel. Nem maradt ki ebből az összefogásból a magát magyarnak valló zsidóság sem, s párhuzamos elismerést kapott mind a román és szász–sváb, mind a magát nemzetiséggé formáló zsidóság haladó kibontakozása is a közös veszéllyel, bármely sovén törekvéssel szembeszállva. Ez volt az az erdélyi tőke, amellyel az itt élő népek felelős gondolkodói az európai békéhez és haladáshoz hozzájárulhattak, veszteségeik ellenére is átvészelhették a parancsuralmat, és a jövőben is visszautasíthatják mindazt, ami Európa közös érdekeit elárulhatná.

Érthető tehát antiszemitizmussal való megvádoltatásom visszautasítása. Sötét kísérlet volt ez arra, hogy írói pályámat rossz hírbe rántva szélsőséges elemek kiszélesíthessék rejté-

lyes helyekről irányított csepszövésüket az egyenlőségen alapuló néptestvériség hívei ellen.

9.

Válságban Vargyasra! Megnyugtató, mint a Miatyánk! Menekülni a magányba, magunkba!

Feleségem faluja hozott helyre, adott menedéket Erdővidéken már a második világháború végnapjaiban is. Amikor a német megszállás után Kolozsvárt „kerestek”, én fenn a Gye-pűn túl Daszmagyarosán húzódtam meg a szállásfa árnyékában és verseket faragtam úgy magamnak, vagy a falu csendjében naplót írtam egy tulipántos kisasztalka mellett, esetleg éppen a közeli Kisbaconban hallgattam az ugyancsak elrejtőzött Benedek Marcell peripatetikus előadását görög drámákról a Mária-út fái alatt. Majd mikor „elvittek”, már a szocialista világban, éveken át az a tudat nyugtatott meg, hogy családom biztos helyen van a Látóhegy alatt.

Úgy is volt. Amikor mindenki elhagyott minket, Máthé Ferenc boldizsár egyszerű portáján a többi Boldizsár-utódok gyermekhadában otthonra letek fiaim is. Szabadlára kerülve itt „apósoméknitt” térhettem magamhoz, majd mikor egyetemről, városi tanácsból, szerkesztőségből is kikoptam, megint csak Vargyas volt a refúgium.

Hol volt már akkor Pozsony? Egy látogatáskor feleségemmel megkerestük a kőbányai vámnál ideházasodott Balogh Róza nagyanyám házatáját, de Rebinek csak a Zuna-ház hűlt helyét mutathattam meg. A Vár alá húzott alagút építésekor egyszerűen lesüllyedt, úgyhogy lebontották. S hogy az idő múlásának ne maradjon egyedüli jelképe, így jártam Nagyszébenben is a Heltauer Gasse egykori Keßler-házánál. Apámék otthona helyébe telefonpalota épült, így már semmit sem mutathattam meg fiaimnak a család múltjából, hacsak nem a második padot az evangélikus nagytemplomban, ahol az elő-

dök ültek. Sem Pozsony, sem Nagyszeben nem a régi, egy rokonunk ott már nincsen, csak Vargyas áll szilárdan. A hetvenes években hosszabb időre ide látogatva, minden sikerült vagy bukott próbámon túl itt adatott még meg, hogy álmaimat kibontsam.

Megkísértem Balázs Ferenc nyomdokába lépni, aki Mészköre vonult vissza a bejárt nagyvilágból, hogy – Mikó Imre barátja szavaival – „kevesek megértettje, többeknek kovásza” legyen. Akárcsak az ő esetében, felvillant, de hamvába is holt az a vargyasi nekifutamodás is, csupán emlékek csóvjáját húzva maga után.

Átéltam Vargyas változásait.

Amikor beházasodtam a faluba, még bontatlan volt itt a feudális múlt székely képe. A férfiak hétköznapon is a katonás régi székely harisnyát viselték, a nők meg a piros rokolyát. Otthon még nem járt a porcellán, cserépedényből étkeztünk, s ha arcot mostunk, a sütőkemence mellett egymásra rakott fatálakból kellett kiválogatnunk a megfelelőt. A hiuban aszalt gyümölcs, hársfalevél, borsmenta száradt és illatozott. Minden a családi munkából eredt, legfeljebb a petróleumot és sót kellett vásárolni. Bontatlan ö-ző tájszólás, feleselő humor. Vaskos odamondások és civakodások ellenére is csupa benső összetartás, szeretet. Nekem, a ki tudja, hány nemzedéken át polgárok és katonatisztek ivadékának megadatott, hogy külsőleges falukutatás, szociográfiai jegyzetelés után belülről ismerhessem meg, családtagként vállalhassam a falu világát. A család semmi esetre sem tekinthette magát parasztinak, hiszen előkerült a ragadványnevet hátrahagyó Máthé Boldizsár lófő székely 1671-ben Apafi Mihálytól kapott armálisa is, az életmód azonban semmivel sem különbözött a Daniel bárók egykori jobbágynak hetediziglen is számontartott vagy a pásztorokból régen székellyé vált, de máig oláhokként megkülönböztett lakosok paraszti életétől.

Ez a falu volt eltűnőben. A bányanyitás megváltoztatta a régi patriarkális életformát, új igényekkel, új szinten, mondhatnám helyben urbanizálódva, szinte mindenben másként folytatódtak a mindennapok.

Szabadulásom óta eltemettük már az öregeket. Anyósommal, Zsuzsanna asszonnal került sírba az utolsó csepesz, apósommal az utolsó piros virággal díszített fekete selyem vőlegénykendő, ezekkel ravatalozták fel őket. Elbúcsúztatunk már két katonafiút, a háborúból hozták haza halálukat. Elment szegény Gazsi sógorom is, feleségem öccse. Nemcsak híres kaszás volt és a legvadabb ménlovakat törte be, de máig emlegetik, hogy egyszer felmászott a székelykeresztúri Petőfi-szoborra, s a bronzarcról letörölte zsebkendőjével a havat... A sok unoka közt akadt már bányász és traktorista, mindenki városiasan kiöltözött és újságot járat. Szolgalegénynek, szolgálóleánynak nem megy már innen senki sem. Vargyas ifjúsága nem szóródik többé szét Bukaresttől Bécsig, mint régen, legfeljebb ha ingázik Brassóba.

Mindez ugyan társadalmi felemelkedésként üdvözölhető, de valahányszor ellátogattam a paplakba, bepillantottam a változások visszájába is. Kérésemre a különben rokon Dimén András unitárius lelkész, a falu lelkiismerete, kimutatta az anyakönyvből a népfogyatkozást. Kevés a házasságkötés, még ritkább a gyermekszülés, nő az agglegények száma. Flanc az van, már nemcsak a kocsmá, hanem a cukrászda is tele, oda a feleségek járnak. Ráfizetéses az állami gazdaság meg a kollektív gazdaság, s bár áldás a szénbánya és a borvíztöltő, kezdődik a munkaerő elhúzódnása a városok felé. Igaz, járnak még haza a másutt letelepedők, de mi lesz itt, ha a föld alól elfogy a szén? Ilyen találkozásokon előtör a töprengés, a gond, no meg szóba kerül a változó falu új lehetőségeinek festegetése is. Optimizmusunk és pesszimizmusunk a paplaki vitákon folyton cserélődött.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a meglódult községi életben megfontolt kezdeményezésekkel közérőből olyan légkört kellene teremteni, amelyben az új lehetőségeknek megfelelő művelődés biztosítható. A régi paraszti világ helyébe a műszaki és mezőgazdasági haladásnak megfelelő új gondolatrendszerre, új ismereteket befogadó közérdeklődésre, alkotó cselekvési pályák indítására van szükség kellő intézmények, testületi megoldások, érvényesülések rangján. Egy váratlan jó hír eljutott Háromszékre. Valahol Munténiában fogta magát egy, a miénkhez hasonlóan feltörekvő, de meg is hasonlott román falu, és saját értelmisége segítségével bizonyos kulturális önkormányzatot hozott létre független népfőiskolával, helyi környezetalakítással, saját tehetségeinek kibontásával. Mintegy varázsütesre, mozgalom támadt mifelénk is a Kárpátokon túlról kapott jó példa nyomán. Összefogtunk jónéhányan Vargyason is, és 1972. június 2-án a Kultúrotthon nagytermében megalakult a Rika Művelődési Egyesület, nevébe foglalva a monda szerint Attila neje, Réka királynő sírját rejtő határrész elnevezését.

A munténiai úttörés után nem mondhattak nemet a megyei hatóságok sem, annál kevésbé, mert Nagy Ferdinánd megyefőnökkel és Sylvester Lajos művelődési titkárral az élen történetesen olyan vezetőink voltak, akik maguk is vártak ilyen kedvező alkalomra. Vargyas ugyancsak megadta tisztes módját a megalakulásnak. A régi főispán-fogadások szokása szerint lovasbandérium fogadta a határban Nagy Ferdinánd és a megyei hivatalosak érkezését, akik kíséretében megjelentek a hasonlóan ekkor keletkezett szabad művelődési egyesületek küldöttei Zágonból, Árapatakról és Nagybaconból. A vendégeket az iskolában Veress Miklós innen elszármazott festőművész kiállítása várta, meglátogatták a híres helyi faragóművészeket, s az egybegyűlt tömeg az ünnepi beszédek s az új alapszabály felolvasása után az alakuló gyűlésen át is

vehette a már eleve elkészült tagsági könyvecskéket, rajtuk a tudomány, a dal és a népművészet jelképeivel...

Megnyitó beszédem vázlatát máig őrzöm egy Rika-dossziében. Van ott szó iparosodásról és civilizációról, de figyelmeztetésképpen szennyeződésről és elidegenedésről is, levezetve a témát a táj épségbentartására, a hagyományok ápolására és egy városias falu kettős életformájának lehetőségére.

Elememben voltam, ha másutt nem, hát itthon. Életem büszkesége marad, hogy egy 29 tagból álló vezetőség megválasztása után (elnök lett Szécsi Antal iskolaigazgató, titkár Tóth Béla tanító) tiszteletbeli elnöknek tettek meg. Földművesek, bányászok közt a falu értelmiségével – orvostól agrármérnökig – közösen és közvetlenül vállalhattam a sokszor emlegetett, mindenkor célul kitűzött népszolgálatot. Itt aztán nem maradt pusztá egyesületesdi a felbuzdulás. Megnyílt a falu minden rejlő képessége. Már ez év októberében felavattuk baróti és köpecbányai mérnökök részvételével a bányászok népfőiskoláját, egybekötve a Baróti Medence bányászatának történetét bemutató kiállítással, s egy hónapra rá színesen nyomtatott meghívóval toboroztuk egybe mindazokat, akik a nevezetes vargyasi bútorfestés megőrzésében és továbbfejlesztésében érdekeltek lehetnek. Ez a „tulipánkonferencia” néven immár az országos sajtóban is ismertté vált értekezlet feladatul tűzte ki, hogy a háromszéki bútorgyártást mintegy kiegészítse a vargyasi motívumok alkalmazásával, fellendítve így a hagyományos székely kézműipart.

Az egésznapos találkozón a meghívottak közül előadást tartott Banner Zoltán, az *Utunk* szerkesztője, ő a népi kultúráról beszélt, utána az ugyancsak Kolozsvárról érkezett Kós Károly, az író és néprajztudós fia, a vargyasi festett bútor történetét ismertette. Értekezett Ferencz Ágnes (Brassó) a bútorfestés sorozatgyártásának tapasztalatairól, Boros Judit (Bukarest) a festett bútor szerepéről moderm lakásberendezésben, Kónya

Ádám (Sepsiszentgyörgy) a bútordíszítő elemekről, Bandi Dezső (Marosvásárhely) a népi mesterségek és az ipar viszonyáról, Kisgyörgy Zoltán (Barót) a bútorfestés hagyományos festékanyagairól. Mindezt szemléletessé tette az öreg és az ifjú Sütő Béla s népművész kartársuk, Máthé Ferenc Ilonka. Váratlanul gazdag és olykor heves véleménycsere lombosodott ki a megvalósíthatóság ügyéről-bajáról, eleve ki kellett zárni a giccses megoldásokat.

Jelenlévő egykori tanítványom, a Homoród vidékéről származó Cseke Péter, ekkor már a *Falvak Dolgozó Népe* szerkesztője, így számol be a népi kultúra körül támadt vitáról *A vargyasi festett bútor* című cikkében: „A vargyasi tanácskozás mindenképpen kikívánczozik a község művelődési otthonának falai közül, be kell épülnie nemzetiségi közösségünk tudatába. Mert olyan kérdést jelez: miként lehet és miként érdemes Vargyason is úgy élni meg dolgozni, hogy a megélhetés gondja mellett egyetemes emberi célokat is szolgálhassunk.”

A „virágértekezlet” (így is emlegették) még csak a falu egy részét hozta mozgásba, újra indult új bútorfestőkkel az ősi ipar, de az 1973-ban következő „két falu napja” már senkit sem hagyott tétlenül. Az Orbán Balázsról elnevezett barlangot próbáltuk divatba hozni, ez volt tatárbetörések idején a falu népének mentsvára. Mindenképpen meg kellett egyeznünk a Csudálókőn túli Homoródalmás lakóival, a barlang ugyanis egy régi fejedelmi döntés nyomán az ő területükre esett. Legegyszerűbb megoldásnak ajánlkozott, hogy rendezzük meg közösen a barlang-ünnepélyt. Egy vargyasi küldöttséggel át is szekereltünk tehát hozzájuk, itt Kardalus János tanító közvetítésével sikerült is a két falu közt századok óta feszülő pert a két falu napjává alakítani. Látogatásunkat viszonzták. Közös költségen nyomattuk ki a meghívókat.

Ki hitte volna? Az autonómiának már a fuvallata is nyüzsgést hozott a két faluba.

A bányászok rést vágtak a barlangban egy alig megközelíthető templomnagyságú terem felé, ahol rajban csüngtek a denevérek. A kocsmázó legények szabadidejükben hidakat vertek a Vargyas patakára Kisgyörgy Zoltán gondos tervei szerint, a leányok-asszonyok kürtöskalácsokat forgattak, a gazdák deszkát, karókat szállítottak a gyorsan helyreállított utakon Csala Tornya alá, ahol – még vargyasi határban – készült a találkozóhely. A barlang bejáratával szemközt magasló sziklatorony arról a Csala vitéztől kapta a nevét, aki tetejéről vigyázta a völgyet. Amikor megpillantotta a közelgő tatárokat, jelt adott a barlangba menekülteknek, de egyensúlyát veszítve lezuhant és halálra zúzta magát... Egyébként az előkészületek során mesélte el Sütő bácsi, a népművész, hogyan is „veszett oda” a barlang. Amikor egy versenynek kellett eldöntenie, kié legyen a kőfallal is megerősített barlangvár, vargyasi emlékezet szerint a versenyző ősök elcsúsztak a csalafinta módon fűbe rejtett téhenlepényen, s így került volna torony is, vár is a hegyentúli szomszédok kezére. Régen volt, most örvendtünk, hogy a barlangban hangversennyel kezdődő testvéri ünnepségre idejében megérkeztek a homoródalmásiak.

Volt tánc, vigalom. Szerepelt mindkét falu ifjúsága játékkal, szavalattal. Poharat emeltünk a barátságra, békére. Londonból is jött vendégünk, Soós András, egykori szomszédunk fia a vargyasi Vízelvéről. Levente-korában sírult Nyugatra, ott kesztyűgyárat alapított szorgalmával, méghozzá „udvari szállító” lett, és most haza látogatott, csorbítatlan vargyasi kiejtésével igazolva a székely megmaradást. Szép nap boldogságával szállingóztunk haza a faluba, ki gondolt volna arra, hogy ebből a találkozóból baj is származhat? Pedig hamar elért a rossz hír: Bukarestben gyanút keltett, hogy a két falu rendezvénye mögött Háromszék és a szomszédos Udvarhely megye „egyesítési terve” lappang.

Szivárványunkra sötét felhő vetődött.

Nem tudom, másutt hogyan ütött be az újabb fordulat. Hozzám Kolozsvárra csak annyi ért el, hogy az önálló művelődési keretek engedélyét hirtelen visszavonták. A munténiai kísérlet ismeretlen okból – részleteket Vargyással sem közöltek – megbukott, s a megyei hatóságok felülről adták az ordrát: vissza az egész! Önálló egyesületek helyett csakis az országosan előírt sablon szerint szervezett kultúrházak működhetnek... Ezzel egy csapásra megszűnt oly örömmel vállalt vargyasi szereplésem.

Cseke Péterrel együtt még meghívást kaptunk az Irodalmi Kör megalakulására. Örömmel hallgattuk ott egy bányász-sisakos ifjú felszólalását, melyben a versíráshoz „szókincset” kért az elnöklő tanártól, s csodálattal hallgattuk meg Csepreghy Lenke furulya-együttesének koncertjét az iskolában. A kezdeményezés bátorsága tehát nem szűnt meg, de eredeti nagy terveink elmaradásán nem csodálkozhattam, hiszen kiderült, hogy helyi támogatónk, Soós Bélát közben elmozdították a néptanácsból, sejthető okokból a borvíztöltő üzembe helyezték át.

Árvíz sodorta el a barlanghoz vezető új hidat is, nem akadt már senki sem, aki azokat helyreállítsa.

Mindaz az ígéret, amit még a Két Falu Napja esztendejében reményekkel eltelve az ország első magyar napilapjában, az *Előrében Goethei tájért Vargyason* cím alatt patetikusan elkiáltottam, odaveszett a semmibe. Pedig amíg egyik sógoromnál, Máthé Miklós sebénél (esetében nem boldizsár) fészkeltem, egymásnak adták a kilincset a Rika vezetői és munkatársai. Kint az udvaron zajongtak az unokák, benn összebújt mérnök és lelkész, földműves és bányász, hogy pályát nyisson a jövődő Vargyásának. Kidolgoztuk gondosan a raktárrá omlott reneszánsz Daniel-kastély „saját erőnkől” szándékolt restaurálásának tervét, s képzeletben ide helyeztük a létesíten-

dő Erdővidéki Múzeumot bányatechnikai, helytörténeti, néprajzi részlegével, s külön egy bútorfestő műhellyel. Kortanúk emlékezetére hagyatkozva megterveztük az elhanyagolt fűvészkert visszaállítását... Mindezt írásban felterjesztettük a Szocialista Nevelés és Művelődés Tanácsa sepsiszentgyörgyi bizottságának, ahol Sylvester Lajos fogta pártunkat, s a plánumokat nyilvánosságra hozta.

Megmaradt irattáromban egy országos barlangász-konferencia programja, melyre különben a meghívókat szét is küldtük. Szóba került erre az alkalomra egy barlangszínház megnyitása is, kikerestük hozzá Bánffy Miklós odaillő *Naplegenda* című darabját. Papiroson rekedt minden. Most már senki sem keresett fel a falu ügyeiben, legfeljebb én kopogtattam be a régi munkatársakhoz, de ha szóba hoztam a letűnteket, óvatosan körülnézett mindenki, és – elhallgatott.

Most már igazán be kellett húzódnom kolozsvári szobámba. Irodalmi elképzeléseim ebben a magányban epizódokra, apró esszék írására foszlottak, ilyesmiket küldözgettem sorozatosan Sütő András lapjának, a marosvásárhelyi *Új Életnek*, s ezekből tevődtek össze egyre zártabb magánéletem „igaz történetei”. *Táj és nép* című gyűjteményemet a kolozsvári Dacia adta ki (1978), az *Acéltükör mélye* (1982) pedig a Kritérionnál jelent meg Bukarestben. A műfaji szétaprózódással ellentétben azonban – búcsúzól Erdővidéktől – összeraktam egy kötetben mindazt, amit Vargyasról 1941-től kezdve különféle lapokban megjelentettem, s így talán-talán felér egy mozgó falumonográfiával a Kritérion-kötet. Annál is inkább, mert a Rika-egyesület fénykorában falujának tudományos feldolgozására készülő Borbáth Károly állandó üldözöttsége közepette tragikus módon, eléggé rejtélyes körülmények közt 1980-ban elhalálozott. Készülő munkájának adataival még az én *Vargyasi változások* című kötetem (1979) hitelét szolgálta. A Kisgyörgy Zoltán térképeivel, Bartha Árpád fotóművész találó vargyasi

felvételeivel ellátott könyvecske 36 írása, ha másként nem, legalább szívemben és lelkemben összefüggő egész.

A vargyasi iskola alapításának 400-ik évfordulójára ezt a kötetet vittem el és dedikáltam az emlékünnepeyen, legalább a betű őrizzen meg valamit a falu önmagára ébredésének egy szép kalandjából. Ennyi maradt meg, no meg a kastély helyreállítását sem lehetett leállítani, ha nem is került múzeum beléje, hogyisne, éppen a beálló diktatúrában! A Vargyashoz csatolt és a felszámolás elé kerülő környékbeli falvak gócpontjában ez lett az új községháza.

Isten veled csepesz és vőlegénykendő.

Isten veled bányásmúzeum.

Isten veled barlangszínház.

Isten veled Vargyas.

10.

Volt egy szabadidőbeli mellékfoglalkozásom: a lexikon-szerkesztés. Már minden más „főfoglalkozás” – egyetem, *Korunk*, Rika-egyesület – időszakában, majd mindezek elmúltával, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, legyártásában maradhattam továbbra is hivatásként vállalt közéleti szereplő. Hovatovább ez lett minden időmet betöltő szenvedélyem. Ide mozdult minden igyekezetem, magányom feloldódott egy barátaimmal közösen kibontott munkahálózat napi cselekményeiben.

A lexikon mint nemzetiségi kalauz gondolata egy utazó börtöncellában született. Furcsa, de igaz, kalandosnak tűnő ez a kezdet. Vasúti rabkocsiban szállítottak többünket börtönből börtönbe Erdélyen át, s Venczel Józseffel ezen belül is különválasztott rekeszben kerültem össze, ahol csak állva fértünk el ketten: a szókimondó katolicizmusa miatt fogoly szociológus, és én, a baloldal egyeduralmába rejtett nacionalizmussal szembekevert szocialista közíró. Vitatkoztunk filozófiáról, keres-

tünk találkozási pontokat gondolkodásunkban, s valahol Segesvár és Kolozsvár között a kattogó vonalon kerekedett ki az erdélyi magyar önismereti útmutató terve. Ez 1954-ben történhetett. Na persze a tervnek érlelődnie kellett. Gátolta az is, hogy kényszerű útitársam – bár nem ugyanabban a perben, de hasonlókért ítélték el bennünket – csak jóval később szabadult, s újabb időbe telt, míg szakmailag újra elhelyezkedhetett.

A román egyetemmel már egyesített magyar egyetem irodalmi tanszékén kezdtük előkészíteni Jancsó Elemér tanártársammal s a tanszemélyzetből Láng Gusztávval és Sóni Pállal a romániai magyar írásbeliség egészére kiterjedő enciklopédikus mű anyagát. Még három év választott el attól, hogy kerekén ötven évéssé váljék a Romániához került Erdély magyar irodalmának helytállása. A félszázad önvizsgálatára készülve jelentettem be az *Igaz Szóban Hazai magyar Athenas* címmel (1966) írásbeliségünk készülő számbavételét. Arra a kérdésre igyekeztem válaszolni: „Mit adott a hazai magyar irodalom fél század leforgása alatt népnek és országnak, szomszédságnak és a nagyvilágnak?” A választ előlegezve közlöm: „Sajátos emberség izzik mindabból, ami volt és ami most erjed, szívből mindörökre.”

Éppen ez az emberség, a kisebbségbe kényszerített erdélyi magyarság történelmi vállalásának tekinthető célmegjelölés vált első pillanattól kezdve valahol gyanússá. Amikor valaki megkérdezte, van-e munkánknak engedélye az állambiztonsági hatóságok részéről, jobbnak láttuk áttenni székhelyünket szabadabb helyre, a *Korunk* főtéri szerkesztőségébe, ahol akkor még megvolt a munkahelyem. Itt alakítottuk meg a tervbe vett irodalmi lexikon munkacsoportját 1968. november 30-án. Szándékunkat bejelentettük az Irodalmi Könyvkiadó bukaresti központjánál, ahol a magyar szerkesztőség nevében Bodor Pál fogadta el javaslatunkat, s vette programba a lexikont. Az már csak adminisztratív ügy, hogy szabályos szerződésre ké-

sőbb, a jogutód Kriterion Könyvkiadónál került sor Domokos Géza igazgatósága idején. A bejegyzett névsor szerint alapító szerzők ábécés sorrendben Balogh Edgár, Benkő Samu, Jancsó Elemér, Kacsó Sándor, Láng Gusztáv, Reischel Artúr, Sóni Pál és Venczel József. Ezzel vállalkozásunk (betűszóval RMIL) jogi kerethez jutott. Valóságos testületté váltunk, kilátás nyílt a megjelenésre.

A lexikoni munka indulása szép erdélyi hagyomány évfordulójával függött össze. Kétszáz évvel azelőtt, 1766-os keltezéssel jelent meg Nagyszebenben Bod Péter magyarigeni lelkész *Magyar Athenas* című életrajzgyűjteménye 528 magyar szerzőről, s ez a munka serkentőleg hatott ránk. Még hozzá két jellegzetességével. Egyrészt azzal, hogy szépirodalmat, vallási, politikai, tudományos és tankönyvirodalmat a közös írásbeliség tekintetbe vételével egybeillesztett, másrészt azzal, hogy nemcsak száraz adatokat közölt, hanem olvasmányossá tette anyagát értékelő, vitázó, hangulatkeltő megjegyzéseivel. Mindkét tulajdonságát, az irodalom minden válfajára kiterjedő jelleget éppen úgy, mint a színes bemutatást magunkévá tudtuk tenni saját mondandóink számára. Nem zsugorítottuk tárgykörünket a művelődés egészéből kiragadott szépirodalom esztétikájára, s óvakodni akartunk attól, hogy egyhangú telefonkönyvféleséget eszkábáljunk össze, fölcserélve az íráskultúra panorámáját a bibliográfiák gépiességével. Maradtunk az eredeti megoldás mellett, amit Venczel Józseffel közösen képzeltünk el ama ketrechen, önismereti kalauzt szánva mindenki számára a nemzetiségi életben.

Az erdélyi magyarság egyetemességének megfelelően eleve, már az alapításnál és a szerkesztői hálózat kivezetésénél betartottuk a Vásárhelyi Találkozótól örökölt plurálist egybefogást. A *Korunk* fedezékében párt- és világnézeti különbség nélkül állott össze a gárda, világi és egyházi személyekből, különböző gondolkodású tanárokból, humán és reál beállított-

ságú szakemberekből. Elhatároztuk, hogy a címszavak összeállításánál kizárólag az eredeti magyar írásbeliség dönt, akkor is, ha nem magyar nemzetiségű, hanem román, német vagy magát zsidónak valló légyen a szerző. A munkát nagyvonalúan országos méretűre szabtuk, vidéki szerkesztőket bízva meg város és tájegység anyagának begyűjtésével. Előfeltételként írtuk elő a feldolgozandó személyi adatok mindenkor beágyazását a helybeli magyar irodalom, sajtótörténet, könyvkiadás, intézményi élet fonadékába. Így lett minden erdélyi városban bázisunk.

Összefüggő kép ígérkezett Máramarostól a Bánságig vagy Kalotaszegtől a Székelyföldre a magyar szellemi életről, sőt annak gazdasági, műszaki, közéleti mozgásjelenségeiről is. Hihetetlen feladatra kellett felgyürkőznünk, mert az 1919-es fordulat óta sem a Szinnyei-, sem a Gulyás-féle életrajzi gyűjtemények vagy más kimutatások nem adtak kellő felvilágosítást dolgainkról. A begyűlő anyag szakszerű átvizsgálására nemcsak irodalmárokat és nyelvészeket vontunk be, hanem hozzáértőket minden más szakterületről is.

Abból indultunk ki, hogy a megjelent irodalmi munkák egész sora képzőművészettel, film- és fotókultúrával, televízióval, színművészettel kapcsolatos, az írásbeliség jelentkezik a folklór, zenetörténet, történelemtudomány, filozófia és művelődés, sőt a természettudományok, a technika tárgykörében is. Teljes körképet csak ezekkel együtt adhatunk a magyar nemzeti kisebbség folytonosságáról. Nem hiányozhatott a volt vagy még meglévő magyar intézmények, elsősorban az egyházi élet írásos jelenségeinek nyilvántartása sem. Így tárul fel az írásosság ürügyén létünk kataszteri képe. Ez az, amit sokáig a munkánkat kísérő kritika nem tudott eléggé megérteni. Az ilyen enciklopédikus irodalmi tükrözés egyelőre szokatlan.

Kiadtuk kérdőíveinket, megkövetelve minden szerzőtől nemcsak születése helyét, iskoláztatása állomásait, hanem fo-

glalkozása helyszínének megjelölését is. Mindezen adatok birtokában vázolhattuk fel áttekinthetően az erdélyi magyarság elterjedésének, tanulmányi hálózatának és életterének sokgyökerű változatosságát. Csak fedezze fel mindezt a sorokban és a sorok közt az olvasó... Megállapodtunk abban is, hogy minden olyan városnak, ahol irodalmi fórumunk van, külön címszót adunk, utalva – saját nagyvárosi gócnak hiányában – az itt élő magyarság regionalizmusában kialakuló jellegzetes szórvány-urbanizmusra s egyben a helyi erőforrások összefüggéseire. Befogadtuk a lexikon tervébe az egyetemes magyar kultúrának minden olyan élő emlékezetét és párhuzamát, mely a kisebbségivé szakadt nemzetrészt egyetemes hovatartozását igazolja. A műfordítások számbavétele – elsősorban a román irodalom magyar visszaadása – beillesztette írásbeliségünket egy szélesebb romániai együttélés harmóniájába, nemkülönben az európai és világirodalom távlatai közé.

Lexikonunk nagy erőfeszítéssel indult, s ha sikerült is valamelyest az összkép, vagyis az eligazítás önismeretünk felé, éppen a túlméretezés hozott magával időbeli eltolódásokat az elkészítésben, valamint szövegbeli hiányosságokat is. Az RMIL I. (A–F) kötete csak 1981-re készült el. Ráadásul megjártuk a hivatalosan ugyan „nem létező”, mégis ránk tört cenzúrával is.

A szó szoros értelmében a nagyváradi nyomda szedőgépeiből ráncigálták ki a lexikont, vádasként a tucatjával illetve a hevenyészetten átnézett kefélenyomatokat. A paksaméta felkerült Bukarestbe. Éppen Sepsiszentgyörgyön tartózkodtam András fiamnál, a színházi rendezőnél, ott ért a durva és valójában törvénytelen beavatkozás híre. Mit tehettem mást? Kilencven szóból álló táviratot küldtem egyenesen Ceaușescu államfőhöz, akiről tudtam tapasztalatból, hogy hallatlan hiúságában esetenként szívesen gyakorol kegyelmet, ha közvetlenül magas személyéhez fordulunk közbelépésért. Arra kértem, tegye

lehetővé, hogy fogadjon a Művelődési Tanács vezetője, egy mérnök, Gîdea asszony. Válasz ugyan nem jött, de meghívás igen.

A miniszteri rangban működő tanácselnök megijedt. Egy hónapig váratott, majd megtörtént a fogadás. Domokos Gézával, a Kriterion igazgatójával együtt mentem fel hivatalába, ahol egy 18 gépelt oldalas „szakvéleményt” olvasott fel nekünk. Szerencsénkre jelen volt egy nála műveltebb államtitkár, aki velünk együtt megdöbbenően hallgatta a zavaros pamfletet, s jelezte is, hogy nem ért egyet a hallottakkal. Kiderült, hogy magyarul alig tudó három egykori mérnök-iskola társ bütölkölte össze a lexikon egészét elvető, annak tartalmát kiforgató vádiratot. Ezek a „megbízható” házi kritikusok már abban is Románia-ellenes nacionalizmust találtak, hogy történetesen Magyarországon születettek vagy oda távozottak is előfordulnak a kötetben, még ha azok írásai eredetileg itthon jelentek meg Romániában, s kifogásolták, hogy a lexikon a kisebbségi magyar irodalmat külön entitásnak fogja fel, ahelyett, hogy a román irodalom részének tekintené.

A fehér hajtincseről és gyermeteg korlátoltságáról ismert miniszternő kezét égnék emelve szörnyülködött, amikor fejünkre olvasta az előtte forgó papirosokból, hogy irodalomként egyházi kiadványok is feltűnnek a könyvben, s a mennyezetre tekintve kiáltozta, lobogtatva a jelentést: „Popii!” (Papok!) Fennakadt azon is, hogy szó kerül a moldvai csángókról. Meg kellett magyaráznunk, hogy ha azok nem magyarok, akkor az oltyánokat és mócokat se számítsuk románnak! Hosszas vita után a szöveg maradt, de néhány egyházi szerzőt és több néprajzi címszót csillaggal későbbi kötetek címszávaiba utaltunk át. Megalkudtunk abban a reményben, hogy az irodalomhoz nem konyító mérnökasszony, különben az államfő nejjének kegyeltje, örökké nem marad posztján, a lexikon viszont fut majd tovább.

A megtámadott kötet végre még abban az évben megjelenhetett némi elhagyásokkal. 47.000 példánya (ebből 7.000 darabot Magyarország vett át) menten el is fogyott, ma már keresett ritkaság. Valóságos diadalmenet volt bemutató körutazásunk egész Erdélyben, ahol a helyi szerkesztőkkel léptünk a közönség elé. Nem felejttem el, mennyire elismerésnek vettem, amikor egy aradi és tőle függetlenül egy csíkszeredai felszólaló úgy emlékezett meg lexikonunkról, hogy azt „mint regényt olvasta végig”. Így is képzeltük el Venczel Jóskával a terv megszületésekor, miközben Erdélyen át futott cellánk egyik börtönből a másikba.

Nem mondom, ez csak „kisebbségi” siker volt, egy magyarországi kritikusunk azonban ugyanekkor *Őszintén a „kormoskönyvről”* cím alatt a győri *Műhelyben* szitává lőtte fekete borítókötésű munkánkat, szemenként kiválogatva és felhánytorgatva hiányokat. Szakmailag itt-ott igaza lehetett, de nem értette meg, amit önazonosságának történelmi felismeréséhez megkapott lapozás közben a honi olvasó. Egészen másként, bátorítólag hatott Szász János üdvözlő recenziója a bukaresti *Előrében*. Szerinte „...hiánypótló, hiányt kiiktató jelenségről van szó. Ez a lexikon is bizonyítja a szellemi nagykorúsággal együttjáró felelősségérzetet, amely nemcsak szerkesztőire jellemző, hanem arra a jelenségmezőre, melynek tüneteit strukturájukban felismerték, a tárgyat magát, amelyet áttekinthető szerkezetté lényegítettek.”

No de azért „odaíróról” is akadt biztatás. Igaz, átkerült társunk megőrzött erdélyisége hangulatából. Ruffy Péter *Családi ház* cím alatt (1982) a *Magyar Nemzet* hasábjairól így üzen: „Gyötrelmesen szép szimbiózist teremt a mű. Olvasója gyászol, holtaknak integet, tengerekből merít, élőkkel kezel, múltakban merítkezik meg, a jövő láthatárát kutatja, s ha koldusként kezdte volna el, lapozgatás közben olyan Midasz

királlyá válik, akinek a kezeérintése nyomán arannyá lesz minden.”

Munka közben a lexikon szerkesztősége átalakult és kibővült. Az alapítók közül Jancsó Elemér, Sóni Pál, a nálunk Réthy Andor fedőnévvel szereplő Reischel Artúr kolozsmonostori plébános, sőt maga az egész lexikon-koncepció megalkotója, Venczel József sem érte meg a késői megjelenést. Helyükbe Dávid Gyula, az 1956-os magyarországi népfordalom után büntetőtáborba hurcolt fiatal irodalomtörténész, Kántor Lajos *Korunk*-szerkesztő, Köllő Károly, a román–magyar irodalmi kapcsolatok szakembere, Gábor Dénes bibliográfus, Tóth Sándor filozófus és a tudományos irodalom számontartására Szabó Attila agrárbiológus került. Legalitásunk erősítésére a Romániai írók Szövetsége kolozsvári helyiségébe tettük át összejöveteleinket. Ezekről összesen 79 jegyzőkönyv (1968–1984) maradt hátra egy eljövendő erdélyi magyar irodalmi múzeum számára.

Az első kötet kedvező visszhangja felvillanyozta munkae-
rőnket. Teljes biztonságban érezve magunkat aránylag gyorsan elkészült a soron következő II. (G–Ke) kötet. De hát Bukarestben is csak egyszer volt kutyavásár. A kéziratköteget „jóakarátú tanácsadás” címen bekérték, s újra kezdődött a rosszabbodó állapotokra olyannyira jellemző harc minden címszóért. Egy írásban kapott hivatalos véleményezés megint csak kifogásolt hivatkozásokat az 1919-et megelőző korszak irodalmára, mintha Erdélyben csak azután jelentkezett volna magyar írás. Nem helyeselték egyébként sem a magyarországi vonatkozásokat, mintha a trianoni határ elmetszette volna a magyar kultúra egyetemességét. Tiltakoztak a vallási tárgyú írásbeliség belefoglalása ellen. Nem fogadták el a szépirodalmi túlmenő anyagot. Beleszóltak abba, hogy a „lexikoni szabályoktól eltérően” egyes írók esszé-szerű kiemelésben részesültek. Egyáltalán nem értettek egyet azzal, hogy a szer-

zők iskoláztatását részleteztük, s a leghatározottabban visszautasították a Romániából eltávozottak megemlítését. Külön kiemelve törölni kívánták a romániai magyar irodalomból Kós Károlynak még a nevét is.

Hogy miért vonultatom fel a munkánk ellen készülő újabb támadás részleteit? Meg kell örökítenem ezt az irodalompolitika mezében fellépő sovén mentalitást, mert előrejelzése lett mindannak, ami a lexikon-kérdésen túl is bekövetkezett. Mi a rendelkezésünkre bocsátott kifogás-listát tárgyalási alpnak fogtuk fel és alkudozni próbáltunk, arra gondolva, hogy majd! Majd egyszer a kényszerűen kihagyott részek is megjelenhetnek egy újabb kiadásban, s csak ott kötöttük meg magunkat, ahol elveinkkel ellentétes átfogalmazások, szóval hamisítások szándékait kellett visszautasítanunk. Egyezkedésünk azonban nem sikerült. Szóban megkaptuk az engedélyt, amikor azonban a kéziratot már csonkán – kihagyásokkal, ám változtatások nélkül – a nyomdába küldtük volna, egy szimpla telefonutastással az elfogadott szöveget is betiltották.

A rendszer megmerevedett. Maga az államfő nem volt többé sem szóban, sem írásban megközelíthető. Az erőszakos beolvasztás időszakába léptünk.

Baljós figyelmeztetés volt a sajtóigazgatóság és annak hátsó mozgatói részéről fellépő durva kihívás is Kurkó Gyárfás halálát követőleg. A régi MADOSZ és a belőle nőtt Magyar Népi Szövetség elnöke 1949-ben bebörtönözve csak több mint másfél évtized után térhetett haza, elborult lélekkel kerülve vissza a vasesztergapad mellé, s bár Ceaușescu kegyelme rehabilitálta, emléke körül már változott a megítélés. Második kiadásban még életében megjelenhetett ugyan *Nehéz kenyér* című önéletrajzi regénye (1970), a hasonlóképpen politikai fogságból szabadult Méliusz József értékelő bevezetésével, halála után azonban újra felbukkant hamis koncepcióba burkolt megítélése.

Temetése Brassóban még zavartalan volt. Mintha visszajárt volna a Vásárhelyi Találkozó szelleme: a balossággal szembe fordult illegális kommunistát búcsúztatni eljött szülőfalujának, Csíkszentdomokosnak katolikus lelkésze, székely ifjak díszőrsége állta körül a ravatalt, ott voltak öreg munkás-eltársai, sőt megjelent a gyászszertartáson a régi román fegyvertárs is, Tudor Bugnariu egyetemi tanár. Csak miután halotti beszédemet *Példáját idézzük* címmel közölte a helyi lap (1983), pattant ki a botrány. A közlés miatt a szerkesztőség dorgálásban részesült, sőt megmutatták a névsort azokról, akik „írása nem kívánatos”. Természetesen az élen szerepeltem, de hamarosan rákerült az „irodalmi halállistára” Beke György is, aki nek nemcsak máramarosi és szatmári barangolókönyvét hibáztatták az ott élő magyarság sorsképe miatt, hanem egy tanulmányát is a publicista Kurkó Gyárfásról, melyet az akadémiai *NyIrK*-ben közölt. Megtorlásként leváltották az irodalomtudományi folyóirat éléről Gáll Ernő főszerkesztőt (1984), aki így – a *Korunktól* már eltávolítva – végleg lekerült a hivatalos pályáivról. Ő is magára maradt.

Ilyen körülmények közt az egész lexikon-ügy illegalitásba szorult. Az anyagot magánlakásomon rejtegettük. Egyik utolsó összejövetelemlünkön úgy döntöttünk, hogy további munkánkat – immár a III. (Ki–M) kötet előállítását – feltűnés nélkül a Kriterion Könyvkiadó keretében folytatjuk, s a munkaegyüttes kézbe tartását a kiadó kolozsvári szerkesztőségének élén álló Dávid Gyulára bizzuk. A tematikában egyre bővülő munkába mezőgazdasági szerkesztőnek Cseke Pétert, a műszaki írásbeliség számbavevőjének Jenei Dezső mérnököt vontuk be. Rám az anyagbegyűjtő levelezés és a befutó címszavak „lexikografizálása” (saját kifejezésem) hárult. Máig őrzöm a befutó vála szoknak „levélírók” és „utalások” címen kettőskönyvelt gyűjteményét tíz iratcsomó 3100 sorszámával. Miután összejöveteleinket óvatosságból megszüntettük, mindent a személyes

levélváltások helyettesítettek. A Kriterion előlegeket nem folyósíthatott, így magunk kellett gondoskodnunk akár a postázás, akár egy-egy kiutazás vagy esetenként szükségessé vált tiszteletdíj fedezéséről. Ezért juttattuk ki a leállított II. kötet eredeti gépírási szövegét a Széchényi Könyvtárnak Budára, ahol Juhász Gyula igazgató ki is utalta ellenszolgáltatásként a munka folytatásához szükséges összeget. Segítsége nélkül nem jutottunk volna tovább. Mondanunk sem kell, hogy munkatársaink többségének még így is évekig adósok maradtunk.

Az elfekvő II. kötet csak az 1989-ben kitört romániai népfelkelés után kerülhetett elő rejtékéből, de most a papírhiány és tőkeszegénység késleltette a megjelenést. Így esett meg, hogy a G–Ke címszóanyag csak kereken tíz esztendővel elkészülte után kerülhetett forgalomba. 1991-ben adtuk át a közönségnek egy erre az alkalomra egybehívott nagyváradi gyűlésen, ahol Dávid Gyula emléklapokat osztott szét az annyi bajban is helytálló nyomdászemélyzetnek. Igaz, most már csak 20.000 példányra volt tehetségünk, amiből Magyarország mindössze 700 példányt vett át. Az INDEX jelzésű borítószalaggal ellátott kiadvány hamar el is fogyott. Ezt az örömet nem élte meg a kezdeményezők közül Kacsó Sándor, belső munkatársaink sorából Kelemen Béla nyelvész, Mikó Imre jogtudós, Nagy Miklós agrárszociológus sem. Mi sorra elhullunk, de hiszem, hogy a lexikon további köteteivel túlél mindnyájunkat, akik belekezdünk.

Az utólagos megjelenés a történelem fordultával azzal a kockázattal járt, hogy félreérthető benne a szocialista múlt jelenléte, ami a mai közvélemény ellenkező – mondjuk ki: liberális-szabados – túlzásai és kizárólagosságai közepette elítélhető. No de mi éppen azért nem változtattunk semmit sem az összeállítás eredetiségén, mert ezen múlt maga a betiltás 1984-ben. Átfogó szemléletével a lexikon megelőzte korát. A szigorodó parancsuralom éppen azt nem tűrte el, hogy a mun-

kásmozgalom magyar irodalma 1919-től kezdve együtt szerepeljen az egyházak és a polgárság felfogását tükröző kiadványokkal, mint ahogyan például egymás mellett olvasható lexikonunkban az *Ifjúmunkás* és a református *Ifjú Erdély* címszava, vagy megfér egymás mellett Józán Miklós unitárius püspök-író és Józsa Béla, a székely munkásmozgalom szószólója. A lexikonnak ez a magyar írásbeliség jobbtól balig és baltól jobbig terjedő egységes nemzetiség-képe váltotta ki a szellemi terrort gyakorló bukaresti főhatóságok ellenszenvét, s ma megnyugtató, hogy olvasóközönségünk részéről hasonló kizárólagosság nem vagy csak peremen jelentkezett.

A lexikon-vállalkozás különben nem maradt magára az erdélyi magyar értelmiség törekvéseiben. Két egyidejű és párhuzamos munkaközösségi teljesítmény érte el, sőt múltá felül nyelv- és írásvédő kezdeményezésünket, szakmai tökélyével figyelmeztetve a már-már elhallgattatott erdélyi magyarságban rejlő képességekre.

Elsőnek Szabó T. Attila nyelvészprofesszor iskolája jelentette meg *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* elnevezésű sorozatának I. kötetét (1975), évtizedes levéltári kutatások nyomán kitergetve a hagyományos magyar szóhasználat minden bizonylatát. Gyors egymásutánban következtek újabb kötetek (1978, 1982, 1984), ha nem is gyakorlati feladatokra bontva, de annál nagyobb nemzetközi – a finnugor kutatásban páratlan – teljesítményként világpályára emelkedve. A növekvő belső akadályok miatt a IV. kötet után (jelképesen a „házsongárdi” címszónál) megszakadt a folyamat, a további köteteket már egy megváltozó világra hagyva.

A süllyedő Atlantisz vulkán-mélyiségéből még fellövellt egy csodálatos másik kitörés is: a Pálfalvi Attila és Jenei Dezső szerkesztette vaskos *Magyar–Román Műszaki Szótár* (1987) nem kevesebb, mint 120.000 magyar technikai szakkifejezéssel. A napi életben már eltűnőben volt a műszaki világ dolgainak

magyar megnevezése, a magyar ipari iskolákat felszámolták, a műegyetemi jegyzetek kifogytak, s íme, egy tizenhat tagú szakember-csoport kivágta a rezet: összeállította az eddig legteljesebb magyar szakmai szókincs-gyűjteményt! Régen elszakadtam már a *Korunktól*, ahol gyűltek a diktátor arcképei és a muszáj-cikkek, de a régi gárda a nemzeti identitásra nehezédő nyomás alól még mindig kapaszkodóra talált a reáliák szakmaiságában. Ilyen vonatkozásban üdvözölhettem még *Szép ötvözetű műszaki nagyszótár* cím alatt (1988) mérnökeink példamutató magas teljesítményét.

Ez a három életjel – az irodalmi lexikon, a szótörténeti tár és a műszaki szótár – folytonosságot őrzött meg a maga módján, s hogy egyik sem holt hamvába, ahhoz az 1989-es népfelkelésnek kellett eljönnie. Kinyílt a sajtószabadság, s a továbbiakban már a köznapok elhanyagolt szükségletei felé fordította a nemzeti tárgykörhöz hű maradt értelmiségi csoportokat. A szakmai népszolgálat ezentúl újra a tömegek közvetlen kérdéseinek megoldása felé is fordulhatott.

11.

Egy diktátor képét megrajzolni? Erre nem vállalkozhatom. Ilyen feladatra csak az volna képes, aki benyithat a párttörténeti levéltár titkaiba, aki a kortársak vallomásaiból kiszűrheti a megbízható személyi adatokat, aki esetleg lélektanilag, sőt orvosilag is hitelesen állapíthatja meg egy teljes személyiségrajz kritériumait. Mindebből nekem csak alkalmi benyomások, kiragadott szavak és gesztusok jutnak, mindenesetre közügyi vonatkozásokban, hiszen érintkezésünk, pontosabban esetleges találkozásunk vagy éppen ütközésünk nem is hozzám, hanem mindenkori fellépésem nemzetiségpolitikai részletkérdéseimhez tapadt. Tegyem gyorsan hozzá: időbeli folyamatoságában változó Ceaușescu-képpel találkoztam, mintha nem

is mindig ugyanazzal az emberrel lett volna dolgom. A pillanatfelvételek azonban legalább hitelesek.

Amikor az egyetemek egyesítésekor megismerkedtünk, csupán egy felsőbb parancs erélyes végrehajtóját, a nyers pártaktivistát láthattam benne, hiszen helyette Joja akadémikus ideologizálta meg a történeteket. Időbe telt, míg egy tanácskozás vagy bankett keretében, mindenestre nagyobb társaságban engem felfedezett, s közölte velem Kurkó Gyárfás rehabilitálását, a Gheorghiu-Dej korszakában elkövetett bűn jóvátételét. Nem hiszem, hogy kisebbik fiam keresztapjának, szóval Gyárfással való családi kapcsolatunknak lett volna a közlés köszönhető, inkább az MNSZ-vezető egykori fegyvertársának. Elégtételt kaptunk mindnyájan, akiknek végig kellett szenvednünk a nemzetiségi anyaszervezet fondorlatos felszámolását. Itt kezdődött bizonyos konszenzus kettőnk között – a fiatal román pártvezér és az idős magyar párttag között. Erre a mondhatnám bizalmi viszonyra lett jellemző nem egy közbelépésem sikere.

Kolozsvárt feloszlatták a szakmailag híres magyar süketnéma-intézetet. Hozzám fordultak segítségért a megriadt nevelők, siettem is a mindenható pártelsőhöz, aki annak hallatára, hogy én éppen a magyar süketnémák anyanyelvi oktatását védem, éktelen kacajra fakadt. Fel kellett világosítanom, hogy ebben nincs semmi nevetnivaló, mert éppen a többé-kevésbé süketnéma gyermek számára nélkülözhetetlen az anyaszáj mozgásának és hangjainak továbbképzése az eredeti családi nyelven... Az iskola megmaradt magyarnak.

Mondjak egy másik esetet. Egy társaságban, ahol többen voltunk magyar meghívottak, felhorkant a már államfővé emelkedett pártaktivista, amikor a románul magát nehezen kifejező Nagy István íróársunk valami olyas kifejezéssel élt, hogy „a magyarság kétségbeesett...” Azonnal meghívott a kifejezés tisztázására, hogy keressük fel hárman is: Nagy István-

nal együtt Gáll Ernő meg én. Másnap reggel meg is jelentünk a pártépületben, ahol román részről az éppen lelépő Vasile Vaida tartományi titkár és a helyébe kinevezett Maxim Berghianu is várt az elnök oldalán.

A hatos értekezlet során feltártuk sérelmeinket. Ceașescu váratlanul hozzám fordulva megkérdezte, mi a „professzori” véleményem a helynevek román használatáról a magyar sajtóban? Arra hivatkozott, hogy panaszt tettek nála, amiért egy nagyváradi napilapban – akkor még csak ott – a magyarok lakta helységek nevét magyar szövegben is román változatban és helyesírással közlik. Szerinte a panasz érthetetlen, hiszen a magyar olvasónak, ha Careiban vásár van, Careiba kell megváltania a vasútjegyét, különben nem jut el a nagykarolyi vásárra... Készséggel válaszoltam, hivatkozva a Román Akadémia Rosetti-féle helyesírási szabályzatára, mely szerint azok az idegen helynevek, melyek román nyelvű változatban (London–Londra, Leipzig–Lipscani, Budapest–Budapesta) honossá váltak, részei a román szókincsnek, és ezért románul írandók. Mi sem kívánunk egyebet, mint nyelvünk védelmét. Kifejtettem, hogy a magyar lakosság ismeri és használja az erdélyi helynevek mindkét változatát, de magyar szövegben szabálytalannak érzi a román helynevet, s érthetően az ilyesmit a magyarságra sérelmesnek tekinti.

Amire nem is számítottam: úgy egy hét múlva magához hivatott Berghianu, és egy nagyváradi lappéldányt nyomott kezembe. „Nézze csak – mondta –, már ott is magyarul írják a helyneveket! Ceașescu elvtárs önnek adott igazat!”

Ilyen és hasonló magatartás máskor is megismétlődött. Amikor a helyi hatóságok önkényes döntéssel megszüntették a volt piarista gimnázium helyén működő magyar középiskolát a kolozsvári Farkas-utcában, elegendő volt egy távirat címére azzal a hivatkozással, hogy nemrég éppen ő üdvözölte az iskolát fennállásának 400-ik évfordulója alkalmából. Azon-

nal érkezett az utasítás telefonon a megyei pártfórumokhoz: „A magyar iskola marad!”

Egy szemtanútól bizalmasan megtudtam egyik Ceaușescu-hoz intézett beadványom történetét. Ebben azt javasoltam, adják elő végre magyarul iskoláinkban az ország történetét és földrajzát, s mert ezek román előadásnyelvét már évek óta „a román nyelv jobb elsajátítása” ürügyén írták elő, inkább magának a román nyelv- és irodalom órának a kiegészítését ajánlottam olyanformán, hogy annak szépirodalmi anyagába foglaljanak bele a teljes iskolai tematika szókincsét tartalmazó olvasmányokat is. A levelet az államfő egy tanügyi értekezleten elő is terjesztette, kezében a beadvánnyal, melynek tartalmával egyetértett, de egy bizonyára előre kipreparált tanfelügyelő – még hozzá magyar nemzetiségű – azonnal tiltakozott, s Romániának továbbra is „a haza nyelvén” történő bemutatása mellett kardoskodott. Ellenjavaslata természetesen támogatásra talált az értekezlet résztvevőiben, tekintettel azonban az államfő előterjesztésére kompromisszum jött létre. Elhatározták, hogy a szóbanforgó román nyelvű tankönyveket lefordítják magyarra, s ezek segítségével a magyar diák a továbbra is román nyelvű előadásokat magyarul követheti.

A szokatlan dupla-tankönyves megoldásból azonban nem lett semmi. A készülő magyar fordítások szövegében ugyanis minden tulajdonnevet románul akartak közölni, amit egy józanul ítélő magyar tankönyvbizottság joggal kifogásolt. Hivatkoztak arra, hogy „Hunyadi János”-tól „Gyulafehérvár”-ig vagy a „Duna” folyamig ezeket a tulajdonneveket a romániai magyar sajtó magyarul használja. Erre a már kiszedett, nyomásra kész segédtankönyveket visszavonták. Maradt minden a régiben. Az igazi cél, a magyar történeti személyiségek és a helynevek elrománosítása továbbra is a román nyelvű tankönyvek gyakorlata maradt.

Ilyesmi után talán érthetőbb, miért egyeztem bele némi tusakodás és egy évi vonakodás után abba, hogy a fiatalság nemzetkisebbségi népszolgálatának példázatát, az *Intelmek* című zsebkönyvet (1972) Ceaușescu-idézettel is nyomatékosítsam, méghozzá olyannal, mellyel az államfő uralkodása kezdő szakaszában további ezeréves román–magyar együttélésünk békéjével kecsegtetett, meghazudtolva bárminő beolvasztást. És érthetőbbé válik az a távirat is (1981), amely mégiscsak a meghurcolt irodalmi lexikon megjelenését mozdította elő. Egy ilyen korai – mondjuk így – „barátságára” hivatkozott Király Károly is, amikor már régen szembefordult a suszterinasból pártaktivistává, majd ebből a státusából diktátorrá emelkedett Ceaușescuval.

Valójában nem is benne, hanem a diktátort kitermelő pártban csalódtam. Ő – mi is volt? Át kell vágnom magamat honi és nemzetközi mítoszokon, hogy mérlegelhessem történelmi bukását és személyi tragédiáját. Elő kell varázsolnom lelkem legmélyéről azt a leszegényedett magyar középosztályból hozott plebejusi vonzalmat, mellyel diákkorom kisebbség-élménye óta feltörekvő kisemberek új történelmét vártam és tiszteltem, úgy érezve, hogy velük kell megosztanom könyves családból, gazdag értelmi múltból eredő fölényemet. Igen, ez bennem lappangott mindig, valahogy Nietzsche Übermensch-pózából hajolva munkások, parasztok elmaradt tömegei felé.

Ki kell elemeznem végre magamból azt a beképzelt, valójában csupán tanultsági többletet, mellyel hivatásként vállaltam a tanítást, a felvilágosítást, széles néprétegek mozgalmi felkarolását. Bensőleg feszített, hogy kijussak egy elit-gögből, s gondolkodásomban szerzett előnyökkel csatlakozzam „lefelé”, s hasonló felfogású „úri” társaimhoz hasonlóan a népi erőkkel együtt érvényesülhessünk „felfelé”, egy osztálytalanul közös világban. Örökölt beképzeltség, műveltség és missziós tudat keveredett itt személyiségrajzzá, miért tagadnám? Bű-

nők és erények gomolyagából indulva lehettem volna akkoriban esetleg „Edelnazi” is, csak egy otthonról kapott keresztény plusz, a szeretet néptestvériség-tana tolt oda, ahonnan társadalmi igazságot remélhettem. Elő kellett hozakodnom ilyen vallomással, mert itt gyökerezett magatartásom a mozgalmi tájékozódások során.

Nem tudom magamnak másként megmagyarázni tiszteletemet egyszerű munkás- és parasztemberek iránt. Közvetlen közletről, népi érintkezésből és feladatokból ismertem és csodáltam olyan embereket, akik felsőbb iskolázottság nélkül igyekeztek fizikai dolgozó voltuk szokásrendjéből és lemaradottságukból magasabb életszintre jutni, s ezektől nem különböztettem meg a politikai karriert befutó pártaktivista népvezért sem.

Ceaușescuval szemben akaratlanul is felsőbbrendűséget éreztem egy értelmi fokozatkülönbség okán. Ilyen másság vett körül a MADOSZ kőművesei vagy az illegális munka egyszerű cipészei és lakatosai között is, ez volt a mozgalmi többség, nem a szakszervezetekben már könyvhöz, világnézeti ismeretekhez jutott, eszperantista meg turista szociáldemokrata munkás-elit. Ceaușescu hallatlan ambíciója és hihetetlen munkabírása ellenére sem ilyen munkásmozgalmi avantgárdból való volt, legfeljebb rölapokon és brosúrákon nevelkedett pártaktivisták szimpla tömegemberei közül kapaszkodott elő. Ion Maurer, a szászból jött román kommunista ügyvéd nem láthatott többet benne, mint a fegyelmezett és szorgalmas végrehajtó erőt, s oka lehetett rá, hogy a hatalmi harcba elegyedett, frakciós ellentétek szaggatta pártvezető garnitúrából éppen ezt a fanatikus fiatalot támogatta az utódláskor. Erélyét és még semmilyen személyeskedésnek el nem kötelezett voltát tekintve alkalmasnak tartotta bevetését, s nem is késett választottjának pályát nyitni a vezetésre. A bizalmi előlegezést Ceaușescu, aki szívós kitartással küzdötte le dadogós nyelvi hibáját s

páratlan ösztönnel tudott alkalmazkodni „felfelé”, meg is érdemelte. Sokáig én sem reméltem mást belőle, mint a jövő, jó értelemben befolyásolható emberét.

Bár ritkán találkoztunk, nemcsak kitűnő emlékezőtehetségét, hanem valamelyes elismerést is tapasztalhattam személyében irányomban. Közéleti szerepet, tisztséget a pártgépezetben nem viseltem, mégis mintha megkülönböztető tiszteletét éreztem volna. Nem tudom, csak sejtem, hogy illegális múltam, nálánál régibb párttagságom kelthette fel érdeklődését, ha nem éppen egy származásom körül támadt legenda, melynek visszhangjával román értelmiségi körökben is találkoztam. „Magasrangú osztrák-magyar katonatiszt volt az apja” – így mutatott be egyszer egy román társaságban a rektortárs Constantin Daicoviciu, holott édesapám mindössze őrnagy volt, beosztása építészeti számtanácsos. Olyan hír is keringett, hogy Artur Arz von Straussenburg volt vezérkari főnök „rokonom” volna, holott csupán apám nagyszabeni iskolatársaként idéztem „Arz bácsit” családi emlékezésből egy bécsi „igaz történet” kapcsán. Végeredményben az ok mindegy, tény csak annyi, hogy egy ideig volt Ceaușescunál szavaimnak súlya, ha a kölcsönös bizalom nem is tartott örökké.

A nagyromán nemzeti állameszme és a vele járó türelmetlenség a magyar kisebbség nyelve, kultúrája, léte ellen 1919 óta mindig is hol nyílt, hol lappangó, de örökös alaptulajdonsága volt a román akár polgári, akár népi demokrata vagy éppen-séggel szocialista rendszernek. Vagyis hagyományos jellemvonása ez a román nemzeti tudatnak. Mint ideológiai és társadalmi háttérret a fiatal Nicolae ezt készen kapta. Nem forrása volt ő ennek az elfogult lelkiségnek, inkább áldozata.

A diktátor alacsony műveltségi szintje eredetileg nem volt különb a maglaviti csodapásztor babonás hiténél, ebből küzdötte fel magát valami újat kereső átlag-kommunistának. Ebben a primitivizmusra épülő új felfogásban próbálta

megközelíteni korát. Bizonyára fogódzóra is talált a munkásmozgalmi szférában, s szembefordult a „burzsuj” nacionalizmussal is egy világméretű társadalmi megújulás hite szerint. Így kerülhetett lelki konkordanciába istápolójával, Ion Maurerrel, ebben a szakaszban hathattunk rá mi is, alkalmi tanácsadói egy román–magyar együttműködés napi gyakorlatában. Igazolhatja ezt Takáts Lajos, Fazekas János, Méliusz József, Domokos Géza is. Arra már nem volt humán személyi felkészültsége, hogy a sztálini központosító és Sztálin halála után regionálisan szabadabb jellegű román szocializmusban fellépő nemzetállami restauráció csapdáját elkerülje. Mestere, Maurer – eléggé rejtélyes módon – egy baleset áldozata lett, s ha élve is maradt, politikailag a háttérből is kiszorult, kegyeltjét pedig nem is olyan ismeretlen erők kezdték manipulálni.

Gyermeteg vagy beteges hiúságából érdemtelenül magasba emelte a felerősödő nemzeti propaganda és a szocialista világ belső ellentmondásai közepette könnyen neki jutó világhír, gondoljunk akár kínai és koreai tüntető fogadtatására vagy nyugati felértékelésére az 1968-as csehszlovákiai bevonulás megtagadásakor. A készen asztalára helyezett szónoki szövegek papagája, egy kitűnően szervezett, fokozatosan előnyomuló s minden régi nacionalista elképzelést felülmúló pánromán propaganda-művelet színjászó bábja lett.

Még egy biztató megegyezés Kádár Jánossal a kisebbségek kölcsönös megbecsüléséről (1977), még közbelépés a magyar irodalmi lexikon érdekében (1981), még egy megbízás Takáts Lajosnak, hogy tegyen jelentést az erdélyi magyar tanügy állapotáról és ígéret magyar feliratok engedélyezésére Nagyszalontán – bár Takáts halála (1982) megakadályozza a végrehajtást –, aztán beüt a gyanús csönd, s követi a teljes áttérés egy magyarfaló Endlősung, vagyis a teljes felszámolás genocídiumára... Mi történt? Hogyan válhatott az államelnöki szerep egy nemzetállami „homogenizálás” eszközévé?

Ami a román nacionalista szélsőségesek eredendő aknamunkáját és fondorlatos előnyomulását illeti, eléggé bő szakirodalom áll már rendelkezésünkre, így a Kolozsvárról elszármazott Tóth Sándor Párizsban kiadott *Jelentés Erdélyből* című munkája (1987) megalapozta az ilyenemű kutatást, de nála még a nacionalista aspirációk elemzése nem különül el eléggé magától a Ceaușescu-jelenségtől, holott mégiscsak meg kell magyaráznunk a pártvezér-államfő feltűnő változásának okát. Ezzel tartozik a történetírás annál is inkább, mert a diktátor bukásával nyílt titokká vált, hogy nélküle is tovább él, sőt felerősödik a Nagyrománia-eszme a maga türelmetlenségével és fenyegetéseivel.

Gere Mihály RKP központi bizottsági tag szokványosan hivatalos című cikke, *A nemzeti kérdés tudományos, marxista-leninista megoldása – a Román Kommunista Párt történelmi műve, a Korunkban* jelenik meg (1982), nemkülönben magának az államfőnek ugyanitt közzétett beszéde a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén (1983) még egy zavartalan nemzetközi szellemű pártvonal illúzióját keltette, de ezek után szemérmetlenül beáll a fordulat.

Ha nincs is módomban annak háttéréről konkrét bizonyítékokkal szolgálni, a pártélet titkaiból mégis csak kiszivárgott egy és más. Feltételezhetően nem ok nélkül fecsegte el beszélgetés közben egy sajtószolgálatban hol Kolozsvárt, hol Budapesten is megfordult bukaresti pártaktivista, neve szerint Pezderka Sándor, hogy a román fővárosban keringő hír szerint „román körök” megnehezteltek az államelnökre, s meg is fenyegették magyarbarátságáért... Igazolni nem tudom, de a mendemonda pontosan talált a valósággal, s megvilágította a fordulat háttérét. „A magyarok – sügták azok a valakik – mindig a királyokra támaszkodtak a nemzetiségek ellen irányított törekvéseikben, s most Románia köztársasági elnökét akarják megkörnyékeznii, hogy Erdélyben újra fölénybe kerül-

jenek...” Így volt? Nem így volt? A hímek valami magja valószínű.

Mint annyiszor a legképtelenebb „rémhírek” esetében, a történetek hamarosan túlszárnyalták a különben ellenőrizhetetlen suttogást. Sikerült a pártfőtitkárt magyar tanácsadótól teljesen elválasztani. Az elszigeteléssel egyidejűleg felújultak a ravasz provokációkkal is alátámasztott régi irredenta-vádak. Hol a sepsiszentgyörgyi Vitéz Mihály szobornál robbant egy bomba, a tettesek ismeretlenek, hol hasonlóan ismeretlen tettesek magyar zászlót tűztek ki Marosvásárhelyen egy toronyra, igaz, hogy megfordítva, s akadt „oláh-ellenes” röpcédula is román helyesírással... Sikerült tömeghisztériát kelteni egy állítólagos magyar veszély látszatával. Mindazok, akik a nemzetiségi kérdés megoldásának hacsak részleteit is szorgalmazták, testvéri együttműködést keresve, rendre kiszorultak a közéletből, és egyre határozottabban kiharcolták a sajtóból, könyvkiadásból, oktatásból, színművészetből, ami még a magyarság önismeretéből és önmegvalósításaiból valahol is megmaradt.

Bejuthatott-e még valaki közülünk az államfőhöz? Megint csak a megfoghatatlan fáma jutott el hozzánk. Azt rebesgették, hogy „az elnökhöz csak a felesége fogadószobáján át juthat be az ember” – hát ez eleve a látogatók megrostálását, ha nem visszautasítását jelentette. Megint csak a pletyka információszolgálatá világozott fel... Így szájról szájra járt egy bánffyhuynyadi magyar gazda esete. Saját házából blokkház építése ürügyén kitették, s kiverekedte, hogy magának az ország fejének adhassa elő panaszát. Bevezették Bukarestben egy üres terembe. Egyszerre csak felemelkedett a padló és egy kiugró üvegketrecben megjelent Ceaușescu. A meghökkent ember elhebegte feljövételének okát, mire – az üvegfal mögöl – megszólalt a vezér, közölve, hogy a blokkház ugyanakkora telken hatszor annyi lakást ad, ezért fel is fog épülni. Kész. A megafon elhallgatott, a kalitka visszasüllyedt a padlózat alá. Ha a hír

igaz, Ceaușescu hivatásának foglyaként immár csak üvegfalon át fogadhatta ügyfelét a népből, mellyel testőrei közt legfeljebb tapsviharban, tömegrendezvényeken találkozhatott. S ha az egész csak mese, akkor is jellemző az új helyzetre.

Talán nem is kellene komolyan vennem a kósza szóbeszédet, ha egy újabb hír el nem ért volna a bukaresti szájak csevegéséből. Elterjedt a nemzetiségi kérdés új megítélésének egy népszerű magyarázata. Ceaușescu ellátogatott Szófiába, ahol elpanaszolta volna, mennyi baja van a magyarokkal. Zsivkov, a bolgár partner kioktatta vendégét, vegye mintául a balkáni megoldást. „Nincsenek már nálunk törökök, legfeljebb mohamedán vallású bolgárok vannak” – hangzott a példaadás. Ebből következett, hogy a szokásos „együttélő nemzetiség”-ből nálunk is csak „magyar nemzetiségű románok” lettek. Akármilyen bizonytalan megint a hírforrás, hamarosan tény lett, hogy a pártközpont mellett működő „konzultatív szerv” már csak a Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsa címen vegetálhatott tovább csöndes megszűnéséig.

Erre a névváltoztatásra már csak kívülről figyelhettem fel. A megfelelő kolozsvári szerv egy ülésén ugyanis kellő érvekkel visszautasítottam a magyar ipari iskolák román tanítási nyelvre való áttérésének bejelentését. Az elnöklő Ștefan Močuța megyei titkár – bár tökéletesen tudott magyarul – románul válaszolt, s szónoki fogással megkérdezte: „Ugyan kinek a nevében szólalt fel Balogh elvtárs?” Mintha nem tudta volna, hogy tagja vagyok a tanácsnak, s ebben a minőségemben „alapszabályszerűen” szóltam hozzá az előterjesztéshez. Bejelentettem kilépésemet, s két régi munkás társammal hazamentem. A „magyar nemzetiségű román dolgozók” minősítés már csak ezután következett. A pártház faláról különben hamarosan lekerült a nemzetiségi tanács külön márványtáblája.

Kikerülve ebből a ritkán összeülő keretből is, és megdöbbenve az itthon már kivédhetetlen sérelmek miatt, a bekövet-

kező válságidőben immár teljesen értelmetlenné vált az a fel-tételezésem, hogy – akárcsak egymagamban is – tarthassam pártos hadállásomat a mindent elöntő nacionalista árral szem-ben. A pártállam kikerelkedő nemzetiszocializmusával, a szembetűnő fasizálódással szemben – most már Király Károly és Takáts Lajos külföldre juttatott protestálásai nyomán – ne-kem is meg kellett próbálnom a belügyben elbukott kisebbség-védelem nemzetközi felújítását külső erők igénybevételével.

12.

Az eddig csak belpolitika-szerűen vállalt kisebbségvéde-lem „kivitelére” részemről egészségem romlása nyújtott alkal-mat. A Magyar Írószövetség segítségével Budapesten kerestem gyógyulást, de a János-kórház és a Semmelweis-kli-nika között ingázva lehetőséget kaptam arra is, hogy a Magyar Szocialista Munkás Párt főtitkára, Kádár János elé tárjam ve-szélyes erdélyi helyzetünket.

Két vezető pártembere társaságában fogadott. Akaratlanul is drámai vallomással kezdtem: „Odahaza már sem szerveze-tünk, sem képviselőtünk nincsen. Két vállra vagyunk fektetve. Tehetetlenekké váltunk. Most már Önökön a sor, a magyaror-szági elvtársakon, hogy értünk kiálljanak” – célozván arra, hogy a magyar párt és állam nem maradhat tovább is tétlen az elszakadt magyar nemzetrészek égbekiáltó panaszai hallatára. Meghallgattak, bizonyára egyetértettek akkor is, amikor teljes erőbevetést sürgettem nemcsak külföldi szocialista vagy más nemzetközi fórumokon, hanem rugalmasságot abban is, hogy ne zárkózzanak el a romániai művelődési élet, gazdasági tö-mörülés, tudományosság megnyilvánulásaitól. Az elzárkózás a román kizárólagosságok javára esik, ezt jelenlétükkel meg-törhetik, s kapcsolatokat teremthetnek olyan román intézmé-nyekkel és szakemberekkel, akikre számítani szeretnénk...

Figyeljék ezentúl sorsunkat, szóljanak hozzá dolgainkhoz, ne hagyjanak magunkra!

Azt hiszem, jókor hangoztattam mindezt, amikor már a magyar felelősök is belátták, hogy a kisebbségi ügy nem „bel-ügy”, hanem egy reformszocializmus országhatárokon felülemelkedő elemi követelménye. Ez az az idő, amikor már nemcsak Illyés Gyulára, a költőre maradt, hogy értünk szóljon, hanem sor kerülhetett két, a szólamokon túllátó szociológus, Szokai Imre és Tabajdi Csaba össznemzeti – tehát a más országokban is élő magyarokat felölelő – reálpolitikájának meghirdetésére a Magyar Nemzetben, Erdős André ENSZ-beli felszólalásaira, majd magának Kádár Jánosnak idevágó beszédére Helsinkiben. Közléseimmal bizonyára hozzájárulhattam ahhoz, hogy a magyar szellemi és politikai élenjárók végre felhagyjanak érdekeink elhallgatásával, rábízva bennünket magára az érdekeinket sértő román kormányzatra, s szükség szerint képviseljenek minket, felzárkózva akár Király Károly, akár Takáts Lajos üzeneteihez, amelyek megrázták a világ közvéleményét.

Nem mentem üres kézzel. A Kossuth Könyvkiadó ekkor jelentette meg *Magyarok, románok, szlávok* című cikkgyűjteményemet (1986) Sütő András előszavával. A kötetben hivatkoztam a dunai népek lehetséges élő nemzetköziségére mint történelmi követelményre, felidéztem a régi Népszövetségben már a két világháború között a kisebbségekért küzdő Jakabffy Elemér figyelemre méltó örökségét, s egy cikk-csokorban a Nyugathoz képest elmaradt Kelet-Európa emancipációját a kozmopolitizmus semmitmondásával szemben egy népiségre támaszkodó demokratizálódás felé igyekeztem irányítani, államnemzeti merevségek helyett a népi-nemzeti gondolkodás szabad gyakorlatát sürgetve. Ekkor jelent meg és ugyancsak Budapesten a Magvető könyvkiadó Tények és Tanúk sorozatában *Férfimunka* címmel emlékiratom harmadik kötete is

(1986) a romániai Magyar Népi Szövetség, az MNSZ reálpolitikájának „tündökléséről és bukásáról”, felmutatva a román–magyar együttműködés egy ígéretes kísérletét egészen a sztálini típusú koncepciók perekig. A két új kötet egyike sem jelenhetett volna már meg Romániában, de Budapesten hozzájárulhatott az erdélyi magyar „kisebbségi humánus” nemzetközi jelentőségének felismeréséhez és erőszakkal letört kezdeményezéseink erkölcsi védelméhez – nem tagadom: egy megújuló, őszintén „népfronti” szocializmus reményében.

Ezekkel az írásba foglalt eszmékkel házaltam a magyarországi közélet és irodalom felelősei közt, megértést keresve hivatalos és ellenzéki körökben egyaránt. A *Kortárs* közölte egy tanulmányomat Josef Marlinról, aki a múlt század magyar reformmozgalmainak híve volt, Kelet-Európa „emancipációját” hirdette, román népköltészetet mutatott be és magyar tárgyú regényeket, drámákat írt németül. 1848-ban Pesten a márciusi ifjúsághoz csatlakozott, s csak az államnyelv kérdésében hasonlott meg s került szembe Kossuth felfogásával. Nem érte meg a magyar önrevíziót, a Szegeden hozott első európai nemzetiségi törvényt... Az elődömnök érzett erdélyi szász ifjú egy átfogó szemléletű szláv–magyar–román lapot akart indítani, amiben korai halála akadályozta meg, s én – szinte másfél század késéssel – meg szerettem volna valósítani tervét.

Éppen rosszkor. Azért mégis felkerestem egyenesen Aczél Györgyöt, akinek kulcsszerepe volt kulturális ügyekben. Megbeszélésünk alapján el is készítettem egy „Szomszédság” címet viselő folyóirat munkatervét, s már ott tartottunk, hogy a felkérendő szerkesztőkről is beszéltünk: Dobossy Lászlóról, a cseh irodalom szakértőjéről, aki hosszú ideig Párizsban élt s nyitott volt Nyugat felé, valamint E. Fehér Pálról, a *Szovjetirodalom* című folyóirat főmunkatársáról, aki a dunai népek együttélését tanulmányozta, s a szóbanforgó lap gondolatát

később is számontartotta. Beadványom bizonyára ott található Aczél hátrahagyott kéziratgyűjteményében (Wabrosch Géza orvosprofesszor betegosztályán a János Kórházban körmöltem papírra), de a kultúrügyi pártvezér, akit baráti körökben „vörös Klebelsberg”-nek neveztem előkelő európai idegensége miatt, végül nem harapott rá az ötletre. Különben kilátástalannak látta a jövőt s egy éppen Ceaușescuval folytatott bukaresti párbeszédéből vonta le komor következtetéseit.

Talán érdekesebb volt közbenjárnom magánál Kádár Jánosnál a leállított *Tiszatáj* érdekében. Csak annyit tudtam, a drasztikus eljárás a szegedi folyóirat ellen egy vers közlése miatt indult, melyet állítólag éppen Kádár tekintett magára nézve sértőnek... Talán ha hallottam volna azokról a tömeges megtorlásokról, melyek az 1956-os népfelkelést követték, s melyekért ő is felel, nem fordultam volna hozzá, de én Rákosiékkal szemben mégis csak a reformert láttam benne, s éppen tőle vártam a segítséget erdélyi panaszaink dolgában. Végtelenül zavart ez a Tiszatáj-ügy. El kellett mondanom Kádárnak, hogy ez a lap az, mely népi gyökerű demokratizmusával a legközelebb áll a hasonló tájékozódású erdélyi magyar írókhoz. Többnyire oda dolgozunk, s így kell megítélni a lap sorsát. Bizonyára más oldalról is védték a lapot, mely Ilia Mihály óta, majd Annus József útján élő összeköttetést épített ki az anyaországi és a más államokban élő magyar nemzetrészek közt. Oly égő szükségét éreztem a lap folytonosságának, hogy nem tartóztattam magamat semmiképpen sem az őszinteségtől. Ígéretet kaptam, hogy a lap újra indul, s mind népi demokratikus, mind Duna-völgyi irányzata sértetlen marad.

Ahogy kerestem a reform-felelősségét, egyre több és hangosabb ellentéttel találkoztam. Ezért kértem meg Czine Mihályt, hívja meg egy estére Király Istvánt és Fekete Gyulát, vitassuk meg négyesben a kényes kérdéseket. Ebben a baráti együttesben már évekkel ezelőtt is – akkor Királyék lakásán –

forgattuk meg a közügyeket, most azonban már élesebben vetődött fel egy népi irányzat és a „pártosság” ütközése.

Össze is jöttünk újra, most Budán Czinééknél, a jóval éjfél utánig döngöltük egymást. Míg Király és én a népi irányzat híveiként is a hatalmi tényekhez alkalmazkodó Bethlen Gábori realizmust képviseltük, Fekete és Czine a nép panaszaival jelentkezett. Nem mondom, az eszmei vagdalkozás szenvedélyes volt, akárcsak napok múlva az Írószövetség parlamentje a maga összecsapásaival, de itt az eszmecsere jó barátok közt kötetlenül zajlott, minden hátmögöttség nélkül. Különben sem igényeltünk záró határozatot. Házi vitánk jobban rávilágított az éledő ellentmondásokra, mint bármilyen más budapesti összeszólalkozás. Király Pista a maga Adyban gyökerező magyar forradalmiságával és dunai ésszerűségével, Fekete Gyula a népállományt féltő és néphez-tájhoz kötődő fellobbanásaival vívta az ügy csatáit, míg én Czine Miskával az egyezkedés keresésére szövetkeztem.

Szükségképpen helyzetemből, budapesti tanácskozásaim céltudatából eredőleg az volt a szerepem, hogy újra meg újra a Kádár kormányzatnak a szovjet hatalomhoz vagy más nemzetközi összeköttetéseihez fűződő erdélyi elvárásaimat gajdoljam, olyan békepolitikában reménykedve, mely a kisebbségi kérdés rendezésében végre reformokra vállalkozik. Ezért kívántam több rugalmasságot az ellenzéki erőktől is, bár lenyűgöztek az elégedetlenség figyelmeztető kitörései. A helyzettel elégedetlen barátaim gondját osztva a szocializmus, a népiség és a kisebbségvédelem közös nevezőre hozását nem bizonytalan liberalizálódásban, hanem a szocialista humánus lehetséges demokrata reformjában láttam. Hazatérésem előtt még értesülhettem az Írószövetség közgyűlésén kirobbant feszültségekről, s megint csak a mi kisebbségi sebeink sajogtak fel. A belső magyarországi feszültségek felfakadásától ugyan nem a

tisztulásra váró magyar sorsot, annál inkább a mi romániai kilátásainkat láttam veszélyeztetve.

Egy váratlan tudománytörténeti esemény mégis megnyugtatót.

Köpeczi Bélánál járva a Művelődési Minisztériumban vettem kézbe először a főszerkesztői gondozásában megjelent *Erdély története* (1986) pompás kiállítású köteteit, s már az első beléjük lapozásban feltűnt, hogy a szigorúan tárgyilagos munka együtt tárgyalja az erdélyi magyar, szász és román múltat. A három vastos fóliás bármelyikében észrevehettem, hogy a gazdag képanyag sem egy, hanem három együttélő nemzet-rész személyiségeit, műemlékeit és eseményeit tükrözi. Nem véletlenül ott a szerkesztők közt a püspök apja nyomában ugyancsak ízig-vérig transzilvanista kutató-történész, Makkai László neve. Ez igen, egy tárgyilagosságában útmutató teljesítmény kiragadja az Erdély-problémát a magyar beltenyészet egyoldalúságaiból, egyenlően igazat szolgáltatva mindhárom együttélő népnek. Még Pesten beszerezhettem a teljes sorozatot, s ösztönszerűleg mindjárt ellenőrizhettem a munka jegyzetanyagában és könyvészetében a kellő hivatkozást mind a szász, mind a román forrásokra.

Meghívót kaptam arra a sajtóértekezletre, melyet Köpeczi rendezett a teljes diplomáciai kar számára, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Intézetének teljesítményét bemutassa. Egészségi állapotomban a rendezvényre nem mehettem el, de sor került újabb találkozóra a miniszterrel, s így tőle tudom, hogy az értekezleten kellő magyarázat hangzott el a világgözüelemény tájékoztatására. Eszerint Erdély történetének feltárása elmaradhatatlan kötelessége ugyan a magyar tudománynak, hiszen ezer éven át a magyar korona alá tartozott, a magyar művelődést meg sem lehet közelíteni az erdélyi anyag nélkül, de a feldolgozás különös tekintettel volt a népek együttélésére. Méghozzá olyan szinten, hogy

elkerülve bárminő napipolitikai beállítást, komoly szakmai vitára készítet bárkit, akinek a tárgyalt kérdésekhez hozzászólása van. „A múlt nyílt bármely vitatkozó fél számára – fejtette ki Köpeczi –, ha a tények és érvek tisztességével szól hozzá.”

Ez a nyitottság és vita-készség azzal a bizakodással töltött el, hogy haza sem megyek üres kézzel, hanem egy baráti ajánlattal, amivel a sokoldalú Erdély-feldolgozás hasznos híd lehet megértő román körök felé. Annál is inkább, mert a diktatúra kibontakozásával szinte államvallássá lett egy olyan megtevesztő történelemszemlélet, mely a románságot kizárólagos őslakosnak, Erdélyt visszamenőleg egy „harmadik román ország”-nak tette meg Moldova és Munténia mellett, s az itt élő magyarságot idegen betelepülőknek minősítve egy tiszta Dácia visszaállításával beolvasztásra vagy kitelepítésre ítélte. Akadt kifogásom is a Köpeczi-mű sommás zárófejezetével kapcsolatban, amely az 1918-as román egyesítést követő időszakot illeti. Köpeczi mint e fejezet szerzője nyilván el akarta kerülni a napi eseményekbe vágó polémiát, a kényes mai felméréseket, amelyek teljes ismeretéhez hiányoznak még a kellő dokumentációk. Ennek ellenére, ha nem éppen ezért hasznos lehet a visszatekintés a távolabbi múlt századaiba, legalább ott kiküszöbölve a mai rendezést gátló félreértéseket vagy hamisításokat.

Pestről búcsúzóban hálám jeléül elvittem szemorvosomnak, Imre Györgynek a friss Köpeczi-féle három kötetet, de pótoltam azokat a jól indult, balul végződött együttélés új szakaszát tárgyaló emlékirattal, beleírva: „Erdély történetéhez kiegészítésül ajánlom!” A professzor Reményik Sándor unokaöccse volt, s a költő iránt érzett tiszteletem követelményének éreztem, hogy Erdélyből eltávozott rokona teljes képet kapjon a szülőföldről. Hazamenet nem gondoltam arra, hogy a történelmi közös lét századait tisztán értékelő – minden egyoldalú beállítással szakító – Erdély-tükrözésnek Romániá-

ban a napi politikát megkerülve is milyen robbanásszerű ellen-séges visszhangja lehet.

Budapesti tartózkodásom alatt különben a magyar kormány újabb előkelően hangzó kitüntetésben óhajtott részesíteni. Egy ilyen megtiszteltetésben már tíz évvel ezelőtt a bukaresti magyar nagykövetségen részesültem, számos magyar és román író jelenlétében. Ez – akkor volt. Most az a megokolás, hogy a román–magyar közeledésért kifejtett munkásságomat jutalmazták, holott éppen itt szenvedtem vereséget, olyannyira nevetséges volt, hogy a figyelmet megköszönve újabb érmet nem fogadtam el.

A budapesti hetek számomra régóta várt családi találkozást is jelentettek. Utazásunk hírére Karlsruhe városából ide érkezett Lygia húgom, aki szudétanémet férjével idegenben eltöltött hosszú évtizedek alatt is hűen és szépen megőrizte anyánk nyelvét, és valóságos magyar baráti szigetet körített maga köré. Míg én a kórházakat vagy a politikai fórumokat látogattam, ő feleségemmel a múzeumokat, kiállításokat járta, felfrissítve magában a régi haza emlékeit.

13.

Mi fogadott Romániában?

Jellemző volt a helyzet elkomorulása személyi vonatkozásban is. Bukarestben a Kriterion fiatal lektorát, Molnár Gusztávot kidobták állásából. Házkutatás közben elkobozták sok mással együtt egy körkérdésére adott válaszom kéziratát, Kolozsvárt pedig Valovits László ifjú festőművész kiállításáról eltávolították a rólam készült arcképet. Ilyesmi legfeljebb hiúságnak ártott, de következett a személyi felelősségrevonás. Felrendeltek Nicolae Preda polgármesterhez, aki egyszemélyben városi párttitkár is volt, mert ilyen duplán bürokratikussá vált a diktatúra hierarchiája. Ülve fogadott, s „felsőbb utasításra” hivatkozva felelősségre vont Budapesten megjelent köny-

veim miatt, kifogásolva egy ottani televíziós – már nem tudom, Győrffy Istvánra vagy Bajcsy-Zsilinszky Endrére emlékező – televíziós szereplésemet is. Minderről a pártfórumon nem tettem jelentést, és ráadásul vétettem a pártfegyelem ellen, amikor távozáskor nem adtam le párttagsági igazolványomat... Elmagyaráztam, hogy cikkgyűjteményem anyaga romániai lapokból való, emlékiratom szóban forgó kötete pedig hosszú idő óta az itteni kiadónál fekszik, s a Magvető „másodközlésben” hamarabb hozta. Megmondtam, hogy máskor is jártam szomszéd országokban, de a pártkönyvet sohasem kérték. A derék embernek – egy Ceaușescu-rokon vízszelőlőnek – eddig fogalma sem lehetett létezéséről. Visszakozott, s csak annyit kötött ki, hogy ezentúl személyesen neki mutassam be külföldre szóló írásaimat. Ezt tudomásul kellett vennem, de ha akartam volna, sem teljesíthettem, mert a vízszelőlő polgármestert állítólag iszákossága miatt visszarendelték Olténiába.

Egészen más, országos méretű lett a Köpeczi-féle Erdély-trilógia körül kavargó botrány. Az ellenkezője történt annak, mint amit vártam. Az a szélsőséges román történész-csoport, melynek élén akkor már a diktátor fítestvére, Ilie Ceaușescu, az „Erdély ősi román föld” szenvedélyes propagandistája állott, egy hevenyészett és rosszindulatú rövidke kivonatot gyártott. Ennek alapján az államfő a 2000 oldalas magyar akadémiai kiadványt „soviniszta, reakciós, horthysta, irredenta és rasszista” munkának minősítette. Egyidejűleg elítélt egy éppen Bécsben tanácskozó nemzetközi fórumot is, benne a Magyar Népköztársaság képviselőjének állásfoglalását a nemzetiségi „álprobléma” és az „ügynevezett emberi jogok” mellett. A böszön nyilatkozó államfő szerint a kisebbségi kérdés Romániában „teljesen és véglegesen megoldódott”. Ehhez a beszédhez kellett az önkényesen kiválasztott magyar és német lakosoknak hozzászólniok, visszautasítandó a magyar tör-

ténészeket és igazolandó a nemzetiségi kérdés befejezett elintézését.

Előregyártott szövegekről volt szó! Egy éjjelen át folyt a kapacitálás. Volt egy szászrégeni munkás, régi párttag, aki kivetette magát a szálloda ablakából és szörnyet halt. Rácz Győzöt, a *Korunk* ide keveredett főszerkesztőjét a nyakára küldött Hajdu Győző úgy vette rá a megkövetelt állásfoglalásra, hogy elébe térdelt, igen, letérdelt, s ebben a pózban könyörgötte ki a választ, figyelmeztette, mennyire az életével és a *Korunk* létével játszik, ha az államfőnek nem engedelmeskedik... (szinte hihetetlen, de ezt még magától a hamarosan elhunyt főszerkesztőtől hallottam). És a botrányos förmedvények, diktált vélemény-nyilvánítások, pamfletszerű felszólalások megszülettek. Miután a lapoknak kötelezővé tették a közlésüket, ismertekké is váltak, izgalmat keltve egy „magyar veszély” hírével a román, félelmet az elkövetkezendőktől a magyar közönségben. Magához a bevádolt Erdély-történethez nem juthatott senki.

A félrevezetett laikusok és a megalkuvó szolgálkúiek „tiltakozásai” után a több hitelt érdemlő román történészek válasza következett. Ahogyan előbb az államfő s a magyar és német „dolgozók” nem tudták, vagy nem vették tudomásul, hogy a Köpeczi-műben semminemű sértő, románellenes, békebontó kitétel nem található, hanem ellenkezőleg, az erdélyi lakosok évszázados együttéléséből bemutatásra került benne képből, szövegben, térképeken a románság fejlődéstörténete és számbeli túlsúlyba jutása is, a – szintén kiválogatott – történészek sem vettek erről tudomást. Bár most már olyanok szóltak hozzá a magyar tudományos eredményekhez, akik olvashatták az egész budapesti kiadványt, s így rátermettek lehettek volna egy hasznos dialógusra, megint csak a tendenciózan beállított, hamis kivonat volt a kiindulási alap.

Az *Előre* hasábjain magyarul is közzétett „szakvélemény”-ben szó sincs dokumentált megvitatásról. A vita-felajánlásra durva visszautasítás reagált. *Tudatos történelemhamisítás a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt* (1987) – már a cím is arra emlékeztet, amikor a tolvaj tolvajt kiált! Nyolchasábos címadás a régi szenzáció-hajhászó bulvársajtó szokása volt, most azonban három hivatásos történész – köztük a nacionalista túlzásairól ismert Ștefan Pascu és Mircea Mușat – jegyzi a harcias fejtegetést. Ellenbizonyítékok, tudományos érvek helyett megengedhetetlen jelzők, becsmérlő kifejezések, gyanúsítások és sértések özönével valóságos förmedvény... A kritikus kartársak nem bővítették újabb tényközlésekkel, igazolható ellenbizonyítékokkal a vitára bocsátott témát, s így a szakvélemények egyeztetése, egy esetleges közös megfogalmazás esélye elmaradt.

Az indulatos stílus ellenére megpróbáltam kihámozni vagy 40 pontban a felfogásbeli különbségeket, melyeket a békés jövő érdekében fel kellene oldani, de előítélet, gyűlölködés és köpködés nélkül. A hármak céloznak arra, hogy egyelőre csupán „összképet” kívánnak adni egy készülő szakszerű munkáról, melyben „a román szakemberek elemezni fogják az *Erdély Történetét*, és véleményt mondanak a munka lapjain felvetett fontosabb kérdések mindegyikéről”. Ebben bizonyára a hivatallossá vált dákö-román kontinuitás elméletének fenntartásáról, Mihály vajda egységes román nemzetállam-teremtéséről, ezeréves magyar elnyomásról, a Habsburgok oldalán vívott 1848–49-es „szabadságharc”-ról és hasonló, a magyar tudományos közlésekkel ellenkező történelmi jelenségekről és véleményekről lenne szó, de a budapestihez hasonló rangú, ahhoz méltó ellentörténelmi Erdély-bemutató a szokásos ismétléseken kívül nem jelentkezett.

Mint a magyar–román megértés mindenkori híve, szükségesnek vélem mindezen megvitatandó kérdések közös tisztá-

zását, hiszen a múlttal packázni örökké senkinek sem lehet, a múlt olyan, amilyen volt valójában. Őszinte, közös feltárása, a mítosztalanítás egyeztetése közös jövőnk egyik záloga. Ma, amikor a magyar vita-ajánlat balsikerére emlékezem, megnyugtatóként köszönhetem a magyar történelmi önrevízió után egy megújuló román önvizsgálat embereinek, a kolozsvári Pompiliu Teodor és a bukaresti Andrei-Nicolae Pippidi történészeknek az úttörő írásait a már Kántor Lajos szerkesztette harmadik *Korunk*-folyamban (1993). Írásaik már egy érdemleges és szakmailag tárgyilagos szembesítés szellemében tekintenek a magyar és román történészek együttműködésére.

No de akkor! Az *Erdély története* körül támadt román–magyar hidegháborút nem csökkentette a Szovjetunióban végre kibontakozó reformszocialista politika, Gorbacsov nagy világbéke-terve. A megdühödött s jobbik önmagával már szembe került Ceaușescu Csehszlovákiába látogatott, s most már ott erőszakoskodott egy leszerelési határozatok közé bújtatott „revánspolitika-ellenes” román feltétellel, kinyitva az állítólagos magyar irredenta-veszélyt elhárító kisantant-harapófogót.

Erdélyben pedig fellángolt a pokol.

A magyarországi sajtótermékekre nem lehetett többé előfizetni. A *Korunk*-délelőttiét, a lap képzőművészeti galériáját, a Bolyai-díjazást leállították. A magyar iskolákban leszaggattak minden feliratot, képet, érettségi tablót, a ballagási ünnepélyekről kitiltották a magyar nyelvet. A már nevén sem nevezett kolozsvári egyetemen egy rendelettel máról-holnapra megszüntették a történelem után a filozófia, esztétika, sőt a marxista szociológia magyar nyelvű tanítását is. Az egész országban kötelezővé tették magyar szövegekben is a román helynevek kizárólagos használatát. Egyre nagyobb arányokat öltött a legszégyenletesebb embervásár, a németek és zsidók fejenkénti eladása a kivándorlási engedély ellenében. Elkezdő-

dött a riadt és felelőtlené vált magyar értelmiségiek tömeges távozása az országból, amit készségesen segített elő egy rejtett ösztökélés is a nemzetiségi tisztogatás szándékával. Visszautasították Kós Károly 100-ik születési évfordulójának megünneplését, nem lehetett többé idézni a román–magyar megbékélést kereső Vásárhelyi Hitvallást, amikor annak fél-évszázados emlékét kívántuk feleleveníteni a demokratikus nemzetiségi öntudat szellemében.

Ennek a zuhanásnak jellegzetes adomája a bukaresti *Ifjúmunkás* szerkesztőségében elcsattant párbeszéd. Jó a felelős szerkesztő bizalmas közléssel. „Fiúk, az a panasz ellenünk, hogy cikkeket közlünk az asszimiláció ellen!” Csönd. Valaki, a legbátrabb felszólalni merészkedik: „De hát mikor írtunk mi a vegyes házasságok ellen, vagy az ellen, hogy valaki más legyen, mint ami, ha már egyszer más akar lenni?” A felelős megmagyarázza: „Ezt kérdeztem én is, de a nálam felelősebb azt mondta, hogy nemzetiségi folklór, történelmi emlékezés, nyelvápolás, művelődéspolitikai, sőt a román–magyar közeledés hangsúlyozása, ilyesmi mind akadály a természetes asszimilációnak. Ilyen tárgyú cikkek a jövőben elkerülendők!”

Naplómban ez a kis történet 1986-ban még mint „rossz vicc” bukkant fel, de egy év elteltével már megvalósult cenzori gyakorlattá vált.

Baráti körben ekkor rebbant fel a riasztó szó: ez már Endlösung! Hát nem adják alább a hitleri végelszámolásnál? Ez ott, akkor, népirtást jelentett, nálunk azonban fizikai megsemmisítésre egy világbékére készülő nemzetközi leszerelés nyitányakor talán mégsem kerülhet sor, hiszen itt már a gorbacsovi reformpolitika híre is véd bennünket a legrosszabbaktól. A növekvő beolvasztó nyomásnak azonban áldozatul eshet egy sok százados magyar kultúra, egy kiművelt nyelv, egy éltető azonosságtudat. A lerombolásban máris felrajzolódott a ránk mért fellah-sors. A magyar oktatás elvágása négy elem felül

nemcsak terv volt már, hanem számos helyen végrehajtott gyakorlat. A bukaresti rádió közölt olyan „hazafias” javaslatot is, hogy egy magyar faluban – a helybeli lakosok állítólagos kérésére – legalsóbb szinten kezdjék el a teljesen román nyelvű tanítást! Az ilyen „önkéntes” ajánkozás trükkje ismerős, ilyen alulról mímelte átállásra hivatkozva már évekkel ezelőtt országosan elrendelték a magyar ipari szakiskolák románosítását. A magyarság általában felkészületlen ilyen csalafintaságokkal szemben. Az óvodáktól az egyetemig gát nélkül terjedhet a magyar oktatás megszüntetésével együtt valójában a magyar nyelv felszámolása.

Meg kellene írni, le kellene leplezni egy nemzetiség, egy nép, egy kultúra teljes felszámolásának módját, technikáját, rejtett és nyílt fogásait. Világgá kellene kürtölni, milyen is a „csángó csapda”, ahogyan egy kolozsvári író-vendégem, G. Balogh Attila oly találóan jellemezte a mi örvénybe csavarodásunkat. Egy ilyen megsemmisítési program figyelmeztetésül és védekezésül szolgálhatna akárhol a nagyvilágban hasonló sorsú másoknak, kurdnak, baszknak, tamilnak, ujjurnak, palesztinnak. Tanuljanak rajtunk. Akár mulasztásainkon, akár jó példáinkon, ha mégis adódnának. Valami hasonló tanulság felforrt már bennem, amikor ifjúkoromban odamondtam egy diákgyűlésen Jászi Oszkárnak: „Vigyázat! A csehszlovák polgári demokrácia éppen úgy kitermeli a buta magyart, ahogyan a magyar impérium szégyenletes terméke volt a buta tót!”

Akkor még nem tudtam elképzelni, hogy ilyen okulásra a szocializmusban is sor kerülhet.

14.

Mit tehetek én remeteségemben az ár ellen?

Mindennapi elkeseredéseimben érlelődött meg az az eléggé kétes értékű gondolat, hogy szenvedélyes levéllel töröm át a román Conducător köré vont rejtélyes falat, s elébe tárom a

magyar nyelv és kultúra ellen országszerte indított kampány alkotmányellenes, a szocializmus eredeti humánumával ellenkező, s nemcsak az érintett nemzetiségre, hanem a román nép és állam egészére is káros voltát. Gondoltam, talán Ceaușescu kolozsvári látogatása alkalmat ad a levél kézbesítésére. Erről szó sem lehetett. Mindaz a hír, álhír vagy legenda, ami a látogatással járt, a magas vendég és a közönség kölcsönös – már érezhető – bizalmatlansága, az őszinteség kölcsönös hiánya, a gazdasági és társadalmi ellentmondásokat elkenő látzatkeltség olykor már a nevetségességig fokozódó Potemkin-politikája megkérdőjeleztette bennem is egy szóki-mondó levél átadásának akárcsak lehetőségét is. A levél – Szilágyi Júlia pontos és bizalmas fordításában – egy időre főkom titka maradt.

Balsejtelmem kínzott: az államfő eléggé jelentéktelen személyisége mögött egy alaposan megszervezett, jól működő hatalmi csoport feltételezése. Ismertem még Jancsó Benedek leleplező munkáját egy Román Liga irredenta munkájáról, a román nemzetállam-alapítás koncepciójáról, s úgy éreztem, ez a történelmi alakzat valahogyan túlélte a népi demokráciát és szocializmust, s a vezérré emelt Ceaușescu feje fölött és általa titkosan gyakorolja a hatalmat és érvényesíti szélsőséges nacionalizmusát... Nagy kérdés: leválasztható-e a kirakatba tett „Vezér” a tömegeket minden tekintetben, s így a nemzetiségi tisztogatásban is irányító uralmi gépezettől? Elvárható-e, hogy a régi hithű pártaktivista szembeforduljon olyan politikai stratégiával, mely éppen az ő látszat-hatalmának fenntartóitól származik?

A szocializmus eltorzításában s a nemzetállami irányzat egyre nyíltabb jelentkezésében élesen fenyegetett romániai magyarság már nem hallathatta itthon a szavát. Mint egy hagyományos magyar kisebbségi reálpolitika egykori – olyanmire egyedül maradt – hívében és örökösében, feldobódott

bennem a lelkiismereti kérdés: nem kell-e felemelkednem tehetetlen töprengéseimen, s ha másért nem, tiszta felfogásunk dokumentumaként letennem egy búcsúzó nemzedék történelmi vallomását és óvásait? Immár nem távozó magunkért, hanem utódaink békés jövőjéért, egy hibátlan román–magyar megértésért.

A fiókból tehát előkerült a levél.

Már az is bonyolult volt, ahogyan végül is megkíséreltem eljuttatni a címzetthez. A bukaresti *România literară* éppen érdekes cikket közölt George Rădulescu, a párt egyik vezető ideológusa tollából, aki leszegezte, hogy minden nacionalista elzárkózás káros az ország számára... Azonnal levelet írtam neki azzal a kéréssel, hogy a mellékelt írásbeli üzenetet juttassa el az államfőhöz, mégpedig közvetlenül, tulajdon kezébe, lévén abban az üzenetben éppen a nacionalizmus veszélyéről szó. No de hogyan érem el feltűnés nélkül Rădulescut?

Írtam tehát Fazekas Jánosnak is, akit a nemzetiségi kérdésben tanúsított becsületes állásfoglalása miatt akkor ugyan már „betegség” címén menesztettek vezető párt- és állami tisztségeiből, de hallottam róla, hogy nem ül veszteg, hanem továbbra is felhasználja összeköttetéseit a kisebbségi magyarság védelme, közületi elismerése érdekében. Rábíztam a leveleimet, s ő el is ment Rădulescuhoz, aki azonban a közvetítést kereken visszautasította. Érvelését nem ismerem, a tény viszont beszél. Fazekas odaadó türelmével erre maga próbálta meg a kézzel írt levél átadását az államfőnek, de – nem fogadták. A levelet ezért az elnöki irodában hagyta Silviu Curticeanu titkárnál. Hogy tőle tovább jutott-e, nem tudom, csak feltételezem.

Akár eljutott végül is a címzetthez, akár nem, szándékom erkölcsi súlyát őrzöm s adom tovább azzal, hogy a maga magyar eredetijében utódaim rendelkezésére álljon. Szövege-

zése természetesen ama kor nyelvezetén próbálta elérni célját, egy szót sem változtatok rajta. Ihol a levél:

Kolozsvár, 1987. szeptember 25.

Tisztelt Elnök Elvtárs,

több mint félévszázados párttagságom és a román–magyar együttélésért és megértésért kifejtett munkásságom erkölcsi jogán fordulok Önhöz mint román állampolgár, hogy a szocialista humánus névben segítségét kérjem minden olyan erőszakos megnyilvánulással szemben, ami a Romániában élő s a román néppel közösen új társadalmat építő két milliányi magyarságot az utóbbi években nemzetiségi létében sérti, s az Ön ismert tanításával ellentétben áll.

A két világháború közt működő Magyar Dolgozók Szövetsége, majd a felszabadulás után az Országos Demokrata Arcvonalba kapcsolódó Magyar Népi Szövetség vezető tisztségeiben sohasem voltam ellentétben az RKP lenini normáival, mindig elítéltem a magyar nacionalista elemek irredenta-revizionista törekvéseit, s meddő sérelmi politika helyett a nacionalizmust megfékező román demokratikus törekvéseket, az alkotó együttélésen alapuló reálpolitikát követtem. Belügynek tekintve az ország társadalmi berendezkedését, úgy gondoltam, úgy reméltem, hogy sikerülni fog az annyi bajjal, torzsalkodással, emberi tragédiával fenyegető nemzeti ellentmondásokat békésen feloldani, s hazánk, Románia Szocialista Köztársaság példát szolgáltathat a zajló nagyvilágnak a néptestvérség konkrét megvalósítására. Ennek az eszmei törekvésnek rendelttem alá nemcsak írói munkámat, hanem egyetemi tanári tevékenységemet is, nemegyszer találkozva az Ön személyes megértésével és támogatásával belső ügyeink tisztázásában. Az utolsó évek azonban olyan fordulatot hoztak az ország kormányzása és a

nemzeti kisebbségek viszonyában, ami szükségessé teszi megszólalásomat.

Annak ellenére, hogy a hazai magyar lakosság minden rétege a román nép nagy építő munkálataiban maga is tevékenyen részt vesz, s szóban, írásban, magatartásban semmiféle jelét nem adja hazafiatlan szándékának, mely az ország békéjét, határait fenyegetné, sőt ellenkezőleg, mindenkor a testvéri együttélés és közös hazafiság hirdetője és vallója, az utóbbi időben mégis rejtélyes adminisztratív intézkedések és fondorlatok a magyar nyelvű művelődés és iskoláztatás korlátozására, sőt megszüntetésére törekszenek. Nincs olyan fórum, nincs olyan képviselő, mely itthon szót emelhetne panaszaink orvoslásáért, sérelmeink híre világbotránnyá dagadt. Ez teszi szükségessé, hogy őszintén és nyíltan Önhöz forduljak, s felhívjam a figyelmét mindarra, ami az alkotmányossággal, a szocialista demokráciával, az Ön beszédeiben és könyveiben megnyilvánított távlatnyitásokkal ellentétben a haza belső nyugalmát, a román nemzet és a vele együttélő magyarság közös alkotó munkáját megzavarja.

Engedje meg, hogy az egész romániai magyar iskolarendszert megingató intézkedések közül kiemeljem saját volt munkahelyem, a kolozsvári magyar irodalmi és nyelvészeti tanszék tragédiáját.

Immár harmadik éve ennek a tanszéknek egyetlen egy végzettje sem kapott tanulmányainak megfelelő kihelyezést, hanem angol, francia, orosz vagy német másodszakjuk szerint osztották szét őket az ország távoli sarkaiba, kizárólag román nyelvű iskolákba, annak ellenére, hogy számos erdélyi iskolában a magyar nyelv és irodalom tanítását s más tantárgyak előadását is biztosító tanári állások betöltetlenek maradtak. Tekintve, hogy a kihelyezetteknek három év múlva munkahelyüktől függően már nem a magyar nyelv és irodalom képeségvizsgáját kell letenniük, sőt az előadott tantárgyak terén

sem anyanyelvükön kell eredményeikről számot adniuk, a repartíciók következményeként eddig már a harmadik évfolyam vész el a magyar nyelvű oktatás szempontjából, mérhetetlenül megkárosítva ugyanekkor a romániai magyar nyelvű könyvtár- és levéltárszolgálatot, a sajtó, dramaturgia s más kommunikáció utánpótlását is.

A magyar szakos végzetek helytelen kihelyezése ellen kétszer is levélben tiltakoztam az Oktatásügyi Minisztériumban, hivatkozva az Ön 1978. március havában a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsai egyesült ülésén elhangzott s számunkra oly emlékezetes kijelentésére, mely szerint „...közelebbről figyelemmel kell kísérni a fiatalok megfelelő besorolását a tanügybe és elosztását olyan megyékbe és településekre, ahol ismerik az illető nyelvet. Általában szorgalmazni kell, hogy az abszolvenseket – különösen a tantereket, de az egészségügyi hálózatba és a mezőgazdaságba kerülőket is – szülőhelyükre irányítsák, ne küldjék őket az ország vagy megye egyik végéből a másikba. Kétségtelenül mindezeket a problémákat jobban meg kell oldani országos viszonylatokban, s ezen belül a nemzetiségi nyelvű oktatásban.” Az Önre való hivatkozás ellenére rideg visszautasításban részesültem pecsétes és sorszámos, hivatalos levelekben, s így nyilvánvalóvá vált, hogy újabban az oktatásügy nemzetiségi vonatkozásaiban az Ön bölcs és elvszerű felfogásával ellentétes irányzat kerekedett felül.

Az a látszólagos érvelés, hogy a magyar nyelvoktatás korlátozására az országos román érintkezési nyelv elsajátításának megkönnyítése végett volna szükség, teljesen légből kapott és hamis, mert az alkotmányban biztosított és immár négy évtizede kialakult romániai magyar iskolahálózat nemcsak hogy nem akadályozza, hanem eredményesen elő is segítette a román nyelv megszerzését. Elég bizonyíték erre, hogy az alsó foktól felső fokig magyar iskolában végzetek tízezrei helyez-

kedtek el eddig a szellemi és anyagi javak termelésében, kitűnően beválva vezető helyeken is román kollégáik oldalán. A magyarázat egyszerű: az anyanyelv – minden anyanyelv – a fogalomalkotás eszköze a serdülés éveiben, más nyelvet is csak az tanulhat meg tökéletesen, aki gondolatrendszerét saját anyanyelvén kiképezte, s ennek megfelelően, erre építve szerzte meg más nyelv ismeretét.

Gyakorlatunk mindenkor igazolta a lélektan, nyelvészet és pedagógia idevonatkozó nemzetközi eredményeit, s mert a szocializmus építése közben nálunk a múltban sikerült a nacionalista törekvéseket elszigetelni, az anyanyelvi oktatás teljes biztosítása mellett, sőt éppen ennek a segítségével tudtuk elérni a gyakorlatban szükséges két- és többnyelvűséget. A kialakított folyamatot töri most meg és torzítja el a magyar anyanyelv erőszakos korlátozása.

Hogy mennyire erről van szó, elárulja az a szomorú tény, hogy az iskoláink ellen indított akciókkal egyidőben nyer tért a magyar nyelvű televízió megszüntetése, a kolozsvári és marosvásárhelyi magyar rádióadások felfüggesztése s a magyar színház, sajtó és könyvkiadás működésének leszűkítése. Állítólagos „felsőbb utasításokra” hivatkozva betiltották a magyar színdarabok nagy részét, így Madách Imre világhírű *Az ember tragédiája* című drámáját s annak Octavian Gogától származó román fordítását is, hivatkozva már a cím pesszimizmusára... A lapok szerkesztői „bizalmas” utasítást kaptak, hogy a helytörténeti, művelődési, néprajzi s általában minden szakma magyar nemzetiségi vonatkozása, sőt általában minden nemzetiségi kérdést, román–magyar egyenlőséget taglaló írás elkerülendő. A nyelvüldözés odáig ment, hogy Kolozsvárt az összes magyar feliratokat eltávolították a magyar iskolákból (az Ön nevével jegyzett idézeteket is), ballagáskor eltiltották a magyar búcsúbeszédet és éneket, s a magyar képzőművészek kiállításain nem engedélyezték többé a kétnyelvű felírásokat.

A hazai magyar nyelvű kultúra ellen indított általános támadást jelzi, hogy bürokrata elemek leállították a száz szakembert foglalkoztató *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* további köteteit, s megszüntették a nemzetközileg elismert *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* folytatólagos kiadását, egyidejűleg a Kriterion nemzetiségi könyvkiadó társadalomtudományi, folklór és történettudományi sorozatainak törlésével. Az az erdélyi magyar kultúra, mely mindenkor a népek közeledését és megértését szolgálta, s melyet egy Kőrösi Csoma Sándor, Bolyai János, Ady Endre, Bartók Béla jegyzett el Európával, végveszélyben van.

Ne vegye rossz néven, hogy reálpolitikánk védelmében sérelmeket is felhánytorgatok, de kötelességemnek érzem, hogy az Önnel való régi és szép beszélgetésekre hivatkozva közöljem, mi történik az Ön ismert és becsült békepolitikájának aláaknázására a háta mögött. Kezemben van egy tíz évvel ezelőtt, 1977. június 16-án Nagyváradon kiadott s az Ön és Kádár János elvtárs, a Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára aláírását viselő *Közlemény*, mely szerint „A nemzeti kérdés marxista-leninista megoldása a két országban, a kisebbségek egyenlő jogainak és sokoldalú fejlődésének biztosítása jelentős tényező a szocializmus építésében Romániában és Magyarországon, a román–magyar barátság erősítésében.” Azért idézem ezt, mert ez tulajdonképpen az első nemzetközi szerződés, amely a román és a magyar nemzeti kisebbségek problémájának megoldását ugyan a két ország belügyi hatáskörébe utalja, de egyben a kérdés helyes megoldásának elvi biztosítékát nyújtja a kölcsönösség szellemében.

A két párt között kötött megállapodás ésszerűen megköveteli, hogy rá hivatkozva tiltakozzunk annak bármely oldalról történő megsértése ellen és romániai magyar nemzetiségünk nyelvi és kulturális jogegyenlőségét számonkérjük. Ezt teszem is a magam öregkori – 81 éves vagyok – egyszerű eszközeivel,

abban bizakodva, hogy még nem késő az Ön eredeti felfogásának érvényesítése az ország kormányzásában egyre riasztóbban settenkedő magyarelles elemek gáncaival szemben.

A kommunista pártok fejlődésének ismeretében, s elsősorban a mi pártunk történetét kutatva, meg kell őszintén mondanom, hogy minden jel szerint az Ön ismert mozgalmi tétéleit és forradalmi megoldásait fenyegető alkotmányellenes, nacionalista kísérletek elvtelen frakciózásra vezethetők vissza, akadályozva a párt és az ország belső békéjét. Kérve kérem Önt, vizsgálta ki a román–magyar viszonyban az országon belül kialakult és külpolitikailag is feszélyező visszasságokat, bevonva a vizsgálat bizottságába a romániai magyarság ismert képviselőit.

Mi öregek, akik az 1944-es felszabadulás után román elvtársainkkal együtt egyszer már példát adtunk a nemzetiségi kérdés közmegelegedést kiváltó leninista megoldására, előrehaladott korunknál fogva inkább csak tanácsadással állhatunk rendelkezésére, de szívesen látnók, ha fogadná ez ügyben azokat a fiatalabb korosztályhoz tartozó hazai magyar elvtársakat, akik a mai nehézségek közepette sem adták fel sohasem hazafias magatartásukat, részesei voltak a pártvezetésnek mint a Központi Bizottság egykori tagjai, és semmiféle nacionalista vagy irredenta váddal nem illethetők. Fazekas János, Király Károly, Domokos Géza, Sütő András személyére gondolok, meghallgatásuk és bevonásuk a nemzetiségi kérdés megoldásának felülvizsgálására elősegíthetné a kölcsönös bizalmat és a fennálló veszélyek kiküszöbölését közös hazánk, Románia becsületes szolgálatában.

Az Ön vezetése alatt Románia gazdasági, civilizatórikus és tudományos szerkezete lényegesen megváltozott, a minden tájegységre kiterjedő iparosítás és urbanizáció feltárta az emberi haladás új lehetőségeit. Ebből a fejlődésmenetből nem

maradhat ki a hazai magyar lakosság társadalmi erőinek, kulturális javainak történelmi kibontása sem, gazdagítva a közös államépítést mind együttműködésével, mind a maga sajátos javaival. Úgy gondolom, egy olyan közös tanácskozás megisméltése, mint amilyen az Ön elnökletével 1968-ban egyszer már hozzájárult a testvéri kibontakozás elősegítéséhez, helyreállíthatja a kölesönös elvtársi bizalmat, s nemcsak belpolitikailag lehet hasznos, hanem az ország külpolitikáját is megerősítheti. A szocialista nyíltság és reformok szellemében örömmel várnók az 1977-es debreceni és nagyváradai találkozás megisméltését is.

Egy hosszú élet minden tapasztalatára hivatkozva, köszöntöm, s arra kérem, vegye a levelemben foglaltakat igénybe történelmi hivatásának teljesebbé tételére.

Tisztelettel
BALOGH EDGÁR

Még egyszer, de utoljára erőt vettem magamon, s minden belső kételyem, kétségbeesésem leküzdésével meghajoltam az egyre rejtélyesebb hatalom előtt, tőle várva saját elhajlásainak bevallását és a hibák helyreigazítását. Javaslataimra válasz ugyan nem érkezett, pedig most már Budapest felől is elhangzott egy rádiónyilatkozat, melyben Szűrös Mátyás reformszocialista politikus Sütő Andrást idézve felvetette a kisebbségi kulcskérdést, az egyéni jogokon túlmenő közületi jog szükségességét, s ezzel utalt arra, hogy a két szomszédos ország viszonyának rendezésében szóhoz kell juttatni magát a romániai magyarságot is. Erre reagált ugyan a román államfő egy bukaresti nagygyűlésen, de csak az államközi viszony rendezése érdekelte, a kisebbségek szerepéről gyanúsán hallgatott.

1988 májusában egy „elnöki expoze” következett, amit akár levelemre adott válaszként is értelmezhetek. Tessék: „Erőteljesen rá kell világítanunk – nyilatkoztatja ki Ceaușescu – pártunk nemzeti politikájának helyességére, erélyesen fel kell lépnünk mindennemű nacionalista, sovén koncepció ellen!” A beszéd világos. A párt „helyes” nemzetiségi politikája alatt a végleges homogenizálás, az erőszakos egyneműsítés értendő, s minden ezzel ellentétes „koncepció”, hát ez a sovinizmus... A Diktátor azonosította magát bármely reform-nyitással szemben egy nagyban készülõ nemzetállami titkosszolgálattal, amely hamarosan – még a következõ évben – túlélte õt.

A nemzetállamba illeszkedõ hagyományos kisebbségi reálpolitika utolsó illúziói is odavesztek.

15.

Az 1988-as államelnöki tájékoztató egyidejű közlései egy országos „területrendezés” bejelentésével nemcsak a romániai közvéleményben, hanem világszerte megütközést és riadalmat keltettek. A valamikori képprombolások s a kapitalizmus kezdeteire jellemző gépprombolás emlékét felülmulva az eltorzított szocializmus alkonyán felkísértett urbanizáció címén egy „falurombolás” veszedelme. Ez már túlment a román konzervatív-nacionalista körök folklór-romantikával tetszelgő számításain is, nyugaton pedig úgy hatott, mint egy végső akkord, a tűzvész, földrengés, árvíz vészharang-kongatása. Ceaușescu egyszerően százával-ezrével fel akarta számolni a falvakat, agrár-ipari gócpontok emeletes betontömbjeibe kényszerítve a paraszttömegeket, így teremtve közmunkában földet művelő és állatot tenyésztő proletariátust közös konyhakkal és illemhelyekkel... Honnan vette ezt a sablonos ábrándképet? Valamikor hallottunk róla, hogy maga Sztálin vette tervbe az ilyesmit lényegesen tágabb földrajzi lehetőségek közt, de ebből sem lett semmi.

Ceaușescu eredendő brosúra-szocializmusa ötvöződött itt a nemzetállam egyneműsítésével, hiszen a falusi települések felszámolása különösképpen siettette volna az amúgy is szét-szórt magyarság felszámolását. A vágyképben nemcsak a paraszt- és nemzetiségi kérdés végmegoldása játszott fantom-szerepet, hanem kielégülés ígérkezett ama nagyzási hóbort számára is, amit maga a diktátor egy orvosküldöttség előtt árult el, amikor olyan lényekre hivatkozott, akik „ötszáz évenként egyszer születnek”, meghatározva saját megfellebbezhetetlen felsőbbrendűségét. A világ felfigyelt, annál is inkább, mert a területrendezés hadművelete rögvest meg is kezdődött. A halálra ítélt falvaktól megvonták a hivatalokat, telefont, autóbuszjáratot, bárminő közszolgáltatást. Erre száz meg száz testvérfalu jelentkezett Európa-szerte, hogy a bajba jutottak segítségére siessenek, s ez már a sértett emberiség válasza volt. A magyar emigráció a román emigrációval közös nevezőre jutott. Felvételekben, adatközlésekben a nagy nyilvánosság elé tárult a diktatúra immár nemcsak tragikus, hanem neveléses valósága.

A falurombolás és a mögötte készülődő kisebbség-ellenes merénylet hatalmas megmozdulást váltott ki Magyarországon. Másfélszázévezres tömeg tüntetett ellene. Hivatalosságok, egyes személyek, nemzetközi kijáráások helyett végre maga a magyar nép hallatta szavát, s ami különösképpen jelentőssé tette ezt a történelmi fellépést, az a népítélet erkölcsi tisztasága volt: nem a nemzeti ellentétek kielezése jegyében, hanem a közös bajba jutott, együttélő népek közös fellépését hirdetve tett történelmi lépést a magyar nemzet. A Hősök terére 1988. június 27-én felvonult tömeg lelkesen fogadta a román zászló alatt érkező román menekülteket, és Csurka István, a népgyűlés szónoka Árpád szobra alatt jelentette be a fordulatot: „...újra van tiszta magyar akarat és tiszta szándék! Elmúlóban van a lelkünkben a sötétség korszaka, a tespedtség és a magunkkal

nem törődés fásult korszaka. Közös akarattal meg tudjuk állítani azt a tragédiát, le tudjuk fogni azt a gyilkos kezét, amelyik a testvéreinkre akar lesújtani.”

Ceaușescu rendszerének budapesti követsége ugyan nem volt hajlandó átvenni a tüntető menet memorandumát, de nem volt már kétséges, hogy a torz román parancsuralmi rendszer felett kimondatott a végítélet. A budapesti megmozdulás híre nemcsak az erdélyi magyarságot ébresztette fel, hanem a román közvéleményre is hatott, s döntő módon járult hozzá a következő évben kitört forradalom erjedéséhez.

Egyelőre azonban ijesztő hírek terjedtek. Már hallatszott, hogy a Kolozs megyei Magyarfenest áttelepítik Tordaszentlászlóra, s magát a falut eltörlik kertestül-házastól, templomos-tul-temetőtül. Egy megyei korifeus emlegette már Egerest, hogy ide gyömöszölnek be több kalotaszegi falut. Befut a vargyasi rokon azzal, hogy no nem, őket nem szórják széjjel, éppen csak felméri, hogy a Daniel-kastélyon alul meg a nagyhídon felül Vízelvén mi a lebontandó, s ami ezen belül van, annak helyén befogadó blokkok épülnek... Vagyis a községet, ahol feleségem elődei hosszú századokon át éltek, dolgoztak és imádkoztak, teljesen lebontják, s ide gyúrnak be nemcsak Erdővidéket, hanem bárkit, akit ide szánnak. Mi lesz itt, ha – mint már annyiszor – a hírek nemcsak igazaknak bizonyulnak, hanem a legsötétebb fantáziát is meghaladják? Nem kétséges, hogy a falurombolással tulajdonképpen történelmi létünk népi gyökérzetére készül sújtani a megsemmisítő csapás.

A román faluvilág erőszakos megváltoztatása, az eltörlés helyi modernizáció helyett, nem lehetett ugyan ínyére románoknak sem, ami azonban a nemzetiség szétszórását illeti, ott már kétségtelenül volt az utópisztikus koncepció mélyén nagy román egyetértés. Tudunk róla, hogy a közelmúltban már az egyetemes területrendezésen innen és túl megkísérelték hol Székelyudvarhely, hol Csíkszereda magyar lakosainak részle-

ges átköltöztetését családostul a Kárpátokon túlra, hogy közben helyükre moldvai és olténiai lakosokat csempésszenek. A kísérlet nem sikerült. A székelyek ellenálltak, s végül csak a férfiak egy részét tudták rövidebb időre új munkahelyekre elszegődtetni. A székely ilyesmihez századok óta hozzászokott, de családját, kis házi gazdaságát közben a szülőföldön továbbra is megőrzi. Hova menjen haza, ha mögüle a bulldózerek lerombolják otthonát, s az új „agrár-ipari központokban” idegenek fogadják?

Meggondolkoztató a hajdú-ivadék hóstátiak lezárult balsorsa Kolozsvárt. Valamikor Kovács Imrével, a *Néma forradalom* szociográfus szerzőjével látogattam végig a pompás kis mintagazdaságokat, de ha ma arra vetődöm, nemcsak a gyümölcs- és zöldségtermesztésnek alig akad már nyoma, hanem a várost annakidején tápláló földészek is szétszéledtek, legfeljebb egy-egy „kalandos” temetés alkalmából ha még összefut belőlük valahány. Fiaik, leányaik otthagyták a mesterséget és a viseletet, világá széledve. Pillich László helytörténeti feldolgozása a 80-as évek elején már csak a kertgazdálkodás és a családi életforma bomlásáról adhat számot. A korszerűsödés másként is bekövetkezhetett volna, ám a jellegzetes magyar negyed az új román városképben nem kapott helyet. Tegyük hozzá: a növekvő összlakosság kárára.

Ez az az időszak, amikor a nagymúltú *Korunk* már nemcsak hivatalos szövegek közlésére kényszerül, hanem végül már pártaktivista „szerzők” alacsony színvonalú cikkeivel is jelentkeznek. A Gáll Ernő helyébe kinevezett Ráczy Győző ugyan éppen az esztétika professzora volt,* de a kiéleződő helyzet nyomásának engedve bebocsátotta a lapba a kolozsvári pártélet két szimpla emberét, egy bizonyos Koncz József megyei tisztviselőt és társát, a rövidesen magasabb pályára léptetett

* Ráczy Győző filozófiát tanított a kolozsvári egyetemen, nem esztétikát (Szerk.).

Gocella Istvánt. Amikor nevükkel és száraz bükkfa-stílusukkal a lapban találkoztam, annyira elkeseredtem, hogy lemondtam az előfizetést. Ha másra nem, csak arra kellett gondolnom, ami például szájról szájra járt, hogy az *Igazság* élére került Gocella a *Tragédia* körül támadt színházi hangzavarban megkérdezte a szerkesztőség tagjait: „Ugyan már árulják el nekem, ki is az a Madák, akiről annyit írnak...” Nos, Dienes László és Gaál Gábor európai hírű és rangú folyóirata, melyet Gáll Ernővel együtt ezen a szinten akartunk megtartani, mélypontra süllyedt.

Jól tettem, hogy lemondtam a lapot? Nem tettem jól. A szerkesztőségben maradt Kántor Lajos és maga a jóhiszemű Rácz Győző az állandó megalázottság ellenére is megpróbálta fenntartani a lap történelmi folytonosságát, s be kellett látnom, nekik volt igazuk a hősi kitartásban. Gondoltam, nem szabad őket magukra hagyni.

Visszakoztam, s újra küldtem írásokat. De miről írhat a világtól elzárt remete? Így került a lapba szobai lézengésen és körülnézdelésem folyományaként egy visszatekintő emlékezés könyvtárimról, majd *Emléktárgyaim* című írásom (1989) a szobám falán függő képekről. Szolnay Sándor Tamási-arca és a Józsa Béla-festmény, Nagy Albert remeke még ment, de már Venczel Árpád plakettja Márton Áronról kiszorult. Ezt csak egy másodközlés a szegedi Tiszatájban említhette meg *Visszajátszás három pergetésben* cím alatt (1990), idézve a püspök emlékét, aki nem restellte pasztorális látogatásban felkeresni a történetesen beteg és lelki válsággal küszködő – kommunisztát...

A *Korunk*-program erőszakos megváltoztatásának különben előzménye volt egy hivatalos rendreutasítás az új szerkesztőbizottság beiktatásakor. Sem Gáll, sem én nem kaptunk meghívást, így csak utólag, szem- és fültanúktól értesülhetünk a „fordulat” elvi alátámasztásáról.

A meghívott munkatársak egyike, Tenkei Gábor üzemi mérnök gyanútlanul kifejtette felszólalásában, hogy szerinte a lapnak magasabb eszmei hivatása van a szocializmus gondolatvilágának fejlesztésében, nevelve a romániai magyar értelmiséget. Beszélt a *Korunk* félévszázados híd-szerepéről is, mellyel a román és a magyar művelődés kölcsönösségét és az egyetemes nemzetközi kapcsolatokat szolgálja. Szavaiból felcsillant a lap tiszteletreméltó szerepe mind erdélyi, mind európai téren. Erre jött a hideg zuhany. A jelenlevő megyei kulturális titkár felháborodottan utasította helyre a mérnököt. Leszegezte, hogy a szocialista sajtó egységes, nem magasabb elmélkedésre, hanem az általányra kell törekedni. Helytelen elképzelés az is, mintha a folyóiratnak külön nemzetiségi hivatása volna. Nem a magyar írói és tudományos káderek nevelése a cél, hanem mindig a legjobb országos eredményeket kell lefordítani és bemutatni. Ami pedig a híd-szerepet illeti, hát az egy imperialista megfogalmazás, amit kiküszöbölni és nem hirdetni kell! Ez az utasítás nyitotta meg az utat a lapban a pártbürokraták sablonjainak. Mindezek ellenére helyesebb volt a „túlélés” reményében csatlakoznom a még sértetlen maghoz, mely Rácz Győző váratlan korai halála után túl is élte a válságidőt.

Más választás nem volt számomra sem. Bezsugorodtam a családi életbe. Van úgy, hogy az órásmeister, az orvos, a pedagógus örvend, ha foglalkozása szerettei közt öröklődik. Az én családban a dragonyostisztet huszárezredes fiú és ludovikás unoka követte. Én szakítottam meg a láncot, s lettem az írás embere. Ferkő fiam ugyan építészmérnöki pályát választott, de kibújt belőle is a tollforgató, Andriska unokám pedig a magyar tanszék neveltjeként már hallgató korában az *Echinox* háromnyelvű diákfolyóirat magyar szerkesztője lett, majd sorra jelentkezett kritikáival a magyar folyóiratokban, a kritika kritikájával is a *NyIrK* hasábjain. Örömmel szegte tanári

kihelyezése a bukovinai Szucsavába, még hozzá német szakosnak egy román iskolába, ahol ruszin gyermekek tanultak államnyelven... Hiába volt bármilyen tiltakozás, osztoznia kellett ugyancsak a Kárpátok túlsó oldalára telepített évfolyamtársai sorsában. Felrémlt a korai pályatörés, most már közvetlenül családi számításainkat keresztezte a szellemi terror. Igaz, a fiú megpróbált alkalmazkodni. Domokos Géza segítségével ukrán irodalmi kapcsolatokra talált, tanulni kezdte a rábízott tanulók anyanyelvét és az órákon kívül végül saját nyelvükön szólott hozzájuk.

Feljelentették. Ez nem elég, valahol elkapták egy körlevelét, melyben a Gusti-féle román falukutató iskola statisztikai kérdései nyomán keresett válaszokat falusi gyermekek szabaddéjére vonatkozóan, s gyűjtő munkájában szétszórt évfolyamtársai segítségét kérte. Megvádolták, hogy „nyomoradatokat” akar külföldre eljuttatni. Ezért vagy másért, visszautasították kérelmét, hogy – egy évi kihelyezettség után – igénybe vehessen egy magyarországi ösztöndíjat. Ezt megjelent írásai alapján kapta volna, de a bukaresti minisztériumba benyújtott kérvényére az volt a válasz, hogy csak a román hatóságok által kijelölt, külön e célra kiképzett fiatalok vehetnek igénybe külföldi ösztöndíjat. A fiú megmakacsolta magát, s nem ment vissza is Szucsavába. Családi csöndünkbe is betört a nemzetiségi diszkrimináció.

Hovatovább írásaimat már csak a magyarországi sajtóba csempészve jelentethettem meg. 1989. április 8-án közölte a *Népszabadság* *Közös dolgainkról – kisebbségi szemmel* című vallo-másomat, melyben már nyílttá vált szakításom „a mozgalom héjái, a merevek, a parancsnokló hátmögöttiek” sztálini örökségével. Romain Roland, Makszim Gorkij, Illyés Gyula humánusát állítottam szembe „megszállott utópisták, telefonon irányított bürokraták és börtönőrök valóságával”, hitet téve mindazok mellett, akik „az emberségben fogant szocializmust

a torzításokból kiragadni, azoktól megtisztítani óhajtják”. Nem véletlen, hogy a lap írásomat Petru Groza volt miniszterelnök és néhai Márton Áron püspök arcképeivel illusztrálta, hiszen hangsúlyoztam, hogy „keresztény és szocialista erkölcs nem ellentétes fogalom, ami pedig az ateizmust illeti, hamarabb találkoztam ezzel a felfogással a népharcos mozgalmakon kívül, a polgári társadalom jelenségei közt, míg falujárásaimban nemegyszer fordultam meg a csallóközi Böstől a tiszaháti Izsnyéitéig olyan népi forradalmárok közt, akik vörös zászlajaikat pappal is megáldatták...” Ezzel az írással Romániában nem jelentkezhettem volna. Nálunk újabb nyolc hónapnak kellett még eltelnie minden megpróbáltatásával, míg a balos-nacionalista diktatúra bukásra érett.

Szobám barlang-nyugalmába robbant bele egy délben Xántus Gábor azzal, hogy mikor és miért juttattam el egy rólam készített televíziós felvételét Budapestre, s hogyan történhetett ez tudta nélkül? Odaát mutatták be, s most a szekuritáté ezéért felelősségre vonja... Tényleg szerepeltem ott egy őszinte nyilatkozattal, de ezt nem ő vette fel, nem is nálam készült, hanem három évvel korábban Glatz Ferenc történész könyvtárszobájában Budán. Kikötöttem akkor, hogy „csak halálom után” vetíthető kényes tartalma miatt. Nos, én ugyan még élek, de híre járt, hogy beteg vagyok, s erre máris megjelentették a magyar képernyőn. Xántusnak kő esett le a szívéről, rohant máris tisztázni magát, én meg törhettem a fejem, honnan vehette a hírt a román állambiztonság? Néhány nap múlva a posta hozott aggódó levelet Nagyváradról is, Szatmárnémetiből is, ott látták az adást, s most kérdezték barátaim, nincs-e bajom ebből?

Hát nem volt. Hacsak az nem, hogy éjjelente váratlan fényességgel megvilágították az utcai kertajtót, ők tudják, miért.

Jó ideig nem is nyitott be hozzám senki.

16.

Csak annyit tudhattam, amit újság írt vagy rádió, tévé hozott. Pedig ugyancsak megmozdultak a történések. 1989. december 22-e volt, s fiatalos izgalommal beállított magányomba két tanárember, Balázs Sándor és Nagy György. Mindkettőt írásai alapján értékeltem és becsültem, tudtam arról, hogy hasonló csalódások árán ők is túl voltak már a személyi kultusszá görcsösült szocializmus áhítatán... Ők hozták a hírt, hogy a Rákóczi útig is elhangzó lövések a tüntetőknek szóltak, már Doina Cornea asszony, a román ellenzék ismert vezető személyisége az ortodox templom előtt szónokol, s nekünk is „tenni kell valamit”. Megkérdeztek, összegyűlhetnénk-e megbeszélésre a lakásomon? Illegalista korom konspirációs szabályaira emlékezve, azonnal rávágtam: nálam nem tanácsos, sőt Kányádi Sándornál vagy Gyimesi Éváéknál sem ajánlom, ezek a feltételezhetően megfigyelt helyek. Megállapodtunk Gáll Ernő félreeső lakásában, ez biztosabb.

Távoztak. Én pedig azonnal megszövegeztem egy kiáltványt, s az esti homályban Ferkő fiammal együtt átszaladtam az Ond utcába öreg társamhoz, Jenei Dezső mérnökhöz, hogy az ő higgadtságán lemérjük, vele megbeszéljük másnapi tanácskozásunkat a „fiatalokkal”. A javasolt szövegbe bekerült a „plurális demokrácia” és az „Európa-ház” követelménye.

Másnap Andriska unokám autóval vitt fel a Tordai út elágazásába Gállékhoz. Az Astoria szálló közelében, a Dózsa utcai átjárónál égő gyertyákat láttunk, kétségbeesett hozzátartozók kereszttel és virággal jelölték meg a helyet, ahol halálos golyó terítette le az egyik szabadságharcos tüntetőt. A volt pártház előtt a Kossuth Lajos utcán nagy csoport álldogált, lyukas zászlóval, immár címer nélkül. Itt-ott egy-egy lövés dördült. Gálléknál befutottak a bizalmasan meghívottak, Gyimesi Éváért elment az autó.

A találkozás nagy része az események nyújtotta új lehetőségek latolgatása lett, hogy végül is összegeződjék egy közös nyilatkozatban. Javasolt szövegemet a fiatalabbak nem találták elég radikálisnak, annál is inkább, mert megszövegezése óta a bukaresti rádió bementa már a diktátor-pár elmenekülését, s egyben az új, demokratikus Románia megszületését. A fiataloknak igazuk volt, a végleges megfogalmazásra Balázs Sándort, Cseke Pétert és Kántor Lajost a szomszéd szobába küldtük át. Kós Károly annakidején új korszakot bejelentő *Kiáltó Szavára* emlékezve *Hívó Szó* lett a végleges cím. Azonnal el is vittük Jakó Zsigmondhoz és Kányádi Sándorhoz aláírásra, az ő súlyos nevük se hiányozzék alóla. Ez a szózat jelent meg másnap az *Igazság* helyébe lépett *Szabadság* első oldalán. Tizenötünk üzenete így hangzott:

HÍVÓ SZÓ

A romániai magyar demokrata értelmiségiek kezdeményező csoportja cselekvően kívánja alakítani a véres Ceaușescu-diktatúra megdöntése utáni demokratikus kibontakozást, amelyhez súlyos áldozatokkal járult hozzá a romániai magyarság is.

A Tőkés László nevével fémjelzett, Temesvárról, a hős városból indult szabadságmozgalom, fõlszabadító harc számkra a kettős (társadalmi és nemzeti) elnyomás alól történõ felszabadulás kezdetét kell, hogy jelentse, s meggyõzõdésünk, hogy ez nemcsak a romániai magyarság, hanem a román nép alapvetõ érdeke is. Csakis ez járulhat hozzá a közös Európához megteremtéséhez. A független Románia alapján állunk, amelynek jogállamként biztosítania kell a nemzetiségek politikai-kulturális önrendelkezését és önkormányzatát is.

A politikai határoktól függetlenül, amelyeket adottaknak, nem vitatandóknak, de spiritualizálhatóknak tartunk, nyelvi-

kulturális-etnikai önanonosságunkhoz ragaszkodunk, és mint kollektív személyiség kívánunk részt venni a holnapi demokratikus Románia gazdasági, politikai, művelődési életében. Saját intézményeink keretében is hozzájárulunk a pluralista demokrácia megteremtéséhez, amelyben önálló érdekképviselőre tartunk igényt.

Elítéljük mindazokat, akik megalkuvó magatartásukkal elősegítették, kiszolgálták az egész ország lakosságára nehezedő személyi kultuszt és önkényuralmat, s elárulták a romániai magyar nemzetiség érdekeit. De azok sem szolgálták és szolgálják közös érdekeinket, akik bármilyen oldalról gyűlölséget szítottak vagy szítanak.

A Kárpátok térségében történelmileg egymásra utalt nemzetek Közép-Kelet-Európa-i jelene és jövője feltételezi a kölcsönös bizalmat és megértést, amelyre a termékeny együttműködés épülhet. Ezen belül a nemzeti kisebbségekre fontos szerep hárul az anyaországok és a többségi nemzetek közötti kétirányú kapcsolatok ápolásában.

A legsürgősebb feladat jogi és intézményes biztosítékok teremtése az anyanyelv korlátlan használatára, a minden szintű magyar nyelvű oktatás visszaállítására – beleértve a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet. A romániai magyar tudományos önismeret szabad ápolása, művelődési intézményeink, első helyen az Erdélyi Múzeum Egyesület működésének anyagi és szellemi biztosítása, a magyar nyelvű rádió- és televízióadások felújítása, műemlékeink védelme ugyancsak életfontosságú szükségletünk. Megtartó erőnek tekintjük a szabad vallásgyakorlás intézményes szavatolását. Hagyományaink letéteményeseiről, a magyarok lakta településekről, falvakról és kisvárosokról gondoskodnunk kell, hogy népünk vitális erőforrásai ne apadjanak ki.

Mindezeknek az érdekében meg kell teremtenünk nemzetiségi közéletünk korszerű intézményi kereteit, amelyek gond-

jainknak és törekvéseinknek nyilvánosságot biztosítanak. Természetesen részt kérünk ezeken keresztül az ország egészének társadalompolitikai irányításában.

Kolozsvár, 1989. december 23.

BALÁZS SÁNDOR
BALOGH EDGÁR
BALOGH FERENC
BENKŐ SAMU
CSEKE PÉTER
CSÉP SÁNDOR
CS. GYIMESI ÉVA
CSETRI ELEK
GÁLL ERNŐ
JAKÓ ZSIGMOND
JENEI DEZSŐ
KÁNTOR LAJOS
KÁNYÁDI SÁNDOR
LÁSZLÓFFY ALADÁR
NAGY GYÖRGY

Másnap, december 24-én a Szabadság szerkesztőségében Benkő Samu elnökletével már népes gyülekezet bővítette ki a kezdeményezők névsorát, s a demokratikus szervezkedés ideiglenes központjául Kötő József ajánlatára a sétatéri Magyar Színházat jelöltük ki. Egyidejűleg Domokos Gézáék Bukarestben országos keretet hoztak létre Romániai Magyar Demokrata Szövetség (betűszóval RMDSZ) név alatt. Így azonnal volt hová csatlakozzunk erőink központosítására.

Csak lassan ocsúdtunk fel a véres kezdetekből. A hangadó temesvári népmegmozdulásnak, Tőkés László bátor fellépésének a diktatúra önkénye ellen, a sortüzeknek és százakra menő

áldozatoknak az eseménytörténetét regények, riportok, könyvek, vallomások, ünnepélyes megemlékezések, keresztek és szobrok idézik forradalmi tanúságtételként. Kolozsvárt azonban csak négy évi késéssel ismerték el mártírvárosnak Bukarest, Nagyszeben, Brassó és természetesen Temesvár mintájára, de a Kolozsvárt történetek dokumentációja még mindig hiányos. Kiss János *Omló falak* című naplója (1991) félelmekből kétségekbe veszően számol be a fordulat hónapjainak bizonytalan hangulatáról. Cseke Péter egy Stockholmban kiadott magyar antológiában nyilatkozik, már részletesebben, Kolozsvár vértanúságáról *Korfordulós újesztendő* cím alatt (1991), de ugyanebben a kiadványban felesége, Cs. Gyimesi Éva joggal felsóhajt, hogy amikor a Hősök Temetőjében celebrált gyászszertartás énekébe beleszótt „Ion, Csaba, Horia, Attila, Călin” neveket hallja, belé nyilall a sejtés: „...nemsokára elfelejtődik a névsor, melyben válogatás nélkül együtt vannak románok és magyarok.”

Egy csodálatos véletlen folytán fényképsorozat készült a főtéri vérengzésről, s ez *Martor ocular* címmel (1990) az ellenzéki *Nu* folyóirat hasábjain hamarosan meg is jelent Răzvan Rotta professzor közlésében. Nagyított felvételein kivehetők nemcsak a Continental szálló előtt az úttesten heverő áldozatok, hanem világosan megállapítható az egyik képen a tüzet vezénylő katonatiszt acélsisakos ábrázata is. Sohasem került bíróság elé. Rotta tanár célzásokat tesz egy, a Rhédei-palota ablakában megjelent gyanús alakra is, sőt megörökíti képein az áldozatok közt magabiztosan és sértetlenül sétáló ismeretlent, aki mintha biztos lenne abban, hogy őt nem célozzák meg... Utólag Ferkő fiam, aki az új helyzetben vagy félévig alpolgármester lett, találkozott egy tanúval, aki félénken nem árulta el nevét, de azt állította, hogy nem is katona, hanem az Uránia-ház egyik ablakából ismeretlen távcsöves mesterlövész terítette le a szemközti utcasarok áldozatát. Ki tudja? A kato-

nák állítólag „csak a lábak elé” lőttek. Vizsgálat nem volt, nincsen és előreláthatólag nem is lesz.

A harminc kolozsvári ifjú halott szokványosan megkapja a maga koszorúját az évfordulón, de nevük már nincsen. Már az első évfordulón különben saját szememmel láttam az áldozatok emlékére meggyújtott gyertyák felett egy kézzel festett uszító plakátot, mely röviden annyit közölt a gyászolókkal, hogy Ceaușescut eredetileg Csávოსinak hívták, Gheorghiu-Dej pedig csángó származású volt. A célzás világos: a gyilkos régi rendszerért magyarok felelnek, az 1989-es áldozatok – a román szenvedő fél... Szaladtam fényképész után, de mire visszatértem az Egyetemi Könyvesbolt elé, a furcsa szöveget eltüntették. A forradalom szélsőséges román nacionalista kisajátítása megkezdődött.

17.

Őszinte reformszocialistának nincs sok esélye fordulatkor. A diktatúra üldözte, az új erők bizalmatlanul fogadják. Úgy jártam még a Ceaușescu-rezsim alatt, hogy a már régebben Budapestre került Robotos Imre kezdte ki egy támadó cikkben nem is az én felfogásomat, hanem inkább az egykori magyar népi réalpolitika egészét a *Férfimunka* (1986) kritikája ürügyén.

Eltekintve attól, hogy bukaresti főszerkesztő korában a dogmatikus és anacionális Iosif Bogdan-frakció bábja volt, s így a legkevésbé sem lehetett erkölcsi alapja a Magyar Népi Szövetség felett pálcát törnie, Robotos vádjai elmosták, eláltalánosították az eredeti történéseket. Hallgatva a kezdeti eredményekről, a magyar népállomány megőrzéséről, az iskolahálózat kiépítéséről s a hagyományos magyar intézmények átmentéséről, közönségesen csalásnak minősítette a Petru Grozával való együttműködésünket. Szerinte a román–magyar megegyezést hirdető miniszterelnök doktrínája „angyali hitrege”, s megkapom a döfést én is, akinek az emlékirata ezek

szerint a „kihívó megtevesztés” kategóriájába esik. Robotos a Beke György összeállításában és Lipcsey Ildikó jegyzeteivel megjelent *Kurkó Gyárfás emlékére* című Kossuth-kiadványt fordítja Groza, az MNSZ és általában a román–magyar reálpolitika ellen, szembeállítva emlékirattal, s elhallgatva a történelmi tény, hogy éppen Kurkó szolgálta élenjáróan kisebbségmentő reálpolitikánkat az erdélyi magyarság megmaradásáért.

A Robotos-cikk volt az első hangadás egy később kiszélesedő kampány számára, amely különben két ellentétes oldalról próbálta eljelentékteleníteni és eltorzítani a második világháború végén bekövetkezett hatalmi fordulat tényleges eseményeit. A román szélsőséges nacionalisták már a proletár-érában nem láttak mást a kisebbségi magyar szervezkedésben, mint „rejtett horthysta” akciót, üldözve a Groza-Kurkó-féle egyetértésnek a pusztá emlékét is, az ellenkező oldalról pedig, íme, most Magyarországon vették egy kalap alá Groza politikáját a Conducător önkényuralmával... E kettős támadás veszélye a diktatúra bukása után is fennmaradt, fenyegetve innen is, onnan is, a jövőbeli dialógusok, új megegyezések lehetőségeit.

Mintha törvényszerűség volna abban a színvakságban, ahogyan a demokrácia beköszöntésével innen is, onnan is megindult a bűnbak-keresés. Hol román oldalról pécézték ki válogatás nélkül a „magyar kommunistákat”, hol magyar oldalról terjedt el a vádaskodások özöne mindazok ellen, akik a szocialista rendszer körülményei közt igyekeztek helytállni a magyarságért. Különös szerepet játszottak ebben a már Magyarországra áttelepedett „erdélyiek”, mintha a saját múltjuk árnyait igyekeztek volna óvatosan maguktól elhessegetni. A félreinformált Szabad Európa Rádió tüzet nyitott a már 1953-ban felosztatott Magyar Népi Szövetségre, a párizsi *Le Figaro* hasábjain pedig Tamás Gáspár Miklós egyenesen 600.000 ma-

gyar választó polgárt vádolt meg azzal, hogy a kommunizmust uralomra segítette Romániában... Itthon sem maradt el a „tiszták”, vagyis magukat hibátlanoknak vallók orvtámadása mindazok ellen, akik a népi demokrácia vagy éppen a szocializmus megteremtése idején valamiféle szerepet játszottak, még ha azzal a kisebbség érdekeit védték is.

Hogyan járt az unokám? A kezdetek kezdetén ő jelentette be a *Szabadság* szerkesztőségében egybegyűlteknek az első demokratikus kolozsvári magyar ifjúsági szervezet megalakulását, s teljes hévvel hozzá is látott ennek felkarolásához egyenesen a *Jelenlét* című új ifjúsági lap szerkesztéséig. Oda lép hozzá valaki a később csatlakozottak közül, s figyelmezteti: „Csak úgy maradhatsz itt, ha nyilvánosan a sajtóban megtagadod nagyapádat!” Andriska szó nélkül kihúzta fiókját, kiszedte onnan, ami az övé, s távozott. Nemcsak haza, hanem – most már igénybe véve a budapesti ösztöndíjat – egyenesen Magyarországra. Engem a „közhangulatra” hivatkozva régi barátom szólított fel durván a Magyar Színházban, hogy „ne akarjak itt is vezérkedni”, mintha 84 éves koromban ilyesmi járhatott volna az eszemben, s mintha nem az RMDSZ Belépesi Nyilatkozat-formulájának megfogalmazásában vettem volna részt egy szervező bizottság keretében.

Budapesten Sütő Andrást támadták meg, aki félszemét vesztette a marosvásárhelyi magyarellenes pogrom során, mert valamikor póttagja volt az RKP központi bizottságának. Most így jellemzi gondolatvilágát egy „erdélyi menekült” a magyar sajtóban, habzó liberális utálattal: „...egy illyésgyulás, csoórisándoros, népnemzeti-táncház-as-annabálos, erdélybarangolásos feketetői-vásáros, hátizsákos-hálózsákos hangulat [...], valamint annak ideológiája, az irodalmi nacionalizmus.” Egy debreceni író-találkozón ugyanebből a „bretterista” gárdából Domokos Géza ellen emeltek kifogást, aki a Kriterion megteremtésével a magyar szellemi élet folytonosságát védte

meg a leggyászosabb esztendőkből is, nem szólva arról, hogy Bukarestben a véres utcai harcok részese volt. Itt kerültem én is sorra olyan Ceaușescu-idézetek miatt, amelyek a 70-es évek elején a román–magyar együttélés további ezeréves jövőjét helyezték kilátásba, s akkor még számunkra kapaszkodót jelenthettek a gyülekező nacionalista erőkkkel vívott harcunkban.

Mindezt nem tűrhettem szó nélkül.

A *Munkásélet* utódjaként megjelenő *Valóság* hasábjain a lap régi és új munkatársa, a szakszervezeti mozgalmat képviselő, egyben vallási vigaszt is nyújtó Fodor György ajánlatára *Gyanúsítások helyett – egységet* cím alatt (1990) kezdtem el az elmúlt nehéz esztendőkből kifejtett kisebbségi ellenállás történetének védelmét, s ez hosszú időre publicisztikám gerince maradt. Ugyanekkor *Az erdélyi hatszázezer* című leveletem (1990) Csurka István közreadta a budapesti *Magyar Fórum*ban, s itt már visszalöttem a párizsi *Figaróra*, két ellentétes frakcióra bontva az MNSZ történelmi egységét. A Kurkó-szárny anyaszervezetnek, nemzeti forradalmi mozgalomnak tekintette a szövetséget, a Bányai-szárny ezzel szemben a párt tömegszervezetének vélte, eleve számítva annak folyamatos felszámolására... Ami a „hatszázezer erdélyi származású magyar kommunistát” illeti, azokról a választópolgárokról van szó, akik a Kurkó Gyárfás és unokabátyja, Márton Áron püspök által együtt összeállított önálló magyar listára szavaztak, melynek segítségével 1946-ban politikai és világnézeti különbség nélkül harminc magyar jutott be a bukaresti nemzetgyűlésbe, hozzájuk számítva egy csángó képviselőt is. A kommunista pártnak külön listája volt, együtt a szociáldemokrata párttal és más párttöredékekkel. Az ő listájukon került be Nagy István, míg az MNSZ Kolozsvárt a nem kommunista Kós Károlyt és a bebörtönzött székely kommunisták kiszabadításában segédkezőt nyújtó Nagy Tibor volt törvényszéki bírót juttatta mandátumhoz.

Ha a diktatúrát megdőntő forrongásban a nemzetállami nacionalizmus került is előtérbe, a demokratikus sajtószabadságnak nem lehetett többé gátat vetni. Új s újabb lapok, kiadványok születtek, s ezekben hovatovább napvilágra kerültek a szocializmus ürügyén elkövetett bűnök, bebörtönzések, vérengzések szomorú emlékei. Amikor Gagyi-Balla István fiatal tanár ezekre hivatkozva egy felhívásban felvetette, hogy ezek alapján kellene és lehetne a letűnt korszakot leírni, a *Romániai Magyar Szó*ban azonnal üdvözöltem a javaslatot, de *A teljes történelmi képért* jelszóval és címen (1992) szót emelve arra figyelmeztettem az illetékeseket, hogy a panaszok összegyűjtése nem elég a kor jellemzésére, hanem – megfelelő levéltári, könyvtári, emlékiratokbeli vizsgálódás alapján – mindazt össze kell végre foglalni és feldolgozni, amit felelős tényezők az adott korlátok ellenére is a kisebbségi magyarságért megtehettek... „Kétfelől is megszólal tehát az igény őszinte és teljes történetkutatásra, melynek hivatott megvalósítója lehetne a feltámadt Erdélyi Múzeum Egyesület” – fogalmaztam meg egy reális, nemcsak a sérelmeket, hanem az ellenük folytatott mozgalmi törekvéseket is tükröző feldolgozás szükségességét.

Válaszként ért ugyancsak a bukaresti magyar lap hasábjain egy Domokos Gergely néven jelentkező magyarországi kutató összefoglaló vázlat a Magyar Népi Szövetség esztendeiről (1944-1953). Ez sok új adatot dobott be a vitába, de egyoldalú – nem tudom, honnan szerzett – információi alapján ugyancsak megismételte a szerencsétlen sorsú anyaszervezet ellen hangoztatott rosszálló érveket. Kihívás volt ez önvizsgálatra, nemcsak személyi, hanem egyetemes politikai értelemben is.

A vádak – több mint négy évtizeddel az MNSZ lefejezése, bebörtönzésünk és az „önkéntes” feloszlatás után – általában három szférára terjedtek ki. Ezek szerint 1. az MNSZ hozzájárult volna a Trianont megisméltő párizsi békediktátumhoz; 2. az MNSZ megbontotta a magyar egységet; és 3. hozzájárult a

magyar intézmények felszámolásához. Mindhárom kérdésre *Múltunk vizsgálatában tárgyilagosságra van szükség* cím alatt (1992) válaszoltam. Sajnos, a lapterjesztés mai nehézségei folytán ellenérveim és bizonyítékaim csak szűk olvasóréteget értek el, jobb tehát, ha emlékiratomban ezekre a pontokra visszatérek.

Tisztáznom kellett végre, hogy mi is történt a párizsi béketárgyalások idején Marosvásárhelyen a Százas Intéző Bizottság sokat emlegetett ülésén.

Tényleg volt egy törpe – talán három főnyi – kisebbség, amely eleget akart tenni a román kormányzat igyekezetének, s még ennyi sem volt a másik véglet, mely a magyar területi igényeket hangoztatta, de a túlnyomó többség Kurkó Gyárfás józan semlegességi nyilatkozatával értett egyet. Ő az MNSZ gyülekezetét illetéktelennek tartotta a nagyhatalmi kérdésekben, s csupán a román–magyar együttélés békéjét és Románia Magyarországgal való jó viszonyát követelte meg... Itt közlöm azt, amiről addig csak Kurkó és én tudtam, de most ki kellett mondanom. Magától Grozától hallottuk mindketten, hogy a Nagy Ferenc magyar miniszterelnök bejelentette ismert területi követeléssel kapcsolatban egy Maniu-féle lakosságcsere-elképzelés is felvetődött, mely szerint a Székelyföldet ki kellett volna üríteni, ahogyan Dobrudzsa esetében történt. Két megyét megkapott Bulgária, s ezek ellenében minden román és bolgár nemzetiészektől északra, minden bolgárt északról délre költöztettek át egy számbelileg különben eléggé jelentéktelen lakosságcserevel, megszüntetve a továbbiakban minden kölcsönös román és bolgár nemzetiészektől kérdést. Hát ebbe nem ment bele a tősgyökeres székely Kurkó, ebbe nem egyezhettem volna bele az Erdővidéket féltve én sem. Az egykori török–görög lakosságcsere tragédiáit ismertük, a szudétánémetek feláldozásáról már tudunk, a felvidéki magyarság elüldözése megkezdődött – ettől a sorstól védett meg a semlegesség.

Különben is volt egy tény: 14 román hadosztály vett részt a németek ellen folyó háború utolsó szakaszában a Szövetséges Hatalmak oldalán, a részünkről annyira várt és sürgetett Horthy-féle kiugrás pedig megbukott. Így eleve kilátástalanná vált, hogy a Szovjetunió részéről eredetileg felajánlott határ-változtatásban reménykedjünk.

Ezek voltak Marosvásárhely titkai.

Másodszor: el kellett ismernem, hogy öt személyiségből álló alkalmi tanács külön sérelmi beadvánnyal fordult a Párizsban tárgyaló hatalmakhoz, de hozzá kell tennem, hogy ugyanazokról a panaszokról volt szó, melyek miatt az MNSZ is fellépett Bukarestben. Ez a nemes beadvány, amely miatt később Márton Áron püspöknek, Venczel József társadalomtudósnak és Lakatos István nyomdásznak súlyos meghurcolásban lett része (egyidőben az MNSZ-vezetők bebörtönzésével), egyáltalán nem akadályozta meg a magyar egység kialakulását. Az ötös tanács tagjai – az egy Lakatost kivéve, aki szociáldemokrata elvi alapon ellene volt a nemzeti jellegű szervezkedésnek – jó tanáccsal és munkával bekapcsolódtak az MNSZ közösségi munkájába, és tevékenyen hozzájárultak a székelyudvarhelyi kongresszuson előterjesztett Nemzetiségi Törvénytervezet (1946) közös kidolgozásához.

Ami pedig az „elvtelen magyar egység” következő dialógusából kitűnt, annak igazi hátterét is meg kellett végre magyaráznom. Luka László, aki számtalan esetben a nemzetiségi béke érdekében segítségünkre sietett, bizalmasan felkeresett bennünket, Kurkót és engem, figyelmeztetve, hogy az RKP szigorodott, leszámolásra készül a nemzeti parasztpárt és a liberálisok vezetőivel, s ha idejében nem cseréljük le „posszibilisabb” személyekkel intézményeink arisztokrata és polgári vezetőit, pórul járhatnak hasonló román egyesületekkel együtt a hagyományos magyar gazdasági és művelődési intézmények is. Ez volt a valódi indítéka annak, hogy *Tisztító önvizsgá-*

lat ideje jött el cím alatt a *Világosságban* (1947) utaljak egy őrségcsere szükségességére. Meg is indítottuk intézményeinknek nem a „beolvasztását”, sem „felszámolását”, hanem ésszerű megmentését.

Mint az MNSZ országos művelődési osztályának vezetője itt magam is közvetítő szerepet vállaltam. Az Erdélyi Múzeum Egyesület élére – az öreg Bánffy Miklós bizalmas segítségével – Jósika Samu báró helyett Jakó Zsigmond került, a Dalosszövetség elnöki tisztjébe Tárcza Bertalan helyett Nagy István, az új magyar zenekultúra híve lépett, tulajdonképpen közmegelegedésre. Az EMGE – a nagynevű Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület – földbirtokos vezetői bölcs belátással és alkalmazkodással Antal Dánielnek, Kós Károlynak és gazdaköri földeszeknek adták át helyüket. Minden drámaiság nélkül az EMKE elfogadhatóbb vezetője már régebb időtől kezdve két író, Kiss Jenő és Nagy István volt. Meg kell ezt ismételnem, bár emlékirataim harmadik kötetében (1986) mindez már részletesen szerepelt, mert közel fél század elteltével itt támadt zavar és felesleges vádaskodás.

Nem mondom, az átrendeződés ajtót-ablakot nyitott belső ultráink személyeskedő támadásai számára, hírbe hozva akár hamis levél bevetésével, mint György Lajos esetében, az MNSZ becsületét. Itt magam is bedőltem és méltatlan túlzásokba estem, fél füllel hallgatva a régi *Erdélyi Helikon* szerkesztőinek a múltból vett személyi kifogásaira. A magyar népi értelmiségiek azonban, így Kacsó Sándor és Szentimrei Jenő, szimatolva a veszélyt, realpolitikánk mellé álltak.

Nem igaz tehát, hogy saját magunk oszlattuk volna fel örökölt nemzetiségi intézményeinket. Ezt nemcsak Domokos Gergellyel szemben kellett bebizonyítanom, hanem a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* készülő III. kötetének szerkesztése során is felmerült hamis beállítás visszautasításával. Saját alkalmilag összeállított irattáramból nem kevesebb, mint hat

okmányt tudtam felmutatni annak igazolására, hogy például az EME Jakó Zsigmonddal az élen az 1947-es őrsegváltás után is létezett, működött, hivatalosan is levelezett. Utolsó adatom 1949. július 22-éről kelt, alig néhány hónappal letartóztatásunk, az MNSZ-vezetők börtönbe hurcolása előtt. A román és magyar intézmények felszámolásakor az MNSZ tulajdonképpen már nem létezett.

A frakciós csuszamlás természetesen nem állt meg. Kurkó Gyárfás keményen ragaszkodott egy önálló magyar gazdaságpolitikához, szembeszállva az előtörő állami központosítással. Luka László hiába kérlelte további hajlékonyságra. Az MNSZ következő évi temesvári kongresszusán dűlőre jutott a kérdés. Ha Kós Károly közbelépésére és ajánlatára nem sikerül Kurkó utódjául az elnöki székbe Kacsó Sándort ültetni, úgy teljesen a pártfüggvény ortodoxok kezére kerül az anyaszervezet. A frakció terve, hogy saját embereit juttassa élre, megbukott, s ha Kacsó írói humán-szellemé nem is helyettesíthette Kurkó mozgalmi határozottságát, egy időre maga az MNSZ a nemzeti sajátosság méltóságával továbbra is megmaradt.

A történelmi visszajátszás teljessége végett meg kellett világítanom a nemzetiségi szervezkedés origóját, az eredetét, igazi magyarozatát is. Kapóra jött a Szovjet Hadsereg bevonulásának évfordulója. Ebből az alkalomból *Hatalomváltás Kolozsvárt 1944-ben* (1992) cím alatt megírtam a *Korunknak*, milyen magból sarjadt a romániai magyarság önszerveződése. Meg kellett emlékezni Teleki Bélának, az Erdélyi Párt elnökének reális mozgalmi húzásáról, amellyel az 1937-es Vásárhelyi Találkozó szellemében 5-5 „jobboldali” és „baloldali” exponenst közös németellenes akcióra hívott össze, szövetkezést keresve a munkásegységfront, a Tízes Szervezet és az egyházak antifasiszta ellenállóival és békebarátaival. Ebből lett Erdélyi Magyar Tanács, békememorandum, kapcsolat a hasonló román törekvésekkel, a kommunista foglyok kiszabadítása, a kiűrités

szabotálása, munkásörtség, az üzemek megmentése, a Szövetéses Hatalmak haderőinek fogadása, majd egy magyar anya-szervezet létrehozása, illetve annak csatlakozása a közben Brassóban megalakított Magyar Népi Szövetséghez. Az alapító kezdeményezés tehát közös volt, ha az adott történelmi körülmények közt természetesen most elsősorban a „baloldali” elemeknek kellett fellépésükkel az élen helytállaniuk.

Ez a tömörülés vívta ki Észak-Erdély autonómiáját négy hónapra, válaszul az úgynevezett „Maniu-gárdák” vérbosszús hadműveleteire, s a Groza-kormány uralomra jutása után országosan rendezkedett be nemzetiségi önvédelemre, szövetségben a kormányzó munkásegységfronttal s más demokratikus román erőkkel a bármely oldalról jövő nacionalista kihívásokkal szemben. Egyszer ezt is meg kellett újra mondani a frissen jelentkező – nagyobbára később született – nemzedékek felvilágosítására.

Mit tudhat unokám nagyapjáról és társairól? Megvédhet-e minket, ha új lakhelyén is előveszik?

Amikor tanúskodom az elmúlt félévszázadról, sőt annak előjátékairól is, Andriskára gondolok. Kibújt a megalázások hálójából, s másutt új életet kezdett. Igaz, ott is csak német szakon talált munkahelyet, de így sem tagadta meg Erdélyt. Elküldte szépen bekötve könyvtáramnak *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe* (1993) című bölcsészdoktori értekezését, 1480-tól 1940-ig feldolgozva benne két erdélyi társnemzet viszonyának változatos alakulását, s ha – mint levélben írja – nem is telt fekete ünnepi ruhára, fehér kesztyűt szerzett, s illendőképpen avatták doktorrá. Dunántúli feleségével, az ugyancsak tanárnő Németh Eszterrel hallatlan szorgalommal megszervezték lakásukat Zuglóban, s most karácsonyra megörvendeztettek az első dédunoka, Réka megszületésének hírével. Fiatal utódom már néhány szakelőadást tartott Németország különböző intézményeiben, éppen az erdélyi problémát feszegetve,

s most tanársegédje annak az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek, ahová ugyan valamikor engem is meghívtak publicisztikai vendéglőadónak, de erre a román tanügyi hatóságoktól nem kaptam engedélyt.

Ha mindez csupán személyi sorskérdés volna, be sem kerülne a kort festő emlékiratba. Dehát az egész szász tárgykör is unokámmal együtt nyugatra tolódott, hiszen az utóbbi évtizedben több mint 160.000 szász lakos „repatriált” kilenc évszázados erdélyi történetéből, s szóródott szét kisebb-nagyobb szigetekbe Németországban! Én is, a félig árja, félig turáni „bakszász” nagypapa ezzel elvesztettem saját erdélyi gyökereimet, s még szorosabban, még forróbban simulok feleségem népes vargyasi családjához. Tizennégy szász rokonom került el az ősi földről, időnként egy-egy üdvözlő levél még elhozza hírvéket. Itt hagytak falut és várost, templomot és iskolát, könyvtárakat és temetőket. Rettenetes látni néha filmen a szabályos szász házsor-építkezés, a híres templomerődök málló romjait. Az erdélyi népek egyensúlya felborult. Mi, akik egy transzilvanista idillt álmódtunk ide, magunkra maradtunk nemzeti kisebbségnek a történelmi együttélés bukása után.

Ezért becsülöm most az unokám révén újraéledt családi téma-folytatást, egy el nem múltó visszhang utórezgését, emlékezve arra a népre, mely a magyarságnak Dávid Ferencet, Heltai Gáspárt, Brassai Sámuel, Áprily Lajost tudta adni, s építészetben, művészetben, tudományban és művelődésben a maga eredetiségével mesterei kartársunk volt.

18.

Az 1989 decemberi forradalom a romániai magyar tömegeket meglehetősen felkészületlenül, zavaros állapotban találta, de kiváltotta a bizonytalanság és félelem válság-stresszéből.

Csak a fiatal értelmiség körében tűnt fel bátor próba ellenállásra a diktatúra ellen. Így a Nagyváradon szerkesztett szamiz-

dat lap, az *Ellenpontok* szerkesztői csoportja részéről Szöcs Géza költővel és Ara-Kovács Attila filozófus íróval az élen. Ez a csoport a Bretter-féle anarchikus-liberális kezdeteket meghaladva, már az erdélyi magyarságra oly veszélyes nemzetállami szélsőség ellen fellépő reformszocialista ellenzék – Király Károly, Takáts Lajos, Sütő András – népi-nemzeti vonalát egészítette ki radikalizmusával (1981–1983), s főleg a nemzetközi figyelem felkeltésében ért el váratlan befolyást és eredményt. Az ifjak itthon csak szűk körben s állandó üldözésnek kitéve léphettek fel, tömegsiker nélkül, s külföldi eredményeikkel ellentétben idehaza a konspiráció kellő ismerete hiányában hamar lebuktak, majd elkényszerültek az országból. Újabb szamizdat-kísérletre az ugyancsak reformszocialista Balázs Sándor szociológus *Kiáltó Szó* című kiadványával került sor (1989), ez is kis körre szorítkozott.

Bár a Király-Takáts-féle ellenálláshoz engem szoros személyi kapcsolatok fűztek, a két szamizdat-csoport már csak közismert „megfigyeltetésem” miatt is az utolsó pillanatig elkerült, s bár tudtam mindkét hősi fellépésről, rokonszenveztem is céljaikkal, részemről nem kerestem velük együttműködést a Szabad Európa Rádióval és más nyugati támpontjaikkal való kapcsolataik miatt. Bizalmam még mindig a Gorbacsov-féle glasznoszty és peresztrojka felé irányult, a „Nyugat” támogatása mögül felsejlő uralmi törekvésektől félttem.

Csikszeredában ebben az időben állt össze egy haladó tudományos csoport s a hagyományos szociográfiát új alapokra helyező antropológiai kísérletekbe kezdett. Eredeti módon „kivülről” figyelte a kulturális eseményeket, de a valamikori pozitívizmus árnyaként magukba a tényekbe rekesztette a történéseket, s hovatovább éppen ott került szembe a nyiladozó közvéleménnyel, ahol szabad kezét adott a kivándorlóknak az egyéni jog alapján, s a népi kultúra hivatalos részről mutatkozó torzításai ürügyén magának a helyi hagyományápolás-

nak s az ebből fakadó nemzetiségi azonosságtudatnak vált gáncsolójává.

Tömegtüntetést, népi megmozdulást a diktatúra bukása felé közeledő években Sütő András darabjai jelentettek. Drámainak kolozsvári sorozata úgy magával ragadta a közönséget, hogy a karzaton megjelenő szerző felé fordult, és negyedórás tapssal köszöntötte, együtt a színpadról éljenző színészekkel. Az elismerés a darabokban megnyilvánuló s az önkényuralmat leleplező népi igazságnak szólt, akár az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* került színre, akár *A szúzai mennyegző*, amelyben Nagy Sándor erőszakos asszimilációja törik meg a perzsa asszonyok ellenállásán... Hát ez, az *Anyám könnyű álmot ígér* (1970) és az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* (1977) írójának partizánharca tágult tömeges állásfoglalássá s érett forradalommal a 80-as évek végére, egy méltó herosz-társ, Tökés László felszikrázó személyi és jelképes ellenállását készítve elő.

1989 nagy napjaitól kezdve a tömegeket elkapta a lelkesezés. Európa s főleg a szomszédos Magyarország figyelme ide fordult. Segélyek érkeztek az egész világból. Megindult a magyar szervezkedés, az egyházak szerepe valósággal megsokszorozódott, de a szabaddá vált térben felütötte fejét egy többhangú kakofónia.

A legtisztábban az iskolaügyben bontakozott ki a tömegigény, a diktatúra utolsó évtizedeiben elvett vagy megcsonkított magyar iskolákért, a magyar anyanyelvért tört ki az első küzdelem. Kolozsvárt is, Marosvásárhelyt is sztrájkba léptek tanáraikkal együtt a magyar diákok, s a világ talán legszebb meneteként a tanulók kezükben gyertyával és könyvvel tüntetésbe kezdtek. Erre volt váratlan válasz a pogrom. Pálinkával feltüzelt, dorongokkal felfegyverkezett román tömegek ereszkedtek le a Görgényi Havasokból, hogy meggyilkolják „Bolyait és Sütőt”. Rejtélyes katonai segédlettel szétverték az

RMDSZ székhazát és magyarjait, halottak heverték már az utcán. Csak a baj hírére megmozdult székelység – munkások és falusiak – ellentámadása oszlatta el a legrosszabbakat. Itt még a lakosság ezrei egységesen mozogtak és cselekedtek, leverésük után azonban jelentkeztek már táborunkban a belső meghasonlás, a személyi tülekedés és ideológiai szeparatizmus lehangoló tünetei.

Már az új magyar anyaservezet első kongresszusa Nagyváradon ízléstelen és oktalan perpatvarok színhelye lett. Itt már a boszorkányüldözés búnbak-keresése játszott szerepet, s a marosvásárhelyi sokk után nemcsak az iskolaharc elakadása, a meggyorsuló kivándorlás és a belső ellentétek jutottak előtérbe, hanem elkezdődött egy gyanús háttérű frakcióharc is a fellépő külön-csoportosulások között.

Személy szerint kívül lévén a közélet alakulásán, egyáltalán nem szóhetem egybe a folyó történelmet, hanem csak mint megfigyelő rögzíthetem a látottakat-hallottakat, melyekre azonban mindenkor egyidejűleg a sajtóban is kitértem. A régebben is Bukarestben megjelent magyar napilapok folytatásaként Gyarmath János és Cseke Gábor a forradalom után azonnal elindította a *Romániai Magyar Szót* (betűszóval RMSZ), tárgyilagosan vállalva a magyar szempontok, irányok, frakciók, ha kell, pártok különböző szempontjainak összeegyeztetését a kisebbségi magyarság érdeke szerint. Itt szívesen fogadtak, 1990 óta innen követem tanácsaimmal, bírálataimmal, hozzászólásaimmal a közügyet, többnyire „Nézőpont” vagy „Replika” fejléc alatt. Ahol ennek a lapnak a józansága győz, ott nem kell féltetni a magyar sorsot.

Közelebb az iskolai tárgykörhöz, előbb helyben Kolozsvárt próbáltam a *Szabadságban Vállaljuk a dialógust* címmel (1990) vitára bírni, ha nem is a vasvillás huligánokat, hanem akár a román tanításhoz továbbra is ragaszkodó, beolvasztó politikára hajlamos román konzervatívokat vagy azokat a „megér-

több” elemeket, amelyek a tagozati megosztású együtt-tanulás „testvériségét” sürgetve zilálták szét hagyományos iskola-rendszerünket, ősi kollégiumainkat. Hiába voltak comeniusi érveim az anyanyelvi oktatás mellett, hiába hivatkoztam arra az igazságra, hogy románul is jobban tanul meg, aki anyanyelvét teljesen bírja, Kolozsvárt a román értelmiség bezárkózott. A magyar iskolák helyreállítását ellenséges akciók fenyegették itt is, visszhang a vita-felhívásra nem érkezett. A Báthori Gimnázium, majd az Apáczai Csere János Gimnázium azonban megszületett.

A hangsúlyt most már országosra áttéve, *Művelődésünknek európai értelme van* című (1990) írással Bukarestben jelentkeztem, de hiába szegeztem le: „Az a sorsvállaló felismerés, hogy magunkat szervezve voltaképpen a felismert Európa ügyét is előbbre visszük, létünknek célt, munkánkknak értelmet ad” – falra hányt borsó maradt ez is.

Valami távoli hang ugyan érkezett, ha nem is hozzám, hanem általában az erdélyi magyarsághoz. Kezembe került a párizsi Kende Péter *Vissza a politikai nemzethez!* című kiáltványa „Tézisek Kelet-Közép-Európáról” alcímmel, amely a román politikai nemzetközösség fogalmába sorolja a székely népet... Az Udvarhelyen indult *Székely Útkereső* hasábjairól azonnal reagáltam *Erdélyi levél Párizsba* cím alatt (1991), kifejtve, mennyire egy elavult francia s az első világháborút megelőző Magyarországon is alkalmazott – a nemzetiségeket elmosó – „politikai nemzet” gyakorlatáról van szó, melyet véglegessé formulázott a Ceaușescu-féle nemzeti „homogenizálás”.

Felhívtam a szerző figyelmét arra, hogy a két világháború közt Balogh Artúrék Genfben a nemzetiség és állampolgárság harmóniájával kialakították már az összes európai kisebbségek közös fellépésének programját, s ma, amikor egy európai integrációról van szó, inkább innen kell példát venni, s nem az idejemenült francia jakobinus-képzeltésből, s annak folytatása-

ként a napóleoni kód „politikai nemzet”-abszurdumát a történelemben visszacsempészni. „Az erdélyi magyarság – vágom vissza Kende Péternek – a maga évszázados iskoláival, könyvtáraival, levéltáraival, sajtójával, műemlékeivel és élő írásbeliségével nem puszta etnikai csoport vagy hasonló, hanem történelmi entitás, amely éppen a népek békés együttélésére ad példát. Hídja, nem akadálya az európai közeledésnek, s éppen nemzetiségi voltában, alkotói folyamatosságában az.” Választ ugyan nem kaptam, de később elégtétellel vettem tudomásul, hogy a párizsi politológus ellátogatott Erdélybe, s egy nyilvános előadáson már más, realisabb meghatározást nyújtott a nemzeti kisebbségek önazonosságának igazolására.

Közben utat tört és berendezkedett nálunk is a Kelet-Közép-Európát békítő és segélyező Soros-alapítvány. Hogy Tolsztoj nyelve után tanuljuk meg Shakespeare nyelvét is... Rendben van, miért ne? Ami azonban a dúsgazdag amerikai adakozó, Soros György közéleti programját illeti, a „nyitást”, hát az már sokféleképpen érthető, s az itt élő népek gondjaira nem tud világos választ adni. Vegye igénybe segítségét, aki csak teheti, de maradjunk tőle függetlenek.

Az RMDSZ első belső válsága a „platformosodás” széthúzó erejével jelentkezett. Ahelyett, hogy a közös népi-nemzetiségi program magába szívta, kiegyenlítette volna a külön-külön fellépő csoportosulásokat, azok az amúgy is parlamenti ellenzékben feszengő magyar anyaszervezettel szemben egészen különálló saját programokkal léptek fel mintegy belső ellenzék gyanánt, s megkezdődött az áldatlan – hamar személyeskedéssé fajuló – „ellenzék ellenzéke” veszedelmes játéka. A keletkező zűrzavarban még az ifjúság is az RMDSZ „ellenpártja” akart lenni.

Ha részese nem is lettem a különjáró csoportosulásoknak, hanem a plurális egészért éreztem felelősséget, publicisztikámmal igyekeztem az egyetértést és anyaszervezeti szövét-

kezést szolgálni. Kétfelől is éreztem szeparatizáló veszélyt. Egyfelől az egyedül világhatalomra jutott Észak-Amerika liberális konzervativizmusában, másfelől egy székelyföldi „kezdeményezés” kalandos illuzionizmusában. A két véglet saját gondolati elemein túl feltételezhetően nemzetközi háttérre is támaszkodott, hiszen irreális túlzásai itthonról aligha volnának magyarázhatók. A Kolozsvárt és Sepsiszentgyörgyön zászlót bontó liberális klubok mögül felsejlett egy mindent előntő nyugatos szabadosság, a székely türelmetlenek reményeit hol hollandiai, hol brazíliai magyar emigránsok, no meg egy Közép-Európa ábrándképbe illeszkedő „független Erdély” vágya izgatta, a magyarországi székely áttelepültek szervezeteiben előtörő nosztalgikus neonacionalista hullám felcsillanásaival.

Mi a közös platform? című RMDSZ-cikkemben (1992) üdvözöltem ugyan a Szabadelvű Kör megalakulását, de figyelmeztetve Egyed Péteréket arra, hogy a magyar liberalizmus történetéből el kell hagyniuk a „politikai nemzet” imperiális emlékezetét, s a Kós–Krenner–Kacsó–Tamási-féle erdélyi szabadelvűséget idézve a Vásárhelyi Találkozó szellemében kellene erősíteniük a nemzeti szövetkezést. A székely kezdeményezők még alakulófélben levő platformosodásával kapcsolatban fölösleges bölcsködésnek tartottam, hogy – amint azt Katona Ádám állította – „az RMDSZ-t meg kell keresztelni”, hiszen annak együttműködése a magyar történelmi egyházakkal teljes. Van ugyanakkor kereszténydemokrata pártunk is, hiszen már Tamási Áron 1937-es *Vásárhelyi Hitvallásában* egyetemes feladatként vállalta a keresztény erkölcs elvét. Ki kellett térnem – éppen a Tamási-hagyaték szellemében – egy szocialista szárny, csoport, mozgalom szükségére, hogy a román nemzetállam növekvő nyomásával szemben a munkásságot is bevonhassuk az anyaszervezetbe.

A dolgok azonban nem úgy ágazódtak, ahogyan azt a jámbor közíró íróasztalánál elképzelte.

Közbejött egy szerencsétlen referendum-kísérlet Agyagfalván, az 1848-as székely nemzetgyűlés emlékhelyén, s ez újra olajat öntött a román reakció, a nacionalista „visszarendező-dés” tüzére. Volt, aki Katona Ádámot ezért kimondottan provokátornak minősítette, tankokat és helikoptereket vonzva az agyagfalvi rétre s kirobbantva a parlamentben a Hargita-Kovácsna, röviden Har-Kov vitát. Katona Ádám kitűnő tanítványom volt, jó irodalomkutató és művészettörténész, az irodalmi lexikon munkatársa. Meg kellett védenem, viszont igaz, hogy izgága természetével már az *Igazság* szerkesztőségében is bajokat okozott, s szélsőséges hajlamainál fogva saját cselekedeteinek önvizsgálatára nehezen képes. Az a tiszta óhaja, hogy a Székelyföldet autonómiához juttassuk, régi és természetes magyar igény, a rossz időben ügyetlenül bedobott referendum-téma azonban az egész magyarság ellen indított Vatra-kampány erősödése, a marosvásárhelyi pogrom új formában való folytatása javára esett. Az a szívós kitartás és áldozatkész odaadás, amit Katona Ádám a következőkben a forradalmi magatartásuk miatt elítélt székely fiatalok ügyét és családjaik támogatását szolgálta, az agyagfalvi kudarc ellenére is mindnyájunkat hálára kötelez.

Akárcsak a „referendum” balfogása, akár az egri tanácskozás, ahol ugyancsak felesleges kihívások hangzottak el, végül a „független Erdély” felelőtlen hangoztatóinak budapesti fellépése a Román Televízióban azonnal bemutatott címerekkel és térképekkel erélyes választ kapott az RMDSZ tiszteletbeli elnöke, Tőkés László részéről. A püspök, Temesvár hőse, határozottan visszautasította a gyűlölködő hangokat, s leszegezte, hogy Erdély kérdéseiben a román többség nélkül dönteni nem lehet és nem szabad... A nacionalista intrikákat szövögető Zolcsák nevű délamerikai gyárosnak azt ajánlotta, okosabban

tenné, ha üzemével hazajönne Erdélybe, s vad álmok helyett munkát vállalna idehaza.

Bonyolultabb, szinte áttekinthetetlen buktatók rejlettek a liberális gárda eszmemenetében. Cs. Gyimesi Éva, az önkényuralom idején bátran ellenálló magyar irodalomszakos tanárnő 1989-et követő politikai elkanyarodásainak önvizsgálatára vállalkozott, s az Erdélyi Híradóban, a Szabadság RMDSZ-mellékletében tisztázni próbálta a kereszténység–nemzet–liberalizmus viszonyait. Miután igyekezett felmenteni magát a liberálisokat érő vádak, így az individualizmus, a szabadosság alól, ami rendben is volna, rátér a kereszténységre s lerázza magáról az ateizmust is, ami úgyszintén elfogadható. Annál vitathatóbb a nemzeti kérdés megválaszolása. Nemcsak azt veti a nemzetiségi szervezkedők – százezrek – szemére, hogy a kommunizmustól örökölt „kollektivizmus” követői, hanem egyedeire bontja a nemzetiséget, s csak egyéni jogként ismeri el a hovatartozást, odáig menve, hogy a közös származásúakkal szemben a magyarság többségét vegyesházasságokból eredőknek tekinti, s már ennél fogva sem fogad el „nemzeti” kategorizálást... Szerinte a közösség az ember számára nem lehet érték, ha „elnyomja az egyes emberek sokféleségét, ha nem szabadít fel, ha arra kényszerít, hogy szolgáljad annak érdekeit...” Vagyis nehogy bekényszerítsük nemzeti létformába a kisebbségi magyarokat!

Rés nyílt itt egy teljes „szétplatformosodás” felé, egységes nemzeti életkeret” – vagyis közös öngazgatás – helyett a román parlamenti skála szerinti „szabad” szétoszlásra, pontosan úgy, ahogyan azt a nemzetállam hivatalos körei jobbtól balig, szélsőségesektől kormányig s akár az ellenzékiig már nem egyszer felkínálták, elítélve a magyarság nemzeti összefogását.

Hogyan válaszoljak? Természetemnél fogva megbékéltetésre törekedve ugyancsak a *Szabadságban Kéznyújtás jó munkára* cím alatt (1992) egyezkedni próbáltam a politikai

forgószelebe került tanárnővel abban a reményben, hogy töprengései közepette eljuthat tisztább megfogalmazásokig. Különösen két kényes pontra kellett figyelmeztetnem az önmagával gyötrődő vitafelet. Egyrészt azzal a konklúziójával kellett szembeszállnom, hogy bármilyen „küldetéstudat” eleve céltalan irracionális, másrészt, hogy szerinte „a nemzet-tudat elsődlegesen múltorientált hagyományközösség”, felpanaszolva, hogy a nyelvi, etnikai, kulturális azonosság „valósággal ritualizálódott” benne. Eddig a csüggeteg kishitűségig nem szabad eljutnia annak, akitől a nagy fordulatban az új nemzedék nevelésében magyarságunk történelmi és irodalmi folytonosságának felélesztését és jövőjének biztosítását várjuk.

19.

Nem lehet következmények nélkül tévelyegni a közéletben. A liberális divatot és szabadosságot hamar követték mind színpadi, mind irodalmi téren is az aggasztó elhajlások a tömegektől és a közvéleménytől. Míg az RMDSZ ernyője alatt megindult országszerte a magyar egyházi és művelődési erjedés, új egyesületek százai, hasznos kezdeményezések, a sajtó megsokasodása és a műkedvelés felcsigázta a kedélyeket, addig ellenkező elit-elszigetelődések és erőltetett modernizálások megtorpedózták a templom és az iskola mellett oly nagyjelentőségű színházi kultúrát.

Két jellemző bukás figyelmeztetett belső hiányosságokra a kolozsvári Magyar Színházban és a Magyar Operában. Míg egyfelől Tompa Gábor mesteri tudása felvirágoztatott egy régóta kívánt, de soha nem állandósult művészi kamaraszínházat, sőt nemzetközi díjakat is szerzett, de helytelen műsorpolitikával felszámolta a hagyományos színház sokrétűsége építő népszínház-voltát, s éppen a nagy történelmi ébredés hullámzása közepette a sétatéri színház szinte üresen maradt... Mi

történt? Mint öreg színházlátogató, a *Szabadságban Színházi béke ünnep előtt* cím alatt (1992) a kolozsvári magyar színjátszás 200. évfordulója küszöbén felhívtam a figyelmet a keletkezett visszasságokra. Mindkét bukás megrökönyödést váltott ki a közönségből, sértve a nemzettudat korszerű feléledését. A *Székely fonó* régóta várt felújítása bármilyen kitűnő zenei és koreográfiai élménnyel szolgált is, a viseletükből kivetkőztetett és egy Rio de Janeiro-i farsang rongybabáinak beöltöztetett „székelyek” nem keltek a csalódott nézőknek. S amikor egy *Bánk bán*-előadást a Magyar Színház valahonnan előkotort alkalmi rendezője egy fürdőkádba dugott bubifrizurás Gertrudisszal próbált „korszerűsíteni”, majd a mennyezetről eresztette alá kötélén a királynő dísztelen ravatalát, érthetővé vált, hogy ezek a „deheroizálások” Kodályt is, Katona Józsefet is megfosztották történelmi komolyságuktól, s kedvét szegték a fenségest és feszültségest váró közönségnek.

A Magyar Opera hamar összeszedte magát, és például Erkel-sorozatával, Kacsóh Pongrác *János vitéz*ének felújításával, Demény Attila *Psalmus hungaricus*-vezénylésével helyreállította viszonyát a nemzeti zene ápolására igényt tartó közönséggel. A Magyar Színház azonban már nehezebben enged a sajátos igényeknek.

A színi kritika nem az én íróasztalom, nem is bocsátkoznék művészeti vitába, ha a kolozsvári Magyar Színház évek óta tartó válsága nem vált volna fájdalmas közüggé. Tompa Gábor megteremtette ugyan s egyenesen nemzetközi sikerre vitte Eugène Ionesco franciaországi román drámaíró *A kopasz énekesnő* című alkotásának korszerű változatát egy angliai kiszálláson, de mint színházigazgató elvetette a sulykot, amint – éppen a nemzeti életformába való visszatérés időszakában – nyíltan meghirdette egyéni felfogását a nemzeti feladatra többé nem vállalkozó s a különböző széles közönségrétegek igényeivel nem számoló elit-színjátszásról. Mi több, még a nyelv

jelentőségét is kétségbevonta egy „mindenki számára érthető” pantomimika kedvéért... Az a színház, melyet Janovics Jenő, Kemény János és Harag György fénykora az erdélyi magyarság Nemzeti Színházává emelt, mára csak kísérleti színjátszásnak kedvez, elszakadva a közönségtől, s elakasztva az eredeti romániai magyar drámairodalom továbbfejlesztését. Így a színház ügye – szerencsétlen egybeesésben Gheorghe Funar polgármesternek a magyar színházi falragaszokat eltiltó rendelkezésével – politikai tragédiává torzult, s a közben eltűnt színikritika feléledése után kiált.

A hivatástudatot és nemzeti tárgykört elvető előítélet különben felkísértett Sepsiszentgyörgyön is, ahol verseny-kollokviumra gyűltek egybe az ország magyar színházi együttesei. Nos, itt a rendező András fiam került pellengérré. A vendéglátó Tamási Áron Állami Magyar Színház hosszas keresés után Karl Schönherr tiroli szerző *Hit és szülőföld* című néptragédiáját választotta ki bemutatásra, érthetően annak aktualitása miatt. A darabot már 1912-ben előadták magyarul Budapesten, felújítását 80 év eltelte után mai mondanivalója tette ajánlatossá. Nem véletlen, hogy a hitéhez és szülőföldjéhez ragaszkodó egyszerű ember helytállására utaló darab előadása előtt Sütő András nyitotta meg a kollokviumot. Na, de mi lett ebből! Nemzeti tárgykör, közéleti vonatkozás, hogysisne! Ma! A modem művészi színház korában! Hiába hivatkozott egy felszólaló kritikus arra, hogy együttérzésében mennyire meghatódott a közönség, megértve az elvhűség és itthonmaradás jajkiáltásait, a port mégis elverték a „rossz tárgyat” választó rendezőn.

Az irányvesztés csúcspontja azonban még hátra volt.

A kolozsvári Szabadelvű Klubban egy nyelvész (nem is irodalmár) leleplező és megsemmisítő előadást tartott arról a Kós Károlyról, akinek a kiátkozásával még a diktatúra alatt a művészettörténész Raul Șorban nyitotta meg a vézesen ki-

bontakozó magyarellenes hadjáratot. Szilágyi N. Sándor elad- dig a frakciók közti „konszenzus” hirdetésével egyengetett a szembenálló felek közt, most azonban leszállt a tárgyilagosság lováról, s tetézve a román szélsőségesek részéről már hangoz- tatott nacionalista-vádat, éppen a transzilván testvériségre tö- rekvő író „csödstratégiáját” támadta, mellyel az állítólag „hetvenéves eredménytelenséget” váltott ki az erdélyi ma- gyarság életében. Szerinte ugyanis Kós Károlynál „csak küz- dőfélként, vagyis ellenfélként jön számításba” a román part- ner, s különösen azt a Kós-féle tételt kifogásolta, mely szerint az a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak...

Érzékeny ponton ért a hamisítás. Az RMSZ következő szá- mában *Vitatható-e Kós Károly* címmel (1992) ráolvastam a teljes tájékozatlan előadóra az egykori Magyar Néppárt éppen Kós Károly fogalmazta 1927-es választási kiáltványát. „Nekünk nem lehet erkölcsileg másutt a helyünk – vallja ott Kós kristály- tisztán –, mint a demokrácia és erdélyi román testvéreink oldalán. Nem lehet másutt, nemcsak azért, mert ezek oldalán tudjuk és hisszük a mi életlehetőségeink legösszintébb megol- dásának valószínűségét, de azért is, mert népünket nem sza- bad harcba vinnünk az erdélyi román nép ellen.” Mindig szurkolója voltam Szilágyi N. Sándor békítő törekvéseinek, annál fájdalmasabban érintett éppen tőle a történelmi valósá- got kiforgató értetlenség.

Replikával a feltételezhető értelmi szerző, Cs. Gyimesi Éva – a transzilvanizmus bírálója – válaszolt, cikkem címébe ka- paszkodó spekulációba bocsátkozva, hogy hát minden vitat- ható, tehát Kós Károly is, de érdemileg legfeljebb a nemzeti közösség újabb tagadása volt a cikkből kivehető. Sütő András telefonon köszönte meg Kós és a transzilvanizmus újabb vé- delmét a támadásokkal szemben.

Nem volt jó hatása az irodalmi hagyaték kegyetlen átérté- kelésének az amúgy is céltalan, emlékeitől és folytonosságától

megfosztott, szabadosan egyénieskedő ifjúságra sem. Csak lassan, nagyon alulról, a legfiatalabbakat vonzó cserkészlet felújulása révén kezdődött újra egy felelős nemzeti nevelés a maga megfelelő népszolgálati hivatástudatával. Egyébként a fiatalság szertelenségét jelző nagy „bulik” – Sütő András szavával: a „lepényevés” – szórakozásai mellett, ha különösebb eredmények nélkül is, fel-feltűnedeztek a nyári zajos diáktáborozások gazdagon pergő eklektikus műsorai.

Íróasztalom mellől hiába hivatkoztam a régi Kolozsvári Magyar Diák Szövetség (a KMDSZ) méghozzá a világháború alatt kibontakozott népi programjára, a bálványosváráljai falukutatásra vagy a kiadásában megjelent *Március* folyóirat népi-nemzeti céljaira, ma a tanulmányi anyagon és a fiúk-leányok táncos együttlétének végeredményben családbiztosító jelentőségén kívül nem sikerült a fiatalság érdeklődését a nemzetiségi közügy iránt idejében és kellőképpen felkelteni.

Ha az én ifjúságom magyar mozgalmaira gondolok, a csehszlovákiai Sarlóra, a Szegedi Fiatalokra vagy az Erdélyi Fiatalokra s ezek népszolgálatára, nemzedéki fellépésére a közfeladatokat kitűző Tavaszi Parlamenten, Márciusi Fronton, Szárszói Értekezleten vagy Vásárhelyi Találkozón, egykorú álmainkat és terveinket annyi átélt csalódás után is példaadóbbnak találom a még csak most ébredező mai fiatalság bizonytalan tapogatózásaihoz képest. Kérem is magamtól, nem vagyok-e túlságosan türelmetlen? Lám, írok, szólok, üzenek hiába, egyelőre visszhang sincsen. *Ifjúságunktól közügyi szerepet várok* című Nézőpont-közlésem (1992) lepergett a falról. Csak a teológusoknál üdvözölhettem kezdődő szórványszolgálatot.

De eljött az RMDSZ belső válságát jó időre feloldó nagy nap, a közben lezajlott újabb választások eredményes befejezése.

A megelőző viharos KOT-gyűlés, a frakciókat átfogó Küldöttek Országos Tanácsa végre közös nevezőre hozta a „radi-

kális” és „mérsékelt” végleteket, s pontosan az egykori Vásárhelyi Találkozót idézve kimondotta, hogy a következőkben a kisebbségvédelem terén „igényeljük a romániai magyarság önkormányzatát, amelyhez való jogunkat az erdélyi román-ságnak saját elhatározásából született Gyulafehérvári Határozatára alapítjuk.” Megszületett 1992. október 25-én az erről szóló Kolozsvári Nyilatkozat, világosan értelmezve, hogy a megkövetelt önrendelkezés az adott államhatárokon belül, békés úton s Tokay György aradi képviselő meghatározásával élve „önigazgatás”-nak, „önszervezés”-nek értendő, mégpedig magának a Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek mint önkormányzati közületnek a keretében, együttműködést keresve kellő dialógus útján egy megértőbb román demokratikus kormányzattal. Az RMDSZ így már nem is „párt” vagy „kisebbségi közösség”, hanem éppenséggel egyenjogú társnemzeti életforma alakját öltötte és hivatását vállalta bármely elnyomó szélsőséggel vagy belső bomlással szemben.

Ott voltam a Szent Mihály templomban, ahol püspökeink ökumenikus egységben Isten áldását kérték erre a megegyezésre, s feleskették új képviselőinket és szenátorainkat, hogy a közös önkormányzat elvéhez hűségesek lesznek mandátumuk szerint. Mindenesetre rá kellett térnem *Hol a nemzetiségi törvényjavaslat* cím alatt a sajtóban (1992) arra az alapkövetelményre, amit egyébként megnyugodott nagyközönségünk most már az új vezetéstől joggal elvárhat.

20.

Ami a romániai magyarság közéletében 1993-ban végbe ment, nem fejthető meg a Bocskai kívánta „önmagában”. A nagyvilág egyetemes átalakulása és figyelembe vétele nélkül aligha kaphatnánk kellő magyarázatot.

Nemcsak a Gorbacsov-féle reformszocialista kísérlet omlott már össze, hanem a nemzeti önrendelkezések kikezdték és

fölborították a két világháború nyomán született föderációkat is. A korábban felszámolt gyarmatbirodalmak után most a tartósabbaknak képzelt államszövetségek bomlottak fel. Nemzeti országokra esett szét a Szovjetunió, kettévált Csehszlovákia és javában tombol a harc a volt Jugoszlávia népei között. Világméretben egyeduralkodóvá vált az Észak-Amerikai Egyesült Államok a maga történelmileg kialakult ellentmondásaival. Jellemző a megoldatlanságokra a finánctóke egyoldalú, elszabadult anarchiája, nyitva hagyva a gazdag és szegény országok, sőt földrészek antagonizmusát, de az új „világrend” görcsös ragaszkodása is olyan határkérdésekhez, amelyek a Balkánon, Közel-Keleten vagy akár csak Angliában, Kanadában, Spanyolországban, Belgiumban és sokféle másutt is feszültségeket váltottak ki, sőt kiáltó mementőként a kurdok, örmények, grúzok, abházok esetében helyi háborúságokhoz vezettek.

Megrendültek a biztosnak hitt nagyhatalmi döntésekkel megvont országélválasztó vonalak térképrajzolatjai, s ebben a kétségessé vált helyzetben kiváló politikai tapintatra és megújuló realizmusra szorult a már délen Boszniában és északon, a Dnyeszter körül kirobbant véres küzdelmek veszedelmei közt a dunai népek – szlávok, magyarok, románok – kérdéses viszonya. Vagy egymásra ront az új kisantantot kiabáló utódállamokbeli nacionalizmus és egy lappangó magyar irredenta kalandorság, vagy új elrendezésre találnak békés megegyezéssel a könnyen egymás ellen ugrasztható felek.

Ilyen – mondjuk ki: puskaporos – légkörben kellett a Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek mint önmagát önkormányzattá kikiáltó nemzetrész-közületnek helyes elvi megoldáshoz jutnia.

A fenyegető körülmények közt aránylag sikeresen zajlott le az RMDSZ harmadik kongresszusa Brassóban. Országos érdeklődés közepette, népes román képviselők és magyaror-

szági vendégek jelenlétében megerősödni látszott a nemzetközi tekintély és a belső egyezkedés egyaránt, s ha a semleges figyelő nem is pillanthatott be mélyebben a tárgyalások mögött alakuló folyamatokba, Markó Bélának, a *Látó* főszerkesztőjének és vele együtt tiszteletbeli elnökségben közfelkiáltással megerősítve Tőkés Lászlónak az élrejutása megnyugtatólag hatott a közvéleményre. Két jeles név azonban kimaradt az új nomenklatúrából. Domokos Géza – betegségére hivatkozva – visszavonult, Szócs Géza pedig, bár nemcsak költőként, hanem határozott parlamenti beszédeivel és bátor külföldi fellépéseivel is érdemeket szerzett, egy felesleges, az erőket megosztó Tokay-ellenes röpiratával népszerűtlenséget is bezsebelhetett. No de megszületett az új alapszabályzat széleskörű belső demokráciával, a belső különbségeket összeillesztő Szövetségi Küldöttek Tanácsa (hamarosan betűszóval SZKT) végleges formába öntésével.

A magyar „kisparlament” hamarosan össze is ült Gyergyószentmiklóson, de ott fellángolt újra a személyi torzszalkodás. Most már nem is elvi kérdések megvitatásánál, hanem mindent megelőzően a politikai összetételek aránya körül... *Számjáték helyett jó munkát* címen (1993) régi cserkészköszöntéssel javasoltam, hogy a jövőben eleve a közügyi témák kerüljenek megvitatásra, s a „frakciók”, amelyeket következetesen most már RMDSZ-csoportoknak minősítettem és neveztem, csak legjobb hozzászólásaik rangja szerint kerüljenek mérlegre. Ne a csoport-hovatartozás voks-száma döntsön. Örömmel üdvözölhettem ez alkalommal Tőkés Lászlónak az SZKT-hoz intézett amerikai levelét, melyben az „ál-liberalizmus” felelőtlenségeitől óvta a gyülekezőket, bizonyára nem ok nélkül.

Ebben az időben valóságos sajtóháború tört ki Tőkés László egy amerikai beszéde miatt, ahol az 1919 óta Romániában folyamatos „etnikai tisztogatás” veszélyére hívta fel a figyel-

met. Boszniában ez hol nagyszerb, hol horvát részről már tombolt, s mind az uralkodó, mind a történelmi pártok emlékét felújító ellenzéki román körökben megrökönyödéssel olvasták a népét és a békés együttélést féltő püspök fejére a vádat, hogy összehasonlítást mer tenni a világszerte elítélt jugoszláviai áttelepítésekkel. Még magyar részről is támadt kritikusa, mert az erdélyi magyar nemzethalál látomásával igyekezett helybenmaradásra bírni a szülőföldet elhagyók áradatát. Mintha a statisztikák nem bizonyították volna hét évtizeden át kényszerű kivándorlások és betelepítések nyomán létrejött létszámcsökkenésünket, harangjaink elnémulását.

Történelmi tárgyilagosságon kívül csak megbecsülésem köt Tőkés László karizmás személyéhez, de író barátunk, Cseres Tibor váratlan halála alkalmat adott egy személyiségrajzi összehasonlításra közte és a magyar felelőtlenek újvidéki tömeggyilkosságáért húszszorosan fizető bácskai vérbosszú dokumentációjának szerzője közt. *Lehet-e erkölcs a politikában?* című írásom (1993) szerint „a történések megítélésében ott az erkölcsi parancs és többlet, ahol nem az egyik vagy másik fél hibáját, vétkét, embertelenségét leplezik le, hanem igazságosan osztják az ítéletet.” Tőkés is, akárcsak Cseres elítélte a más népeket sértő vagy fenyegető gyűlölködést, s éppen ez adott neki jogot sérelmeink felmutatására. Voltak más példáim is. Idézhettem Márton Áront, aki a Szent Mihály templom szószékéről tiltakozott a zsidók deportálása ellen, s felébreszthettem Fábry Zoltán emlékét, aki a magyar véteket meggyónó őszinteségében a csehszlovákiai magyarok kitelepítésekor fasiszmusnak bélyegezte meg az eltorzult szocializmust, az őskeresztény szeretet tanát téve meg az erkölcs korparancsának. „A mi szétszóródó bibliai sorsunknak is megvan tehát a maga próféta-galériája” – vallom itt, nem kis türelmetlenséggel szemlélve egy újabb SZKT-ülés immár Marosvásárhelyen is félresikeredő voltát.

Közben megszületett Nagy István fiának, Károlynak ügybuzgalmából egy Szociáldemokrata-Újbaloldali Platform tervezete. Bár akadtak hangok, melyek visszamenőleg fenntartották az 1937-es és 1945-ös szociáldemokraták diverzióját a nemzetiségi összefogással szemben, előretekintőleg mindenki elfogadta az RMDSZ romániai magyar önkormányzati keretét új nemzeti életformának. És ez volt most a döntő. A tervezet szociális védőhálóval egészíti ki a nemzeti szövetség politikai skáláját, ezért természetesen a hozzám is elhozott szöveget jóváhagytam és aláírtam. Talán érdemes is közölnöm az aláírók teljes névsorát: élen jegyzi a sokat szenvedett Lakatos István „szociáldemokrata veterán” és régi munkatársa, Dáné Tibor jogász, utánuk ábécés sorrendben következünk: Balogh Edgár, Bánhegyesi József vasmunkás, Bitay Ödön közigazdász, szerkesztő, publicista, Dr. Csucsujá István történész, egyetemi adjunktus, Dr. Ifjú József orvos, Kira Miklós üzemi technikus, Nagy Károly egyetemi adjunktus, Dr. Pálfalvi Attila mérnök, egyetemi tanár, Dr. Péter György közigazdász, egyetemi tanár és Zsoldos Árpád színművész.

Belső önkormányzatunk erősítésére cím alatt (1993) szükségnek tartottam nyomatékosan megmagyarázni, hogy a tervezetet miért láttam el nevemmel: „nem mintha bármily csekély szakadárságot támogatnék is nemzetiségi szövetségünkön belül vagy azzal szemben, hanem éppen ellenkezőleg: azért, hogy bátorítsam mindazokat, akik különleges felelősséggel romániai magyar tömegeink legjobban sújtott mélyrétegei, a fizikai dolgozók, kisemberek, munkanélküliek iránt azok ügyét szakszerűen s minden más ideológiai csoportosulással együtt kívánják a magyar egységen belül felkarolni.” Hivatkoztam újra a Vásárhelyi Találkozó többszörös egység-modelljére, figyelemmel arra, hogy a mai Európa három vezető főirányzatában, a liberalizmusban, kereszténydemokráciában és szocializmusban egyaránt támaszra kell találnunk. Bár a

nemzeti létformát jobbtól balig teljességben vállaltam mindig, plebejus gondolkodásomnak megfelelően illet felkarolnom mintegy hiánypótlásra ezt az „újbaloldaliságot”.

Az új frakció jelentkezését gyanakvás fogadta. Így Fábián Ernő, a régi szabadelvű publicista, egyenesen nekiment a Háromszék hasábjain, a megbukott diktatúra sablonjait vélte kiolvasni a tervezet soraiból ahelyett, hogy felismerte volna akár a szociáldemokrácia, akár egy reformszocializmus beilleszkedésének szükségét a nemzeti egységbe. A dolgok mélyén azonban kielemezetlenül más is lappangott a nehezen vajúdo összefogás rovására, s ez hamarosan újabb válságba sodorta az RMDSZ egészét.

Tökés László éberségének köszönhetjük, hogy felfigyelt egy amerikai lap tudósítására. Ez a Nyugat közvéleményét azzal kívánta megnyugtatni a romániai feszültségek kérdésében, hogy állítása szerint titkos tárgyalásokon megegyezés jött létre kormánytényezők és a magyarság képviselote között. A püspök tiszteletbeli RMDSZ-elnöki felelősségére hivatkozva érthető módon magyarázatot követelt, mit sem tudván ilyen egyezkedésről. Erre tört ki a botrány. Kiderült, hogy egy Project on Ethnie Relations (PER) nevű amerikai alapítvány rendezésében tényleg volt találkozó a Fekete-tenger partján fekvő Neptunon, ahol meghívottként Tokay György, Frunda György és Borbély László egyes kormány megbízottakkal jött össze. A jelenlevők szabad eszmecseréjéről egy amerikai résztvevő hamis beállítású jelentést kürtölt világgá... Nyilvánvaló volt, hogy bizonyos, a kormánykörökben rejtőző szélsőségesek intrikájára vezethető vissza a csalás, politikai kompromisszumnak állítva be a félrevezetett magyar vezetőkkel való alkalmi és kötetlen eszmecserét. A gyanú azonban magyar részről elsősorban magára a három RMDSZ-politikusra hárult, akik beugorva a cselszövésnek úgy tűntek fel a világ előtt, mint akik

megtagadják az önkormányzatra törekvő nemzeti közösséget, méghozzá apró-cseprő engedményekért.

Hosszú időbe telt, míg az országos felháborodást sikerült eloszlatni, s fény derült arra a fondorlatra, mellyel a kormány felelőtlen elemei a nyilvánosság előtt megosztani próbálták a nemzetközileg őket feszélyező magyar kisebbségpolitikát.

Markó Bélának ugyancsak meg kellett markolnia a kormányrudat a szövetség élén, hogy egy Közlemény kibocsátásával lecsendesítse a személyeskedésbe fúló vitát. Hiába próbáltam vén írógépem segítségével közbenjárni, szokásos hozzászólással ajánlva: „A megtörténekből okulhatunk, s jó, hogyha ezt a megosztó kísérletet az egymás ellen uszított felek megbékéltetésével és új feladatok előtt álló soraink megerősítésével zárjuk. A felzaklatott magyar közvélemény ezt várja el benső önkormányzatunk minden csoportjától.” Hát ez nem ment könnyen. Maguk az állítólag elért „kiseredmények” jelentéktelenek voltak. Háromszáz hely „numerus clausus” nélkül is akadt a magyar felvételizők számára a még mindig egyesített Babeş-Bolyai Egyetemen, s a kilátásba helyezett magyar feliratok a Székelyföldön amúgyis „alulról” megvalósulóban voltak, a szórványterület pedig az adott kormányzati viszonyok közt szóba se jöhetett ilyesmivel. Már ez is nevetségessé tette a kormánytaktikából felfújtt „egyezkedést”, viszont elmaradt az RMDSZ részéről régóta felajánlott hivatalos dialógus. Annál nagyobb volt a külföldön elszenvedett erkölcsi kár. Ezért próbáltam *Önkormányzati reálpolitika* címmel (1993) hozzászólásomban átlendíteni a figyelmet arra a nagy tanulságra, ami az egész PER-ügyből levonható volt.

A román nemzetállam-védők jól megfigyelhették, hogy a békediktátumok ugyan válságba jutottak, s világszerte felütötte fejét minden nép önrendelkezésének akarata, de számíthatnak arra, hogy a nyugati konzervatív körök cinikus felfogása szerint nem is a kisebbségeket szorító uralom jelenti az általá-

nos stabilizálódás veszélyeztetését, hanem éppen ellenkezőleg: a kisebbségi önkormányzatok követelése... Holott tanulhatnának az eseményekből, amelyek arra utalnak, hogy más népek elnyomása az igazi veszélyforrás, így csakis a kisebbségi jogok biztosítása segítségével lehet fenntartani békét és rendet! Már az Öböl-háborúban megtorpant a Kuvaitnak nyújtott segítség, mihelyt az iraki kurdok autonómiájára került volna a sor. A szomáliai ENSZ-segítség rejtélyes katonai háttere harci konfliktussá fajult. Bosznia népeinek kölcsönös vérontását tehetetlenül magára hagyták a nagyszerb uralmi törekvésekkel erélyesen leszámolni nem tudó és az ostromolt Szarajevót hosszú időre sorsára hagyó, ám magukat a világbéke rendőreinek vélő Nyugati Nagyok. Mit várhatunk tőlük balsorsunkban?

Az RMDSz gondosan összeállította az öngazgatást az adott román államkereteken belül és békés megegyezéssel megvalósítani szándékozó Memorandumát, s ezt a jól dokumentált beadványt az Európa Tanácshoz szerette volna a nyugati spekulációkra számító román neonacionalizmus ellensúlyozni a PER politikai kacsájával. Így próbálta a trianoni tragédia egyoldalúságait végre feloldó, s az erdélyi magyarságot valóban társnemzetté emelő öngazgatási lehetőségeiből megalázó kisebbségi státusába visszazsorítani egy új kisantant harapófogójában. Holott a megindult népi erőket lehet okosan szabályozni és irányítani, de az elnyomás semmilyen formájába sem lehet többé visszatéríteni – éppen a stabilizáció veszélyeztetése nélkül.

21.

A mai válsághelyzetben újszerű választ kell adnunk a háromnegyed századon át életünkbe hasító Trianon-kérdésre.

A magyarság felszabdolásának szomorú ténye mellett ott van megdönthetetlenül akár a szlovák, akár a román vagy

délszláv önrendelkezés nemzetformáló ténye, s a kérdéshez csak az nyúlhat ellenakciók veszélye nélkül, aki egy Lika Krba-vaig, Fogarasig vagy Árváig érő „Mindent vissza!” uralmi illúziója helyett a dunai-kárpáti békés együttélés keretében keresi a megoldást. Tény, hogy maga a trianoni békeszerződés – helyesebben békediktátum – „rendszere” megingott, amint Magyarország már nem Csehszlovákiával, hanem Szlovákiával mint önálló állammal vált szomszédossá, délen pedig a Jugoszláviával kötött történelmi szerződés helyett Magyarország viszonya három országgal, Szlovéniával, Horvátországgal és Szerbiával vált nyitottá... A bő magyar Trianon-irodalom hangsúlya a pusztába kiáltott panasz és vád, holott az új alternatíva Trianon rögzítésével szemben többé nem a véres tragédiákkal fenyegető határváltoztatás, hanem a határok semlegesítése, áthidalása egy európai integráció folyamatában. Ha pedig e mellett döntünk, megoldásként a kisebbségi magyar közösségek nemzeti önrendelkezésének az önkormányzatok kialakítását választhatjuk Trianon meghaladására, a vele kapcsolatos szláv–román előnyök és magyar hátrányok kiegyenlítésére.

Erre ösztönzött a tizenöt millió magyar ügyét vállaló Antall József magyar miniszterelnök Deák Ferencre emlékeztető államfői bölcsessége is.

Mindezt végiggondolva vallom az önkormányzati realpolitikáról szólva a *Romániai Magyar Szóban*: „Ha Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország és Szlovénia magyarsága kiépítheti belső öngazgatását, vagyis saját nemzeti életformáját, akkor kölcsönös biztonsági övezet képezhető általuk a Kárpát-régió egésze számára, s ez a reális megoldás az állami szuverenitásnak megtartásával is kivezet a kisebbségi sorsok áldatlan feszültségeiből.” Ezzel a kibontakozó jövőképpel utalok az eredményeivel és hátrányaival együtt lejárt hagyományos kisebbségi realpolitika helyébe lépő új, immár

önkormányzati reálpolitika lehetőségére és szükségére. Ugyan kihez is szóljak minderről? Az ezerarcú olvasónak, akit Markó Béla mellé újra meg újra vissza kell kalauzolnunk Tőkés László kérlelhetetlenül igaz erkölcsi igazához a független sajtó erejével.

Mint valamikori történelemtanár sohasem hagytam olvasóimat kellő múltbeli tanulságok nélkül. A kolozsvári *Helikonban Népmentő szellemi szolgálat* címen (1993) megmagyaráztam a helytörténeti ünneplések „fesztivizmusára” bizonyos fenntartással reagáló Szócs Istvánnak, hogy a hagyományok kötelességeire szükség van mindenütt, ahol a kisebbségi évtizedek során egy reakciós nemzetállam-politika megszakította a folytonosságot, s ezzel saját történelmi gyökérzetéből rántotta el és süllyesztette alsóbbrendű tényezővé szerencsétlen néptömegeinket. Az újrakezdett EMKE és a népi feladatokra vállalkozó Művelődés, előbbi Dávid Gyula, utóbbi Szabó Zsolt vezetésével országsszerte visszaadja saját fejlődésmenetének a magára maradt magyarságot falvanként, városokként, tájanként, felhívva figyelmét szobrokkal, táblákkal, kiadványokkal, ünnepekkel nagyjaink emlékére, s a hozzájuk fűződő – mesterségesen letiltott, elfeledtetett – európai szintű teljesítményekre.

Bethlen Gábor, Báthori István Rákóczi Ferenc, Apáczai Csere János, Aranka György, Körösi Csoma Sándor, Kós Károly, Bartók Béla, Jakabffy Elemér, Daday Lóránd, Szentimrei Jenő, Szabédi László, Sipos Domokos s annyi más szellemi hősünk emlékével gazdagodott és vált újra termővé az a történelmi sivatag, amelybe őseitől és mestereitől megfosztott népünk kényszerült. Nem tudtam megtartóztatni magam egy-egy oldalvágástól a támadóvá váló kozmopolita közöny felé, leszegezve: „...a gúnyolódás mindezek felett akár a ’kollektivizmus’, akár a ’národnyicizmus’ vagy éppenséggel –

divatszóval – a ’népszolgálati populizmus’ címén a mi kisebbségi viszonyaink közt történelmi bűn.”

Szakítottam időt arra is, hogy beüljek az Egyetemi Könyvtárba, s végiglapozzam a múlt századi történész és statisztikus Kőváry László *Korunk* című újságjának évfolyamait (1861–1867), már csak kíváncsiságból is, nem értve, hogy az 1848-ban ugyancsak Kolozsvárt szerkesztett radikális *Ellenőr* egykori főmunkatársa hogyan válhatott egy „Deák-párti lap” gazdájává. A magyar sajtótörténet éppen csak ennyit jegyzett meg erről a periódusáról. Váratlan meglepetés ért, s ezt azonnal tovább is adtam Kántor Lajos mai *Korunkjának Kőváry László és az erdélyi társnemzetek* címet viselő tanulmányomban (1993). A teljesen elhallgattatott jeles erdélyi közíró, mint kiderült, támogatta ugyan a Deák Ferenc-i kiegyezést az abszolutizmussal szemben, de eleve visszautasította a készülő magyar uralmi szupremáciát, s kiegyezést sürgetett a román és szász – saját szavával élve – „társnemzetekkel” is az 1848-as demokrácia helyesbítése alapján. S mert nem sikerült Erdélyben „a szeretet politikáját” érvényre juttatnia, a koronázási ceremónia után beszüntette lapját és a politikától visszavonult.

Hogyne kapartam volna elő ezt a gyönyörű történelmi példát, ami csak Mocsáry Lajos, Ady Endre, Jászi Oszkár politikai programjában kapott – elkésve – folytatást.

Bármely reálpolitikának Bethlen Gábor példájától a trianoni korszak kisebbségvédelmén át a mai viszonyok megkövetelte önkormányzatig nemcsak saját történelmi folytonosságába kellett és kell ma is beemelnie az erdélyi magyarságot, hanem ki kell jutnia akár egy kismagyar, akár a teljes magyar beltenyészet szekértábor-hadállásából. Meg kell találnia a szélesebb dunai, Kárpát-medencei, kelet-közép-európai beilleszkedést. Ilyen felismerés vezette Markó Béláék RMDSZ-látogatásait Kárpátaljára, Szlovákiába, a Vajdaságba s természetesen a budapesti felelős körökhöz, láncolatot teremtve nemcsak a bel-

magyar, hanem a szomszéd népekkel való kapcsolódás valóságával is.

Kapóra jött számomra egy meghívás. Fitos Vilmos és Györfy Sándor barátaim, régi népi ellenállók, felhívták figyelmemet az 1943-as Szárszói Konferencia félszázados évfordulójára, s arra kértek, vegyek részt a Püski Sándor rendezésében ez alkalomra készülő újabb balatonszárszói találkozón. Itt nyílt számomra lehetőség, hogy megismételjem ötven esztendővel ezelőtt már levélbe foglalt tételemet a magyar népi megújulás és a környezethez való reális alkalmazkodás elválaszthatatlan voltáról.

Annakidején katonai szolgálatom miatt nem vehettem részt az első szárszói táborozáson. Désen voltam éppen kaszárnyaszolgálatos a később Szálasi uralma alatt mártírhalál halt Nagy Jenő alezredes hadapródör mestereként, s csak levélben kérhettem a Balaton mellett gyülekezőket, hogy se a kisebbségek kérdéséről, se a közös veszélyeknek kitett szomszédos népekkel való igazságos egyezkedésről ne felejtkezzenek meg. Most öregségem akadályozott volna a megjelenésben. Ezért az EMKE részéről oda készülő Kötő József-re bízam Püski Sándorhoz címzett második üzenetemet, amit fel is olvastak. Ezzel próbáltam minden egyoldalú vagy nemzetietlen pártvillongás fölé helyezni s a Szárszón tanácskozók egyetemesen népi-nemzeti gondolatsíkjára segíteni a Trianont jóvátevő, de az utódállamokbeli nemzetek számára is elfogadható magyar önkormányzatok biztonsági övezetét.

Az államnemzetek uralmi képletével szemben már 1943-ban a népnemzet szociális igaza mellett állást foglaló Szárszó hitem szerint ma sem térhet vissza a „politikai nemzetek” visszarendeződésére, hanem meg kell végre lelnie egy közös Európába vezető úton a jogállamokhoz méltó társnemzet-önrendelkezések békés megvalósítását, hogy felszámolhassa a kisebbségi sorsok veszélyeit.

Utólag is utaltam erre a *Népszabadságban Népszolgálat és magyar megmaradás* cím alatt megjelent írásomban (1993). Félreértések elkerülése végett így összegeztem mondandómat: „Nem hiszem, hogy Szárszón bárki megtagadta volna Széchenyi István, Eötvös József, Mocsáry Lajos eredendően tiszta liberalizmusát, még ha azt el is torzította később a történelem kibicsaklása. Ami viszont, igenis, előtérbe került Szárszón, az a nemzeti sorskérdésekben közömbös szabadossággal ellentétes kötődés néphez és tájhoz, ahogyan azt Fekete Gyula, a magyar népállomány védője, a *Magyar Nemzet* hasábjain annak idején méltán feltűnt cikksorozatában meghirdette.”

Amire a megfogalmazások esetlegessége ellenére mindig támaszkodom, az a józanul gondolkodó embereken át újra meg újra érvényesülő logika, a Dolgok Logikája. Ez az, amire tévedéseimben is törekszem, s ez az, ami elégtétellel tölt el, ha a közéletben nyomára bukkanok. Az RMDSZ Neptun-válságának utórezgései elültek. A Marosvásárhelyen újra összeülő SZKT váratlan békében ért véget, előtérbe került közakarattal a Nemzetiségi Törvénytervezet megvitatása. Négyféle javaslatból végül is a Csapó József-féle vált tárgyalási alappá, kiegészülve más, köztük a végre közügyileg is önmagát összeszedő MISZSZ, azaz a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége módosításaival.

Örömmel idézhetem egykori tanítványom, Molnos Lajos *Valahogy így kell ezt csinálni* címmel az *Erdélyi Híradó* RMDSZ-mellékletében megjelent (1993) cikkéből: „Gondolom, ez volt a legnagyobb fegyverténye ennek az SZKT-nak, amely illetően a szaktudásra, a témabeli kompetenciára hallgatott mindenekelőtt. Remélhetőleg így lesz az elkövetkezőkben is. Mert lám, nem ül rajtunk az a bizonyos ‘magyar átok’, ha azt akarjuk, hogy ne telepedjék ránk.”

Tessék elképzelni a már búcsúzni kész ember természetes örömét, ha úgy látja, közbeszólásai nélkül is jól alakulnak a

dolgok, s rá csak a történelmi folyamatosság emlékeztetése marad. Úgy, ahogyan Ady Endre elosztja: „Öregek emléken, fiatalok gondon... „ Az évet immár nem alkalmi bedobásként szolgáló napi publicisztikával zárhattam, hanem a *Látó* hasábjain *Vásárhelyi örökség* cím alatt (1993) maradandónak szánt összefoglalásba rögzítettem mindazt, ami a Vásárhelyi Találkozón született Magyar Szövetség-modellként minden szabadelvű, kereszténydemokrata, szocialista összefogásával jött létre önkormányzati elképzelésnek, sem jobb, sem közép vagy bal felfogásban, hanem teljes nemzeti emberségben, s nem befelé tekintéssel, hanem testvéri nyitottsággal a román demokratikus erők felé.

22.

Rákóczi Ferenc emlékiratát vettem mestermintának, amikor saját múltam ugyancsak egyszerűbb öregkori összegezéséhez fogtam. Magyar tragédiák, nagyhatalmi torzsalkodások, fájdalmas emlékezések kora volt a bujdosó fejedelemé, akárcsak a mienk, mégis volt egy erkölcsi mag, melyből megaláztatások és veszedelmek közt is erőt meríthetett a magába forduló lélek. Amikor az Örök *Igazságnak* címezi munkáját a Grosbois-ban franciául szerzett Mémoires írója, kulcsa is van hozzá. Kimondja: „Mert semmi sincs, ami az emberi szív ürességét kitölthetné, csak a szeretet, semmi, ami szenvedélyeit megzabolázhatná.”

Hibáimmal, tévedéseimmel szemben itt kell keresnem és megtalálnom nekem is a megtérések, helyreigazodások, lelki felemelkedések lehetőségeit, hogy tisztán adhassak át az utódoknak a történelem mai bonyodalmaiból kivezető tanulságokat.

Nagy fordulatoknak kellett bekövetkezniök, hogy csalódásaim közepette visszatérhessek a magam katakombájába, kiemelezve közéleti hányódásaimból az eredendő családi

gyökeret s annak örökölt szeretet-tanát. Már Márton Áron látogatása betegágyamnál kommunista időszakom válságos napjaiban, majd az ő egykori kísérőjének, Jakab Gábor lelkesnek újabb látogatása 1992-ben hozzájárult ahhoz, hogy az emberiség felfogásában élő Isten-képleten elgondolkozzam. Azt hiszem, Tolsztojnál találtam meg a gyönyörű rejtély titkát, olvasva *Naplójában* vallomását hitéről: „Egyesültem őseimmel, szeretteimmel – apámmal, anyámmal, nagyapáimmal, nagyanyáimmal. Ők – és a többi elődöm is – mind hittek és éltek, és létrehoztak engem. Egyesültem mindazokkal a népből való milliókkal is, akiket tiszteltem.” Az Örök Igazság ott horgonyoz az egész emberiség vágyaiban, szeretetet árasztva a világ gonoszságai helyébe.

Családi szeretetben nevelkedtem, trianoni megpróbáltatások közt, de sohasem adtam fel az otthonról hozott humánomot, tekintettel bárki más vallására, nemzetiségére. Mégis: confiteor... Hiszékenységemben és mozgalmi odaadásomban nem fedeztem-e akaratlanul is mások, egy türelmetlenné váló rendszer bűnös embertelenségeit? Nem váltam-e némasággommal a szeretethiány, a gyűlölködések és kirekesztések cinkosává?

A diákkor, katonáskodás, egyedüllét kalandjai után újra békére és szeretetre találtam ugyan a családalapítás hűségében és melegében, de viszonyom az egyházhoz megszakadt, inkább csak formaivá vált, s ha a keresztény erkölcs elveihez hű is maradtam, támaszt veszítve ott kerestem humánomot, ahol éppen a szeretet hiányzott az emberi sorskérdések elvállalt megoldásához. Unitárius feleségem vallását követő fiaim konfirmációját betartottuk, katolikus menyeim vallását követő unokáim keresztelőit és házasságkötéseit megünnepeltük, de a néptestvériséget és osztálytalan társadalmat hirdető hatalom belső megtisztulásától vártuk az új humánus világetikájának kialakulását. Hiába vártuk. Csehszlovákia, majd Afganisztán

szovjet lerohanása, itthon pedig a dákoromán beolvasztó politika diktatúrájának terrorja elfullasztotta reményeinket.

Egy Benkő Samunak adott interjú keretében már 1981-ben a világvallások – krisztianizmus, mohamedánizmus, buddhizmus, brahmanizmus és konfucianizmus – összefogásáról álmodoztam, szembefordulásukról a kapitalista elembertelenedéssel, kiállításukról a világbékéért és eljutásukról a szocializmus igenléséig, innen várva tisztulást, s nem számítottam arra, hogy a szocialista álom eltorzul és szétfoszlik. Nos, ez bekövetkezett, s a világ új illúziókkal telve magára maradt a továbbélő kapitalizmus ellentmondásaival. Ez készített *A szeretet dicsérete* cím alatt a kolozsvári *Keresztény Szó* oldalán közölt (1992) vallomásra. Átéltém az Osztrák-Magyar Monarchia bomlását, a csehszlovák polgári demokráciát, a román királyi diktatúrát, a Horthy-rendszert, a német megszállást és a népi demokráciából kibontakozó szocializmus elfajulását, s nem tagadhatom: „Életemben minden oldalon, minden rendszerben gonoszsággal, gyilkos gyűlölettel, terrorral, antihumanizmussal kellett ütköznöm, de most élményemmé válhatott II. János Pál pápa ígehirdetése, amely az ateizmust minden oldalon, tehát a polgári liberalizmus oldalán is elítélte, állást foglalt a világ gazdag és szegény országokra való elválasztása ellen, s miközben felszámolta a hittani zsidóellenességet, kiállt minden elnyomott kisebbség, így a palesztinok, kurdok, magyarok jogai mellett.”

Ez a gondolatmenet kapott új, bővebb, mondjuk „világibb” megfogalmazást abban az írásomban, melyet *A szeretet erőtar-talékai* címmel *A Hét* tett közzé (1993) a most már lobogó képzeletemben kiszínesedett lehetőséggel, hogy a szeretet közéleti szereppé válhat akár nálunk idehaza, akár a Terra csillag-egészeiben... A kolozsvári remete mondandója megint csak újságpapírosba veszett, noha szerette volna világgá kiáltani: „...a nemzetállami elfogultságok fölé emelt Egyesült

Nemzetek Szövetsége hogyan viszonylik az emberiség eredendően vallásilag megfogalmazott szeretet-igényeihez? Nem egészíthetné-e ki az ENSZ bizonytalan próbáit egy vallási világökumenizmus?”

Ha már emlékirásra ezt a furcsa módszert használom, hogy az eseményeket értelmező cikkeim mozaikjából – tehát tükörből – mutatok rá a konkordanciákra, legalább szellemi részvételt vállalva legjobb akarattal, vegyem elejét egy látszólagos ellentmondásnak. Amikor Gáll Ernő egyik tanulmányorozathoz szóló cikkemben *Nemzeti kérdés nyugati vagy honos szemlélettel* cím alatt (1992) szembesítettem a mi identitás-törekvésünk népi-nemzeti jellegét a nyugati „állampolgárok nemzete” mesterkéltséggel, nem vontam kétségbe, hogy a nemzeti állam stádiumán minden etnikumból felemelkedő népiségnek át kell esnie, lévén ez a szakasz nemzetet teremtő előrehaladás. A fogalmak tisztázása végett leszegyeztem, hogy „csak ott és akkor torzul el ez az alkotó nacionalizmus a maga ellentétébe, ahol saját lakterületén vagy éppenséggel azon túl kíván kizárólagosságra szert tenni.” Éppen ezért a beszűkülések, ellenségeskedések meggátolását nem valamiféle seszínű világpolgáriságban kell keresnünk, hanem a nemzeti államok belső jogrendjének és egymáshoz való viszonyulásának nemzetközi eligazításában. Kerek perec: a számbeli kisebbségek önkormányzati társnemzetté emelésében.

Nevetséges irrealitásnak tartom nyugati szociológusok meg politológusok ama feltételezéseit, hogy a nacionalizmusnak alkonya van. Ellenkezőleg, a készülő új században érik majd meg a világ összes még saját államiságukhoz nem jutott népeinek önrendelkezése, amit sem Wilson, sem Lenin nem biztosíthatott még hiánytalanul. S hogy nem levegőben lógó pacifizmusra gondolok, inkább a létező vagy keletkező nemzeti államok következő fejlődési szakaszára, a szélsőségek

megfékezésére és a jogállamok egybehangolására, azt további okfejtéssel ugyancsak *A Hétben* próbáltam világosabban megismételni egy *Cselekvő pacifizmusért* felkiáltással címzett írásomban (1993). Vallom mindhalálig: „A nemzeti gondolkodás torzulásaival szemben nem lehet kívülről, amúgy anacionális módra, ha mégannyira pacifista szólamokkal is, eredményesen küzdeni, hanem csakis az eredeti, népébresztő nacionalizmusok történelmi tisztaságának helyreállításával, éppen a nációk integrációja, az élő nemzetköziség megteremtése érdekében.” Annyit még megsúgok, hogy ez nem „a sajátosság méltósága” kifejezés szerzőjének, Gáll Ernőnek szólt, hanem olyan Páneurópa-rajongóknak vagy ENSZ-politikusoknak, akik a népek találkozásának előfeltételét nem a nemzeti létformák teljes szabadságának előmozdításával, nem minden jogos nemzeti igény kielégítésével és egybehangolással képzelik el.

Ha még egyszer áttekintem letisztult fogalmaimat, a boldogság lépcsőzetének kell tekintenem az egyén magáratalálását a családban, a családot a nemzetben, a nemzeteket az emberiségben. Ebben a többszörös keretben sorjázattam már a zsilavai börtönben is (amely Méliusz József szerint „nem volt kávéház”) feltételezéseimet egy tervezett Boldogság Könyve számára. A könyvből ugyan nem lett semmi, de elvi lajtorjája életemet meglegedetté tette. Ennyi engedtség meg egy megvénült igazságkeresőnek, még ha körülötte eresztékeire bomlik is a bizonytalan nagyvilág.

Rögtönzött téli íróasztalomon a „barátságos meleg szobában” előttem van Réka dédunokám képe, az ajtószárnyakon Balogh András rendező színi plakátjai, s a képernyőn e sorok lekopogtatása napján láthattam Ferkó fiamat is, amint az RMDSZ művelődési tanácsa nevében köszönt képzőművészetet a Barabás Miklós Céh újjáalakulása alkalmából. Rebi hozza a kávé, s én megsókolom áldott kezén a kis piros anyajegyvet.

Szeretet vesz körül. Menyeim házatája, itt egy emelettel felettem Muresán Éváié, Sepsiszentgyörgyön Darkó Veronié ugyancsak békét és munkát sugároz. Ez a boldogságom.

Ha az átéltek ellenpontjaként ez a „happy end”, miért hallgassam el?

Nehéz volt elbúcsúznunk gépészmérnök unokánktól, Zsuzsától, akit magával vitt férje Budapestre. Szokatlan a fiatal élettárs családi neve, de Domokos Péter Pálnak, a moldvai csángók vándorapostolának könyvében megtaláltam Szabolcs őseinek nevét *Bilibók János balladája* szövegével és kottájával. Igaz, apja már régen elszakadt erről a töről, autómérnök, s Marosvásárhelyről a pogrom vészes hangulatában menekült Magyarországra családotul. Zsuzsi és Szabolcs eljegyzésekor ezt a balladát olvastuk el együtt, majd végig vettük a magyar történelmet Kölcsey himnusza nyomán, s mert Szabolcs édesanyja Kemény-leány, közösen elemeztük Kemény Zsigmond *Rajongók*-regényét, hadd kösse az ifjú párt odaát is Erdély. Ha már Móricz Zsigmondnak annyira tetszett az én – Kurkó Gyárfás komám nevezte – „vásott úri” voltom keveredése feleségem székely, hiába lófő, mégis erdőlő paraszt családjával, úgy gondolom, ez az újabb összeházasodás Zsuzsiék esetében ugyancsak tetszhetnék neki. Zsiga bácsi titka volt, hogy kívánta a már Justh Zsigmond hirdette „kiválás geneziséét”. Erre célzott az *Úri muri* Szachmáry-Rozika párosával is, ezt köszöntötte nálunk kezdő házásoknál Kolozsvárt 1941-ben. Tehát elment Zsuzsi is, de a harmadik unoka, Emese, ákosfalvi férjével, Tóth Palival itthon marad. Mindketten fizika-tanárok lesznek Sepsiszentgyörgyön, amint végeznek – immár magyarul – a Babeş-Bolyain.

Viszontagságos életem elégtétele és vigasztalója ez a családiasság, miért is hagynám ki emlékiratomból, amikor ebben is erdélyi sors és remény forog. Ami pedig a lépcső következő fokát illeti, a nemzetiségből társnemzetté válást Erdély jövőjé-

ben, ennek a reális önkormányzati igénynek a megszületését és politikai feszültségek közt kibontakozó logikáját hogyan fogadnám ígérkező biztonságnak, amikor jó kezekben tudom a felelősséget. Hogy aztán tovább, Európa egysége és az igazságos világbeke felé a véres ütközések kódán át is a megértés panorámája nyílhat, arra hitem biztat. Megtaláltam a világpolitikában is legmértőbb, legemberibb példaadást II. János Pál pápa minden ellentétek fölé emelkedő igehirdetésében.

Utolsó ezidei írásom a *Romániai Magyar Szóban Lelkiismeret és politika* (1993) címmel ezt magyarázza. Egy olasz lap interjúja a pápával váratlanul többszörös értelemben is megrázott. Kínos volt számomra elképzelni, hogy mindaz a humánus, amelytől eltelve a szocializmus megvalósításában bizakodtam, mindenestül csődbe ment a személyi kultuszok embertelen terrorja következtében, s egy szebb jövő társadalomképe ma példátlan szabadosság fertőjébe süllyed. A Szentatya azonban kifejtette, hogy a szocializmus egy kezdeti „vadkapitalizmus” ellenreakciója volt, de mint ilyen hozzájárult a tőkés társadalom elavult formáinak megváltoztatásához.

A római *La Stampa* hasábjain megjelent pápai nyilatkozat mélyen keresztény lelkiismeretvizsgálattal tárgyilagosan szembesíti Marx társadalomtudományi fellépését XIII. Leo pápa hasonló tendenciájú enciklikájával, s hivatkozik a szocialista gondolkodás olyan igazság-magvaira, melyeket ma sem szabad veszni hagyni, így a küzdelmet a munkanélküliség ellen vagy a gondoskodást a szegényekről. „Én két világ, a Kelet és a Nyugat pápája vagyok, akit a világ hatalmasságai nem mindig néznek jó szemmel” – mondotta II. János Pál, rámutatva elmaradt szociális állapotokra, melyek csaknem olyanok, mint egy évszázaddal ezelőtt, s bírálja „az ultraliberális modellt, amit a morális értékek hiánya jellemez”.

Ha nem is vélhetem teljes felmentésnek csalódásokba fuladt hiszékenységem bűne alól, mégis találónak, rám is vonat-

kozónak éreztem a pápai megállapítást, hogy „...számos értelmiségi vállalta az együttműködést a kommunista hatóságokkal. Ám egy meghatározott pillanatban rá kellett döbenniük, hogy a valóság eltér elképzeléseiktől.” Kommentárként megjegyeztem a *La Stampa*-interjúhoz, hogy erkölcsi eszmény vonzott mindig egyént és tömeget. A jobboldal elmélyülő nemzeti ábrándképe éppen úgy, mint a baloldaliak hite néptestvérségben és osztálytalan társadalomban. Csak a parancsuralmi görcsösülés szült mindkét félen kiábrándulásokat. Érthető, hogy hozzáteszem: ma pedig fokozatos a felébredés abból az anarchiából, ami gazdasági csődökben és újabb háborúk féktelen vérengzéseiben árulja el magát. Nincs miben másban hinnem, mint a pápai szózat képviselte békevágyban és igazságérzetben, a vallások reneszánszában és egymásba kapcsolódásában rejlő szeretet-tartalék érvényesülésében. Egy új világetikában.

A bukaresti cikket elküldtem Boross Zoltánnak a debreceni Déri Múzeumba, ahol a Sarló teljes dokumentációját őrzik. Tőle került a szöveg Budapestre Dobossy Lászlóhoz, aki erre levélben köszöntött. Jól esett a közös ifjúságunkból, hitünkbeli és csalódásainkból felbukkanó elismerés. Kevesen maradtunk meg a világba szétszóródott sarlósokból, de emlékeink tükréből felcsillan még a népszolgálat humán-öröksége.

Ami a most befejezett emlékiratot – a *Hét próba* (1965), *Szolgálatban* (1978) és *Férfimunka* (1986) folytatását – illeti, hadd köszönjem meg Pomogáts Bélának azt a figyelmeztetést, hogy a fordulatok közepette is maradjak csak az íróasztalom mellett, és készítsem el emlékirataim „még megíratlan” negyedik kötetét. A baráti biztatás *Ne a katakombába!* címmel hozzám intézett „levélféle”-ként szegeződött belém, egy kitételembre válaszolva a *Népszabadságban*. A katakomba-metaphora annyiban mégis érvényben maradt, hogy lelkiismeretembe vissza-

vonulva vállalkoztam 88-ik életévemben önéletrajzom utolsó kötetének a megírására.

Kolozsvár, 1993. december 31.

EPILOGUS

Az emlékirat lezárult, de a történelem tovább forog. Függelekként ide kívánczok még a századot végigélő szerző hozzászólása a kötet befejezését követő 1994-es magyarországi választásokhoz. A megnyíló új lehetőségekre az erdélyi magyarok sorában is fel kellett figyelni. Közlöm a *Romániai Magyar Szóban* vezérhelyen megjelent cikkemet teljes egészében, címe Batsányira emlékeztet, s a magyar demokrácia új biztatásait bizonyára nemcsak az én személyi meggyőződésem köszönti benne, hanem magában foglalja az anyatesten kívül élő legnagyobb magyar nemzetrész elvárásait is. A részletekbe bocsátkoznék maga az Írás, mellyel a bukaresti magyar napilap valójában olvasótáborának az új Európára nyíló békeszeretét is kifejezte a maga egyenlőségre váró azonosságtudata szerint.

Íme, az egész „számadás” értelmét a változó viszonyok közt összegező toldalék.

A MAGYARORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA

A Magyar Szocialista Párt (MSZP) élrejutása a magyarországi választásokon nyilvánvalóan új gondolati elrendezéseket és kapcsolatokat von maga után a szomszédos országokba szakadt, ott szervezkedő magyarság köreiben is. Az az erkölcsi magatartás, hogy a határokon túli magyarság nem avatkozik bele a budapesti parlamenti alakulás pártversengéseibe, de mindenkor a demokratikusan megválasztott magyar államhatalommal keres és vállal természetes össznemzeti együttmű-

ködést, az RMDSZ Markó Béla hirdette régi alapelve. Itt tehát nincs mit változtatni, viszont magától értetődő, hogy új helyzetben új alkalmazkodási módozatok alakulhatnak ki.

Próbáljunk ezekkel az eshetőségekkel szembenézni.

Kezdjük ott az okfejtést, hogy a békés európai egyesülésre való törekvésben elvi viszonyulásunknak három nagy nemzetközi áramlatra, tényezőre, szerves folyamatra kell támaszkodnia a mai világpolitika adottságai szerint. Éspedig: számolnunk kell akár a liberális, akár a kereszténydemokrata, harmadikként a szocializmus létező pluralizmusára, mert csakis ezekhez zárkózva kerülhetjük el a kisebbségi voltunkban felkísértő elszigetelődést. Sajat erdélyi fejlődésünk törvényszerűségévé vált, sőt mások számára is példává, ahogyan önrendelkezésünk törvényei szerint nem egypártrendszerre épültünk, hanem a különböző pártok, frakciók, eszmei csoportosulások, klubok közös önvédelmi és önszervező szövetségévé alakultunk. Ezt a belső önkormányzatot igyekszünk Románia közéletébe alkotmányosan beilleszteni, magát az országot is hozzásegítve az európai közösségben helyét megtaláló jogállamiság kialakításához.

Nos, ebben a szerepünkben kell most megtalálnunk magunkat, hogy sérülés nélkül beállhassunk a magyarországi folytonosságok és változások közügyi forgatagába.

Két lényeges ponton önvizsgálatra szorítanak az új körülmények. Egyszer: biztosítékot kell találnunk egy új, szocialista többségű magyar parlamentarizmus és kormányzat esetében is a magyar anyanemzet kisebbségi részei iránt eddig kibontakozott felelősség további fenntartása, sőt fejlesztése számára. A múltban eléggé megszenvedtük mind a határrevíziós-irredenta törekvések kalandorságait, mind azok ellenkezőjét, az éppen szocialista mezben jelentkezett közömbösséget, mellyel a magyarországi többség – legalábbis hivatalosan – sorsunkra hagyott bennünket, kiszolgáltatva a szomszédállamok beol-

vasztó törekvéseinek. Érvényesítenünk kell ama elvárásunkat, hogy a leendő magyar kormány is vállalja a környező népekkel-államokkal való békés megegyezést, s annak keretében a törzsükről leszakadt magyar kisebbségek társnemzetekké alakulását korszerű autonómiák létformájában. A másik önvizsgálati szükség egyenesen ránk vonatkozik: felkészültek vagyunk-e a már kialakult liberális és kereszténydemokrata szárnyak mellett szocialista érintkezések felvételére is?

Ami a magyarországi szocialisták – vagy közülük egyesek – felfogását a kisebbségek kérdésében illeti, aggályainak a *Népszabadság* hasábjain, mint ismeretes, Tőkés László püspök, az RMDSZ-nek nemcsak tiszteletbeli elnöke, hanem az erdélyi magyarság éber lelkiismerete is, hangot adott, kiváltva Horn Gyula kijelölt miniszterelnök megnyugtató válaszát. De nemcsak ez a szóváltás figyeltetett fel az elmúlt szocialista uralmi rendszer közönyének visszatérési lehetőségére, hanem Tabajdi Csaba szocialista közíró ugyanebben a lapban megjelent féltő írása is, melyben eleve arra intette a választásokat követő bármily kormányt, hogy lelépő elődje gyakorlatánál „alacsonyabba helyezni a határokon túli magyarság ügyét” – bűn!

E sorok szerzője mint az RMDSZ „szociáldemokrata-újbaloldali” platformjának egyik aláírója azonnal reagált is a *Népszabadság*ban, üdvözölve a Tabajdi-programot, amely akár kormánynak, akár ellenzéknek egyaránt előírja „a nemzeti egyetértés”-t Erdély, a Felvidék és Vajdaság magyarjainak sorskérdéseiben. Most, hogy a szocialisták a választások győztes többségét adják, csak megismételhetem a – történetesen aradi származású – Tabajdi velünk együttérző nyilatkozatának jelentőségét. A kormányra kerülő szocialisták közt különben ott van Szűrös Mátyás is. Személyileg ugyan őt sem ismerem, de nem felejtettem el még az 1989-es temesvári forradalom előtt kelt írását, amelyben Sütő Andrásra hivatkozva az egyéni

jogokon túlmenő kollektív jogokat követelt a múltban csak kisebbségi személyeknek minősített magyar nemzetrészeknek.

Vagyis: bízom abban, hogy egy szocialista többségű magyar kormány sem hagyja abba, hanem folytatja majd az Antall József örökségének tekinthető felelős törődést kisebbségi állapotunkkal, s nem eleveníti fel a parancsuralommá torzuló pártállam egykori felelőtlenségét a magyar nép hátfelé hullt közel egyharmadával szemben.

Ám térjek rá a belső önvizsgálatra. Bár *Szándék* címmel nyomtatásban is megjelent az RMDSZ szociáldemokrata-újbaloldali tömörülésének alapszabályzata és platformja, kiegészítve Péter György, Nagy Károly és Dáné Tibor fejtegetéseivel, a már kifejtettebb liberális platform és a Kereszténydemokrata Párt nyilvános fellépései mellett ez a szocialista RMDSZ-frakció a közvélemény előtt alig szerepel. A hiány oka lehet akár a baloldaliak, akár a szövetségi vezetés felkészületlensége. Mindenesetre „lent” és „fent” egyaránt időszerű most ennek az ágazatnak tudomásulvétele és lehetőségeinek bevétele önkormányzatunk és nemzetközi kapcsolatrendszerünk egészébe.

Sajnos, eddig ez a jelentkezés komoly értékelést nem kapott, holott elhanyagolása a magyarság részének, a magyar munkásságnak háttérbe szorulását vonja maga után. Bő a sajtónk, de a régi *Munkásélet* vagy az *Ifjúmunkás* emléke megrekedt hagyományos torzulásaiban, utódjuk nincsen. Jegyezzem itt meg, hogy a jelek szerint a Magyarországon történt szocialista előtörés nem visszarendeződés az elmúlt pártállamiságba, hanem igazi magyaroztatást a növekvő munkanélküliség és a most lejárt kormányzatnak a szakszervezeteket fel nem ölelő szűkebb középosztály-rétegvállalása adja meg. A fokozódó válság következményéről van szó, a korszerűvé vált reformszocialisták a szociális védőpajzs konkrét ígéretével győzhetnek.

Az RMDSZ soron következő „kis parlamentjén”, a Szövetségi Küldöttek Tanácsának ülésén múlik most, hogy a belső szocialista frakció révén szorosabbra fűzze érintkezését a munkástömegekkel, bevonva a magyar lakosság legmagárahagyottabb rétegeit is az önmagát kormányzó romániai magyar társnemzet szövetségi önvédelmébe. Újra csak hangsúlyozni tudom: modellként vállalni kell a Tamási Áron vezette 1937-es Vásárhelyi Találkozót, ahol Fodor József temesvári plébános kezét szoríthatott jelképesen Nagy István szocialista íróval, s pártokon, világnézeteken, osztályokon felülállva, nemzeti egységben vallottunk hitet a keresztény erkölcs, a Kacsó Sándor vallotta „kisebbségi humánus” mellett, kéznyújtással a románság s minden más nemzetiség felé. Ez a Magyar Szövetség-modell Erdély történelmi ajándéka az egyetemes magyarság és a Kárpát-medencében együtt élő népek – a „tejtestvérek” – számára.

Ebből kihagyni senkit sem szabad. Ezt megbontani, ezt elhagyni sem szabad senkinek, aki békét és emberséget kíván viharok fenyegette tájunkon.

TARTALOM

Kántor Lajos: Az utolsó harminc év   **5**

Számadásom (1–22)   **9**

Epilógus   **188**

KOMP-PRESS
KORUNK BARÁTI TÁRSASÁG
Kolozsvár, E. Grigorescu u. 52.
Felelős kiadó: Cseke Péter
Telefon- és faxszám: 00-40-64-432154
Postacím: 3400 Cluj, c.p. 273, România

A könyv szerkesztője: Kántor Lajos
Borítóterv: Heim András
Korrektor: Köves László
Számítógépes tördelés: Lakó Boglár
Készült: „ALUTUS” Nyomda Csíkszereda

22.000 lei

